МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧУБЕНКО АННА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 343.98

ДИСЕРТАЦІЯ

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **А. В. Чубенко**

Науковий керівник: **Старушкевич Анатолій Володимирович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Чубенко А. В. Тактичні операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

У дисертації здійснене комплексне дослідження теоретичних засад і практичних проблем проведення тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. Розглянуто стан наукового дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. З'ясовано сутність злочинної діяльності та форми протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Схарактеризовано тактичну операцію як комплексний криміналістичний засіб виконання завдання нейтралізації протидії злочинної діяльності. Розкрито поняття та зміст протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Вдосконалено криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного. Розроблено криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків. Розкрито зміст тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів. Розроблено криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа. Вдосконалено криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції по нейтралізації неправдивих показань (обмови та самообмови).

Обґрунтовано, що соціальні негаразди, поширення організованої злочинної діяльності та корупції на пострадянському просторі в 80-х – на початку 90-х років XX століття суттєво інтенсифікували наукові дослідження проблем протидії розслідуванню злочинної діяльності. В кінці 90-х років минулого століття розпочалося розроблення цілеспрямованих тактичних операцій, які б розв'язували окремі тактичні задачі під час протидії розслідуванню злочинів. У другому десятилітті поточного століття у вітчизняній криміналістиці сформувалася чітка тенденція до розроблення окремої криміналістичної теорії – «теорії тактичних операцій».

В ході здійсненого хронологічного аналізу стану наукового дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності, доведено, що у сучасній криміналістиці сформована та активно розробляється окрема теорія тактичних операцій. Науковцями у публікаціях, в цілому погоджене стале поняття тактичної операції, як комплексу слідчих, оперативно-розшукових, організаційних і інших процесуальних дій, здійснюваних за єдиним планом, декількома на те уповноваженими посадовими й іншими особами, з метою розв'язання тактичної задачі (встановлення обставин, які мають значення для розслідування), при суворому дотриманні вимог кримінального процесуального законодавства.

Розроблено алгоритм реалізації тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного», як сукупності узгоджених процесуальних дій, оперативно-розшукових, пошукових та організаційних заходів.

Запропоновано умови успішної нейтралізація (подолання) протидії розслідуванню з боку корумпованих посадових осіб: належна швидкість досудового розслідування; знання слідчим та уміння розпізнавати види і форми протидії розслідуванню; знання слідчим та уміння використовувати тактичні заходи нейтралізації (подолання) явної та латентної протидії розслідуванню; збереження якомога довше слідчої таємниці та ін.

Визначено складові тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та

правоохоронних органів, до яких віднесено заходи кримінального процесуального, кримінально-правового, адміністративно-правового, дисциплінарного, оперативно-розшукового, тактико-криміналістичного характеру, а також заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні.

Визначено складові тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа, виходячи із диференційованих слідчих ситуацій.

Удосконалено поняття «тактична операція», яка система (комплекс) слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших (зазвичай, організаційних) заходів, що проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого та спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям успішного досудового розслідування кримінального правопорушення.

Термін «протидія розслідуванню» розглянуто як умисна діяльність, спрямована на перешкоджання виконанню завдань розслідування кримінальних правопорушень та, зрештою, встановлення істини у кримінальних провадженнях;

Поняття тактики злочинної діяльності розкрито як її важливої складової, що сприяє професіоналізму цієї діяльності, підвищуючи її організованість, обмірковуваність і виваженість, що робить її ще небезпечнішою.

Удосконалено класифікацію протидії процесу розслідування конкретного кримінального правопорушення, в якій розрізняється «внутрішня», «зовнішня» та «змішана» протидія.

Термін «приховування кримінального правопорушення» запропоновано тлумачити як діяльність (елемент тактики злочинної діяльності), що спрямована на запобігання розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування або фальсифікації слідів правопорушення та правопорушника та їх носіїв.

Удосконалені складові тактичної операції по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків з урахуванням виниклої диференційованої слідчої ситуації.

Проаналізовано хронологію стану наукового дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності.

Виокремлені структурні елементи тактичної операції: мета операції, її суб'єкти, засоби досягнення мети операції, процес організації й безпосередньої реалізації операції, її результат.

Визначені етапи тактичної операції: аналіз і оцінка слідчої ситуації; постановка тактичного завдання і визначення мети операції; ухвалення рішення про проведення операції; створення моделі операції та програми її реалізації та ін.

Удосконалена класифікація тактичних операцій за різними диференційованими підставами.

Термін «алібі» розглянуто як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинялося кримінальне правопорушення, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь у цій протиправній події виключається.

Сформовано криміналістичні рекомендації щодо підготовки та проведення тактичних операцій, спрямованих на виконання тактичного завдання – нейтралізація неправдивих показань у випадку обмови та самообмови.

Ключові слова: тактична операція, протидія розслідуванню, перевірка алібі, протиправний вплив підозрюваного, протиправний вплив медіа, неправдиві показання, обмова та самообмова, протидія корумпованих посадових осіб.

SUMMARY

Chubenko A. Tactical operations to neutralize countermeasures to the investigation of criminal activity. – *Qualification scientific work in the form of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.09 – criminal process and forensics; forensic examination; operational and investigative activities. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The dissertation carries out a comprehensive study of the theoretical foundations and practical problems of conducting tactical operations to neutralize counteraction to the investigation of criminal activity. The state of scientific research into the problems of tactical operations to neutralize counteraction to the investigation of criminal activity is considered. The essence of criminal activity and forms of counteraction to the investigation of criminal offenses are clarified. The tactical operation is characterized as a complex forensic means of performing the task of neutralizing counteraction to criminal activity. The concept and content of counteraction to the detection, disclosure and investigation of criminal offenses are disclosed. Forensic recommendations for the implementation of a tactical operation to neutralize a false alibi of a suspect are improved. Forensic recommendations for the implementation of a tactical operation to neutralize the unlawful influence of a suspect in criminal activity on the victim and witnesses are developed. The content of a tactical operation to neutralize counteraction to the investigation by corrupt officials of government, management and law enforcement agencies is disclosed. Forensic recommendations have been developed for the implementation of a tactical operation to neutralize media countermeasures to the investigation. Forensic recommendations have been improved for the implementation of a tactical operation to neutralize false testimony (slander and self-slander).

It is substantiated that social unrest, the spread of organized crime and corruption in the post-Soviet space in the 80s and early 90s of the 20th century significantly

intensified scientific research into the problems of countermeasures to the investigation of criminal activity. In the late 90s of the last century, the development of targeted tactical operations began, which would solve individual tactical tasks during the countermeasures to the investigation of crimes. In the second decade of the current century, a clear tendency towards the development of a separate forensic theory – the "theory of tactical operations" – was formed in domestic forensics.

In the course of the chronological analysis of the state of scientific research on the problems of tactical operations to neutralize counteraction to the investigation of criminal activity, it was proven that in modern criminology a separate theory of tactical operations has been formed and is being actively developed. Scientists in their publications generally agree on a stable concept of a tactical operation as a complex of investigative, operational-search, organizational and other procedural actions carried out according to a single plan by several authorized officials and other persons in order to solve a tactical problem (establish circumstances that are important for the investigation), in strict compliance with the requirements of criminal procedural legislation.

An algorithm for implementing the tactical operation "Checking the suspect's alibi" has been developed as a set of coordinated investigative actions, operational-search, search and organizational measures.

The conditions for successful neutralization (overcoming) of counteraction to the investigation by corrupt officials have been proposed: proper speed of pre-trial investigation; investigators' knowledge and ability to recognize types and forms of resistance to the investigation; investigators' knowledge and ability to use tactical measures to neutralize (overcome) overt and latent resistance to the investigation; maintaining investigative secrecy as long as possible, etc.

The components of a tactical operation to neutralize resistance to the investigation by corrupt officials of government, management, and law enforcement agencies have been identified, which include measures of a criminal procedural, criminal legal, administrative legal, disciplinary, operational and investigative, tactical

and forensic nature, as well as measures to ensure the safety of persons participating in the pre-trial investigation.

The components of tactical operations to neutralize resistance to the investigation by the media have been identified, based on differentiated investigative situations.

The concept of a tactical operation has been improved, which is a system (complex) of investigative, operational-search and other (usually organizational) measures carried out according to a single plan under the leadership of an investigator and aimed at solving individual intermediate tasks subordinated to the general goals of a successful pre-trial investigation of a criminal offense.

The term “opposition to the investigation” has been considered as a deliberate activity aimed at preventing the fulfillment of the tasks of investigating criminal offenses and ultimately establishing the truth in criminal proceedings;

The concept of tactics of criminal activity has been revealed as its important component, which contributes to the professionalism of this activity, increasing its organization, deliberation and balance, which makes it even more dangerous.

The classification of opposition to the process of investigating a specific criminal offense has been improved, in which “internal”, “external” and “mixed” opposition are distinguished.

The term "concealing a criminal offense" is proposed to be interpreted as an activity (an element of criminal activity tactics) aimed at preventing an investigation by concealment, destruction, masking or falsification of traces of the offense and the offender and their carriers.

The components of the tactical operation to neutralize the unlawful influence of the suspect in criminal activity on the victim and witnesses have been improved, taking into account the differentiated investigative situation that has arisen.

The chronology of the state of scientific research into the problems of tactical operations to neutralize counteraction to the investigation of criminal activity has been analyzed.

The structural elements of the tactical operation have been identified: the purpose of the operation, its subjects, means of achieving the purpose of the operation, the process of organizing and directly implementing the operation, its result.

The stages of the tactical operation have been determined: analysis and assessment of the investigative situation; setting a tactical task and determining the purpose of the operation; making a decision to conduct the operation; creating a model of the operation and a program for its implementation, etc.

The classification of tactical operations on various differentiated grounds has been improved.

The term "alibi" is considered as a synonym for the innocence of a suspected person (suspect, accused), on the grounds that such a person, at the time when the criminal offense was committed, was in another place, and therefore it can be assumed that his direct participation in this illegal event is excluded.

Criminalistics recommendations have been formed on the preparation and conduct of tactical operations aimed at fulfilling the tactical task - neutralizing false testimony in the case of slander and self-slander.

Keywords: tactical operation, counteraction to the investigation, alibi verification, unlawful influence of the suspect, unlawful influence of the media, false testimony, slander and self-slander, counteraction to corrupt officials.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

статті в наукових фахових виданнях України:

1. Чубенко А. В. Нагальні питання поняття взаємодії під час проведення тактичних операцій. *Міліція України. 2009. № 8. Додаток «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених»:* науково-практичний збірник. Київ : МВС України. 2009. № 84. С. 22-27.

2. Чубенко А. В. Нагальні питання щодо визначення поняття «тактична операція». *Міліція України. 2009. № 7. Додаток «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених»:* науково-практичний збірник. Київ : МВС України. 2009. № 83. С. 13-19.

3. Гребенюк А. В. Поняття, зміст та особливості проведення тактичної операції під час досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза:* міжвідомчий наук.-метод. збірник. Київ: вид-во Ліра-К, 2022. Вип. 67. С. 272-281. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Grebenyuk67.pdf (DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.28).

4. Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал:* електронне наукове фахове видання. 2024. № 9. С. 318-323. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2024/78.pdf (DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/76).

5. Чубенко А. В. Тактичні операції по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «ПРАВО». 2025. Вип. 92. Ч. 4. С. 483-492. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/20366/13896 (DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.66).

6. Гребенюк А. В., Старушкевич А. В. Тенденції у науковому дослідженні проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство:* електронне наукове видання (http://app-journal.in.ua) / Ужгородський національний університет. 2025. № 4.

Ч. 3. С. 165-176. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/APP_04_2025_part-3.pdf. (DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.24).

стаття в наукових періодичних виданнях інших держав:

7. Starushkevychan A., Zhukov A., Hrebenyuk A., Bandura I., Holovko O., Hlamazda P. The use of the “roman formula” method in the investigation of criminal offenses: past and present. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research.* 2024. № 14/02-XLIV. P. 114-119. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140244/PDF/140244.pdf (Web of Science).

8. Starushkevych A., Hrebenyuk A., Fedchyshyna V., Stasiuk L., Bandura I., Holovko O. Criminal activity: concept and content. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research.* 2024. № 14/02-XLIII. P. 148-152. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140243/PDF/140243.pdf (Web of Science).

9. Гребенюк А. В., Старушкевич А. В. Тактичні операції по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного. *Moderní aspekty vědy: LIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie:* monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2025. S. 270-294. URL: https://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-59.pdf (DOI: https://doi.org/10.52058/59-2025).

праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Чубенко А. В. Типові судові експертизи при розслідуванні терористичних актів. *Актуальні проблеми та узагальнення національного і світового наукового досвіду в напрямку бачення шляхів реформування правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції / Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна». Луцьк: ПП Іванюк, 2008. С. 201-205.

11. Чубенко А. Тактична операція: погляд на поняття. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених:* збірник наук. праць Міжнар.

наук.-практ. конференції (м. Київ, 23-24 квітн. 2009 р.). Київ: Юрид. факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2009, Ч. VI. С. 173-174.

12. Чубенко А. В. Особливості тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про терористичний акт». *Наукові здобутки на шляху до удосконалення правової системи:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 8 травн. 2009 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2009, Ч. II. С. 89-91 URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=475

13. Чубенко А. Проблеми тактичної комбінації. *Українська наука XXI століття:* матеріали п'ятої Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 17-19 червн. 2009 р.). Київ: Інститут наук. прогнозування, 2009. Ч. 5. С. 41-43. URL: http://www.intkonf.org.

14. Чубенко А. Перспективні напрями дослідження проблем методики розслідування терористичного акту. *Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку:* матеріали п'ятої Всеукр. науков-практ. конференції (м. Київ, 20-22 травн. 2009 р.). Київ: Інститут наук. прогнозування, 2009. Ч. 3. С. 55-57.

15. Чубенко А. Особливості тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про терористичний акт». *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи*: матеріали XI Всеукраїнської науково-практич. конференції (м. Тернопіль, 24 квітн. 2009 р.). Тернопіль: Тернопіль. нац. економ. ун-т, 2009. С. 348-351.

16. Гребенюк А. В. Сучасні методи пошуку вибухових пристроїв при попередженні вчинення терористичного акту. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності:* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 26-27 лист. 2009 р.). Київ: КНУВС, 2009. С. 86-87.

17. Гребенюк А. В. Ситуаційна обумовленість тактичної операції по викриттю особи, яка вчинила терористичний акт. *Науковий потенціал сучасної юриспруденції:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 15 грудн. 2009 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2009, Ч. III. С. 14-15 URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=651

18. Гребенюк А. В. Нейтралізація протидії обвинуваченого (підозрюваного) у вчиненні терористичного акту. *Державно-правовий розвиток України в умовах політичних змін:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 9 квіт. 2010 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2010, Ч. 2. С. 14-16 URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=811

19. Гребенюк А. В. Класифікація тактичних операцій. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 14 липн. 2021 р.) / ГО «Наукова спільнота», WSSG w Przeworsku. Тернопіль: Юридична лінія, 2021. Вип. 34. С. 48-50. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3236

20. Гребенюк А. В. Поняття та ознаки тактичної операції. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 14 липн. 2021 р.) / ГО «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku (Польща). Тернопіль: Юридична лінія, 2021. Вип. 34. С. 50-52 https://www.lex-line.com.ua/ ?go=full_article&id=3237

21. Гребенюк А. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у структурі тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Тернопіль – м. Переворськ (Польща), 9-10 черв. 2022 р.) / ГО «Наукова спільнота», WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2022. Вип. 42. С. 29-32.

22. Гребенюк А. В. Сучасні моделі навчання спеціалістів у США щодо протидії злочинам у сфері державної безпеки. *Scientific and pedagogical internship «Formation of a competitive specialist as the central aim of modem legal education»: Internship proceedings.* (Wloclawek, September 26 – November 6, 2022). Wloclawek, 2022. С. 16-21.

23. Гребенюк А. В. Перевірка алібі як тактична операція. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:*

матер. IV Міжнар. науков.-практ. конференції (м. Київ, 16 грудн. 2022 р.) / Київ. НДІ суд. експерт. МЮ України. Київ: Університет «Україна», 2022. С. 131-140.

24. Гребенюк А. В. Розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії в умовах протидії. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:* матер. IV Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 16 грудн. 2022 р.) / Київ. НДІ суд. експерт. МЮ України. Київ: Університет «Україна», 2022. С. 126-131. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/konf_4_kndise_2022.pdf

25. Гребенюк А. Засоби криміналістичної тактики при викритті протидії розслідуванню злочинів в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану:* тези Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 16 берез. 2023 р.). Хмельницький: вид-во НАДПСУ, 2023. С. 565-568 URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1488/1/%D0%9D%D0%90%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A3_16.03.2023.pdf

26. Гребенюк А. В. Неінструментальні методи детекції брехні у криміналістиці: сучасні можливості. *The 28th International scientific and practical conference "Trends and perspectives of the development of science and education in globalization"* (Valencia, July 16-19, 2024). Valencia, Spain. International Science Group. 2024. С. 98-101. URL: https://isg-konf.com/uk/trends-and-perspectives-of-the-development-of-science-and-education-in-globalization/
(DOI: 10.46299/ISG.2024.1.28).

27. Гребенюк А. В. Розслідування терористичних та диверсійних проявів: окремі проблеми. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* (Краків, Польща, 7 серпн., 2024): матеріали XLVII-ої Міжнар. наук.-практ. конференції. Краків: ВАДНД, 2024. С. 43-46. URL: http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-47.pdf (DOI: https://doi.org/10.52058/47).

28. Чубенко А. В. Окремі питання поняття протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні*

дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнар. наукової Інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна - м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р.) (www.lex-line.com.ua) / Громадська організація «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu (Польща). Тернопіль: ФОП Шпак В.Б., 2025. Вип. 78. С. 79-81. URL: https://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5520/

29. Чубенко А. В. Проблеми протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Сто треті економіко-правові дискусії.* Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнар. науково-практич. Інтернет-конференції (www.spilnota.net.ua) (м. Львів, Україна - м. Ополе, Польща, 18-19 грудня 2025 р.) / Громадська організація «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu (Польща). Львів: ФОП Шпак В.Б., 2025. С. 49-51. URL: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5520/

30. Чубенко А. В. Тактична операція як комплексний криміналістичний засіб нейтралізації протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. *Trends in the development of science through the creation of new technologies* (Seville, Spain, 16-19 December, 2025): The 16th International scientific and practical conference. Seville: International Science Group (isg-konf.com), 2025. P. 182-186. URL: https://isg-konf.com/trends-in-the-development-of-science-through-the-creation-of-new-technologies/ (DOI: https://doi.org/10.46299/ISG.2025.2.16).

які засвідчують впровадження результатів дисертації:

31. Чубенко А. В. Криміналістичне наукове забезпечення розслідування терористичного акту. *Право і суспільство.* 2009. № 1. С. 139-146.

32. Гребенюк А., Головко О. Тактичні операції з нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа. *Національна безпека: право та економіка:* електронне видання (https://security-journal.nasbu.edu.ua) / Національна академія Служби безпеки України. 2025. № 2. С. 19-37. URL: https://security-

journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe/article/view/28/15. (DOI http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2-2).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……..……..19
ВСТУП…….……...20
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ОСНОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……...30
1.1. Стан наукового дослідження проблем тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності……..…….....30
1.2. Сутність злочинної діяльності та форм протидії розслідуванню кримінальних правопорушень……..……..……50
1.3. Тактична операція як комплексний криміналістичний засіб подолання протидії злочинної діяльності…….……..76
Висновки до розділу 1……95

РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ТА ОСНОВНІ ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ З БОКУ ОСІБ, ПРИЧЕТНИХ ДО ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ……..97
2.1. Поняття та зміст протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень……97
2.2. Тактичні операції спрямовані на подолання неправдивого алібі підозрюваного ……114
2.3. Тактичні операції щодо подолання протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків ……133
Висновки до розділу 2…….....…….149

РОЗДІЛ 3. ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ З БОКУ ОСІБ, НЕПРИЧЕТНИХ ДО ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ …….....153

3.1. Тактичні операції, щодо подолання протиправного впливу на розслідування, з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів ……...153

3.2. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа ……..……....173

3.3. Тактичні операції спрямовані на подолання неправдивих показань (обмови та самообмови) ……..…201

Висновки до розділу 3 ……...…..……...…221

ВИСНОВКИ …….……..223

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….…….……231

ДОДАТКИ…….……..257

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМ	Автоматизоване робоче місце
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
м.	місто
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НС(р)Д	негласна слідча (розшукова) дія
п.	пункт
р.	рік
рр.	роки
СБУ	Служба безпеки України
ст.	стаття, статті
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
цит.	цитовано

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Процесам державної боротьби зі злочинністю постійно протидіють видозмінні форми та способи злочинної діяльності. Така протиправна діяльність все частіше поєднується з приховуванням її слідів, знищенням або фальсифікацією доказів, тиском на свідків і потерпілих, витоком інформації, що складає слідчу таємницю, дискредитацією слідчих та експертів, зловживаннями процесуальними правами. Суб'єктами таких зловживань є зазвичай підозрювані та обвинувачені, їх захисники (адвокати), нерідко потерпілі та свідки. Нагальною проблемою є «внутрішня» протидія розслідуванню з боку корумпованих слідчих, працівників оперативних підрозділів, експертів та судей. Все частіше суб'єктами протидії розслідування та судовому розгляду стають медіа, які чинять тиск на суд та слідство, дискредитують учасників розслідування, порушують презумпцію невинуватості, вдаються до витоку конфіденційної інформації. За дослідженням Transparency International Ukraine, офіційними даними Державної судової адміністрації, зловживання правами у корупційних справах стало систематичною стратегією захисту. Неявка учасників судового розгляду, безпідставні відводи, призводять до того, що середньозважений час судового розгляду в Україні, у найближчій перспективі, може перевищувати три календарні роки, що значно вище нормативів.

Тенденція постійного оновлення криміналістичних засобів, їх оперативне впровадженням у практику діяльності правоохоронних органів, завжди істотно сприяє підвищенню ефективності процесів протидії злочинності. Важливе місце у низці зазначених криміналістичних засобів, що розробляються з метою вирішення складних тактичних завдань розслідування кримінальних правопорушень, займають тактичні операції.

Питання подолання[1] протидії виявленню, розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень за допомогою тактико-криміналістичних засобів, висвітлені в наукових публікаціях Ю. П. Аленіна, А. О. Антощука, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. П. Запотоцького, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. П. Корж, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. І. Мотляха, Д. Й. Никифорчука, О. В. Одерія, М. А. Погорецького, І. В. Постіки, В. Д. Пчолкіна, О. В. Таран, О. С. Тарасенка, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенка, М. В. Салтевського, С. М. Стахівського, Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, В. Г. Хахановського, М. С. Цуцкірідзе, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, Б. В. Щура, В. В. Юсупова та ін.

У різні періоди проблеми використання тактичних операцій, що реалізуються з метою подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, викликали інтерес вітчизняних та зарубіжних учених-криміналістів, зокрема О. В. Александренко, П. Д. Біленчука, В. С. Богачука, О. Ю. Булулукова, В. І. Боярова, В. М. Варцаби, В. К. Весельського, О. Ю. Гавріляк, І. В. Грицюка, К. В. Гутнік, С. Ф. Денисюка, С. Ф. Здоровка, Д. О. Карабанова, М. О. Ларкіна, О. В. Олішевського, В. М. Плетенця, О. І. Ромців, Р. М. Шехавцова, О. А. Самойленко, А. В. Старушкевича, В. Л. Синчука, В. І. Перкіна, Р. М. Рахімбекова, А. Я. Хитри, A. Forker, W. Graichen, E. Richter, H. J. Schwagerl та ін.

Відзначаючи теоретичну та практичну значущість наукових праць згаданих науковців, варто зауважити, що вивчення цих проблем стосувалося періоду дії кримінально-процесуального законодавства, яке на даний час не актуальне, вони розглядалися стосовно окремих видів кримінальних

[1] В авторефераті терміни «подолання протидії» та «нейтралізація протидії» використовуються як синоніми.

правопорушень, а висновки ґрунтувалися на аналізі слідчої практики першого десятиліття 2000-х років. Тому викладене вище дає змогу визначити обрану тему дослідження актуальною та засвідчує науково-теоретичну і практичну її значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано з урахуванням Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023). Робота узгоджена з наказом МВС від 21.05.2024 № 326 «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань» від 16 березня 2015 року (протокол № 3).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є вирішення криміналістичних проблем тактичних операцій по подоланню протидії розслідуванню злочинної діяльності, і вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення практики використання таких криміналістичних комплексів під час досудового розслідування.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких *задач*:

– розглянути стан наукового дослідження проблем тактичних операцій по подоланню протидії розслідуванню злочинної діяльності;

– з'ясувати сутність злочинної діяльності, її тактику, та поширені форми протидії розслідуванню кримінальних правопорушень;

– схарактеризувати тактичну операцію як комплекс різних за правовою природою заходів, спрямованих на виконання завдання подоланню протидії злочинної діяльності;

– розкрити поняття та зміст протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень;

– вдосконалити криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції, спрямованої на подолання неправдивого алібі підозрюваного;

– розробити криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції, спрямованої на подолання протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків;

– розкрити зміст тактичної операції, щодо подолання протиправного впливу на розслідування, з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів;

– розробити криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції, спрямованої на подолання протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа;

– вдосконалити криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції, спрямованої на подолання неправдивих показань (обмови та самообмови).

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування у зв'язку використанням тактико-криміналістичних засобів.

Предметом дослідження є тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності.

Методи дослідження. Методологічною основною дослідження є комплексний, системний, ситуаційний підходи, загальні та спеціальні методи наукового і емпіричного пізнання, які сприяли розумінню об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження у контексті взаємообумовленості здобутків і потреб практики.

Методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування), що надали змогу детальніше усвідомити зміст досліджуваних питань дисертації (у всіх її розділах). Під час проведення досліджень, для розв'язання поставлених задач, в комплексі застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: *історичний* – для дослідження генезису і стану проблем тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності (підрозділи 1.1, 1.2); *догматичний* – при тлумаченні криміналістичних категорій, за допомогою якого поглиблено і уточнено понятійно-категоріальний апарат (у всіх розділах дисертації); *системно-аналітичний* – для узагальнення наукових підходів до змісту злочинної діяльності, протидії розслідуванню, тактичних операцій (у підрозділах 1.2; 1.3; 2.1); *порівняльного аналізу* – для класифікації видів тактичних операцій (у підрозділі 1.3); метод *аналізу визначень* – для поглиблення розуміння визначення тактична операція, протидія розслідуванню (підрозділ 1.3), а також для характеристики змісту протидії розслідуванню (підрозділ 2.1), понятійного апарату: алібі, самообмови (підрозділ 2.2, 3.3); *статистичний* (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для ілюстрації теоретичних висновків з вивчення даних слідчої практики; *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання) – для вивчення думок працівників оперативних та слідчих підрозділів Служби безпеки України (підрозділи 2.2, 2.3).

Емпіричну базу дослідження складають статистичні дані про кримінальні правопорушення, зареєстровані в Україні за період 2016 – перший квартал 2026 рр.; ухвали та вироки національних судів (близько 280, з ознаками корупції, організованої злочинної діяльності, протидії розслідуванню та судовому розгляду), зокрема ті, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; статистичні дані, опубліковані на сайті Офісу Генерального прокурора та судової влади; узагальнені результати анкетування 360 слідчих, працівників оперативних підрозділів м. Києва, Київської, Харківської, Черкаської, Львівської та Вінницької областей протягом 2024 – 2025 років. Під час підготовки

дисертаційного дослідження використано багаторічний практичний досвід роботи автора в підрозділах Служби безпеки України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні досліджень, в якому на основі сучасних досягнень криміналістики та кримінального процесу узагальнено та викладено комплекс проблемних питань, що виникають при використанні тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності. Вказані шляхи вирішення цих проблем, з використанням новітніх засобів криміналістичної тактики. На підставі одержаних результатів сформульовано і обґрунтовано низку положень та висновків теоретичного й практичного характеру, зокрема:

вперше:

– розроблено алгоритм реалізації тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного», як сукупності узгоджених слідчих (розшукових) дій, пошукових та організаційних заходів, що проводяться з метою визначення кола осіб, алібі яких треба перевірити, проміжку часу, на який необхідно встановити алібі, і місць, стосовно яких доцільно встановити алібі («місце» — «час» — «особа» — «дії»);

– запропоновано умови успішного подолання протидії розслідуванню з боку посадових осіб, що чинять протиправний вплив (належна швидкість досудового розслідування; знання слідчим та уміння розпізнавати види і форми протидії розслідуванню; знання слідчим та уміння використовувати тактичні заходи подолання явної та латентної протидії розслідуванню; збереження якомога довше слідчої таємниці та ін.) та визначено складові такої тактичної операції, до яких віднесено заходи кримінального процесуального, кримінально-правового, адміністративно-правового, дисциплінарного, оперативно-розшукового, тактико-криміналістичного характеру, а також заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні;

– визначено види та складові тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа,

виходячи із диференційованих слідчих ситуацій (перша – коли у правоохоронців є інформація про те, що конкретне медіа з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення, готується оприлюднити певну конфіденційну інформацію; друга – коли така інформація медіа оприлюднена, і певними особами очікується результат використання конкретного медіа з протиправною метою), при цьому обґрунтовано, що метою тактичної операції у разі виникнення першої слідчої ситуації, є не допустити її перехід у другу, коли конкретне медіа оприлюднює інформацію, з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення;

удосконалено:

– поняття тактична операція, як система (комплекс) слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та інших (зазвичай, організаційних) заходів, що проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого та спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям досудового розслідування кримінального правопорушення;

– термін «протидія розслідуванню» як умисна діяльність, спрямована на перешкоджання виконанню завдань розслідування кримінальних правопорушень та зрештою встановлення істини у кримінальних провадженнях;

– поняття тактики злочинної діяльності як її важливої складової, що сприяє професіоналізму цієї діяльності, підвищуючи її організованість, обмірковованість і виваженість, що робить її ще небезпечнішою;

– класифікацію протидії процесу розслідування конкретного кримінального правопорушення, в якій розрізняється «внутрішня», «зовнішня» та «змішана» – чиниться особами, які можуть одночасно виступати суб’єктами як «внутрішньої», так і «зовнішньої» протидії;

– термін «приховування кримінального правопорушення» як діяльність (елемент тактики злочинної діяльності), що спрямована на запобігання розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування або фальсифікації слідів правопорушення та правопорушника, їх носіїв.

– складові тактичної операції по подоланню протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків як комплексної програми узгоджених дій – слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію кримінально-процесуальних заходів безпеки;

дістало подальший розвиток:

– хронологія стану наукового дослідження проблем тактичних операцій по подоланню протидії розслідуванню злочинної діяльності, яка обіймає періоди: перший – 80-ті – початок 90-х років XX століття, коли суттєво інтенсифікували такі наукові дослідження; другий – кінець 90-х років минулого століття, коли розпочалося розроблення цілеспрямованих тактичних операцій, які б розв'язували окремі тактичні задачі під час протидії розслідуванню; третій – друге десятиліття поточного століття, коли у криміналістиці сформувалася чітка тенденція до розроблення окремої криміналістичної теорії – «теорії тактичних операцій» та удосконалюються комплексні криміналістичні засоби, спрямовані на розв'язування окремих тактичних задач, що постають під час протидії розслідуванню кримінальних правопорушень;

– структурні елементи тактичної операції: мета операції, її суб'єкти, засоби досягнення мети операції, процес організації й безпосередньої реалізації операції, її результат;

– етапи тактичної операції: аналіз і оцінка слідчої ситуації; постановка тактичного завдання і визначення мети операції; ухвалення рішення про проведення операції; створення моделі операції та програми її реалізації та ін.;

– класифікація тактичних операцій за різними диференційованими підставами (змістом; етапами розслідування; часовою структурою; характером проміжних задач; організаційною структурою; характером зв'язку між елементами тактичної операції; їх рівнем спільності; кількістю тактичних операцій, що реалізуються в одному кримінальному провадженні);

– термін «алібі» як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинялося

кримінальне правопорушення, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь у цій протиправній події виключається;

– криміналістичні рекомендації щодо підготовки та проведення тактичних операцій, спрямованих на виконання тактичного завдання – подолання неправдивих показань у випадку обмови та самообмови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі авторських розробок сформульовані і обґрунтовані теоретичні положення, висновки, надані пропозиції, які впроваджені в:

– *практичну діяльність* Служби безпеки України щодо удосконалення досудового розслідування та оперативно-технічних заходів (акт впровадження ДОТЗ СБ України від 20.02.2025 р.);

– *освітній процес* – під час викладання навчальних дисциплін, підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій з навчальних дисциплін «Оперативно-технічна діяльність», «Обробка аудіоінформації» (акт впровадження Національної академії Служби безпеки України від 30.11.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Сформульовані в ній положення, висновки, пропозиції та рекомендації обґрунтовано на підставі самостійного проведеного дослідження. Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові праці (авторська частка в них становить не менше 60,0 %) у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені у вигляді доповідей і виступів на науково-теоретичних та практичних конференціях, круглих столах, зарубіжному стажуванні: «Актуальні проблеми та узагальнення національного і світового наукового досвіду в напрямку бачення шляхів реформування правової системи України» (Луцьк, 31 березня, 2008 року); «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (Київ, 23-24 квітня 2009 року); «Державно-правовий розвиток України в умовах політичних змін» (Тернопіль, 09 квітня

2010 року); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Тернопіль, 14 липня 2021 року); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Тернопіль, 9-10 червня 2022 року); «Formation of a competitive specialist as the central aim of modem legal education» (Влоцлавек (Польща), 26 вересня - 6 листопада 2022 року); «Trends and perspectives of the development of science and education in globalization» (Валенсія (Іспанія), 16-19 червня 2024 року); «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Краків (Польща), 07 серпня 2024 року); «Trends in the development of science through the creation of new technologies» (Севілья (Іспанія), 19 грудня 2025 року) та ін.

Публікації. Основні положення та висновки сформульовані в дослідженні, висвітлені у 32 наукових публікаціях, серед яких шість наукових статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук (у тому числі дві – в електронному), дві статті – в зарубіжному науковому виданні, що знаходиться у науковометричній базі Web of Science (Q3), одному підрозділі зарубіжної монографії, двадцяти одній тезі – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і круглих столів, а також двох наукових статтях в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (260 найменувань на 26 сторінках) і додатків на 14 сторінках. Повний обсяг дисертації – 270 сторінок, з яких основний текст – 230 сторінок.

РОЗДІЛ 1
НАУКОВІ ОСНОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Стан наукового дослідження проблем тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності

Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень завжди була характерною для злочинної діяльності. Здійснюючи злочинну діяльність її суб'єкти зазвичай не просто сподіваються, що їм вдасться уникнути покарання, вони активно діють з метою ухилитися від нього.

Проблема протидії розслідуванню злочинної діяльності загострилася в період «перебудови» та соціальних негараздів на пострадянському просторі, наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Само тоді ця проблема набула характеру соціального явища, що безпосередньо було пов'язано з поширенням організованої злочинної діяльності та супутньої їй корупції в органах влади і державного управління, включаючи судові та правоохоронні органи. Саме в той період у криміналістичній науці розпочалися суттєві наукові дослідження проблем протидії розслідуванню злочинної діяльності.

В останні роки підвищення професійного рівня злочинців поєднується із пошуком ефективних заходів активної протидії розслідуванню, спрямування слідства хибним шляхом або прогнозованого формування складної слідчої ситуації під час досудового розслідування злочинної діяльності.

Аналіз правозастосовної практики в Україні свідчить, що у низці випадків, невисокий рівень розкриття окремих видів кримінальних правопорушень пов'язаний із неналежною якістю досудового розслідування, ігноруванням криміналістичних рекомендацій, зокрема й щодо проведення криміналістичних

комплексів (тактичних операцій та комбінацій) в умовах виниклої складної слідчої ситуації. Все це зумовлює актуальність дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії злочинної діяльності.

Аналіз наукового дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності здійснювали у своїх монографіях та дисертаційних роботах В. М. Варцаба [33], О. Ю. Гавріляк [46], В. А. Журавель [77], С. Ф. Здоровко [86], В. С. Кузьмічов [120], М. В. Проценко [155], З. Р. Сулейманова [192], В. В. Тіщенко [200], К. О. Чеплинський [206], С. С. Чернявський [209], В. Ю. Шепітько [232], Р. М. Шехавцов [237], Б. В. Щур [245] та інші науковці. Однак, більшість з цих публікацій розкривали окремі аспекти проблеми, стосувалися періоду дії кримінально-процесуального законодавства, яке на даний час не є діючим, розглядалися стосовно окремих видів кримінальних правопорушень, ґрунтувалися на аналізі слідчої практики початку 2000-х років.

Метою даного підрозділу дисертації є хронологічний аналіз стану наукового дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності.

Ще у 80-х роках минулого століття у спеціалізованому курсі криміналістики, що вийшов друком за редакцією М. В. Салтевського зазначалося, що тактичні операції дозволяють слідчому цілеспрямовано розробляти систему дій (слідчих, оперативних та ін.) для попередження, запобігання злочинам, чинити вплив на обвинувачених, які дають неправдиві показання, фальсифікують докази, тощо. Тактичні операції рекомендувалися у криміналістиці як засоби попередження та викриття протидії слідству з боку підозрюваного [180, с. 206].

У 90-х роках минулого століття розпочалося розроблення цілеспрямованих тактичних операцій, які б вирішували окремі тактичні задачі під час протидії розслідуванню злочинів. Так, одним з перших І. В. Постіка розробив загальні положення тактичної операції «Встановлення алібі», на основі розроблень

німецьких криміналістів, з використанням схеми «місце – час – особа – дії» [153].

Саме у цей період В. П. Бахін наголошував, що кожному розслідуванню протиставляється протидія, і в цій боротьбі кожна сторона використовує свої тактичні прийоми досягнення цілей. Тому для того щоб тактично грамотно вести розслідування, необхідно знати тактику дій злочинців і мати арсенал достатніх засобів виявлення та нейтралізації їх тактичних хитрощів [10, с. 12, 13]. Вже в аналізований період тактичні операції увійшли до тактичних засобів слідчого і широко рекомендувалися науковцями для розв'язання тактичних завдань розслідування злочинів, поряд з іншими такими засобами – тактичними прийомами і тактичними комбінаціями.

Так, Г. А. Матусовський рекомендував у системі плану розслідування економічних злочинів виділяти криміналістичні операції та проведення інших комплексів слідчих та організаційних дій, оперативно-розшукових заходів, пов'язаних: 1) з розшуком, затриманням на місці злочину членів організованих злочинних угруповань; 2) із встановленням місць приховування майна, документів, нейтралізацією протидії розкриттю злочинів; 3) охороною оперативної та слідчої інформації про хід розслідування [139, с. 371]. А С. Ф. Денисюк слушно зазначав, що навіть під час планування такої тактичної операції як «груповий обшук», важливо передбачити заходи безпеки, реальний захист учасників цих слідчих дій, що ним пов'язується з реальністю чинення збройного опору членами злочинної організованої групи. На його думку, вкрай доцільним є проведення тактичної операції, що пов'язана з усуненням протидії [66, с. 220].

На початку 2000-х років В. Ю. Шепітько пропонував типізацію тактичних операцій при розслідуванні злочинів організованих груп і злочинних організацій. На його переконання, особливого значення у цьому плані набуває тактична операція «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину» [226, с. 63]. А В. С. Кузьмічов зазначав, що на різних етапах розслідування протидія виступає саме такою, яка проявляється фактично (відмова давати показання, повідомлення

неправдивої інформації тощо) і такою, яка є реально можливою, обумовленою поведінкою злочинця в момент учинення злочину. У першому випадку сам факт здійснення протидії є підставою і приводом до вибору відповідної тактики дій слідчого, у тому числі використання тактичних засобів подолання протидії розслідуванню. У другій ситуації необхідність застосування зазначених засобів повинна визначатися з урахуванням ступеня можливості чинення протидії [120, с. 20].

На той період вже були криміналістичні рекомендації проводити тактичні операції не лише за умови протидії розслідуванню, але й за її відсутності [159, с. 24].

Відмітимо слушність думки О. Ю. Булулукова, що тактичні операції багато в чому обумовлюються слідчою ситуацією, характер і вид якої опосередковано, через версії, що висуваються, впливають насамперед на завдання, для вирішення яких проводяться операції. Загальною метою суб'єктів, які реалізують різні способи приховування злочинів, є ухилення від відповідальності за їх вчинення. Науковцем пропонується до складу тактичної операції «особа злочинця» включати слідчі дії спрямовані на виявлення ознак знищення, маскування, зміни, фальсифікації слідів злочину [30, с. 71, 73].

На початку століття вчені-криміналісти все частіше звертаються до формування типових тактичних операцій. Практично кожен науковець, який здійснював побудову окремої криміналістичної методики розслідування, серед результатів своєї праці пропонував типові тактичні операції. Так, В. В. Тіщенко при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів серед тактичних операцій називає: «Перевірка алібі підозрюваного», «Викриття інсценування» [198, с. 25]. А В. Ю. Шепітько, в курсі лекцій по криміналістиці зазначає, що при розслідуванні тих чи інших злочинів можуть бути виокремлені тактичні операції відповідно до проміжних завдань, які мають умовне позначення: «Нейтралізація протидій розслідуванню злочинів», «Захист доказів» та ін. [225, с. 147-148]. Дещо ускладнену ієрархію типових тактичних операцій при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами, пропонує

С. Ф. Здоровко. Він вважає, що простежується взаємозв'язок тактичних завдань розслідування і тактичних операцій. Причому в межах вирішення проміжних завдань розслідування, крім інших, пропонуються такі тактичні операції групи «Усунення протидії розслідуванню», як «Захист свідків», «Захист доказів» [86, с. 126-140; 88, с. 3-5].

Вже на початку 2000-х років у публікаціях науковців простежується чіткий зв'язок між тактичними операціями і тактичними задачами. Так, В. В. Тіщенко у своїй дисертації зазначає, що в ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, особливо на його наступному етапі, виникає коло завдань, які потребують свого вирішення, як правило, за допомогою тактичних операцій – комплексу відповідних слідчих, оперативно-розшукових і організаційних, дій. Такими завданнями крім іншого є перевірка алібі підозрюваного (обвинуваченого) [198, с. 25].

Крім того, науковці виокремлюють тактичні операції, що є характерними для тих чи інших видів (груп) злочинів. Так, на думку В. М. Варцаби, найбільш важливими тактичними операціями, які мають специфічний характер при розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими групами (незалежно від видової спрямованості злочину), є (крім інших): «Корумповані зв'язки організованої групи» [33, с. 93]. У цьому питанні також слід погодитися з Є. В. Гавриляк, яка зазначає, що при розслідуванні вимагань, особливо на їхньому початковому етапі, слідчому необхідно спрямовувати свої дії як на встановлення обставин події злочину, так і на виявлення і нейтралізацію різних форм і способів протидії розслідуванню з боку організованої групи. Ефективному вирішенню цих завдань сприяє проведення тактичних операцій. При цьому під тактичною операцією нею розуміється система тактичних прийомів, що здійснюються в рамках окремої слідчої дії, або сукупність слідчих, оперативно-розшукових, організаційних дій, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань. Серед таких тактичних операцій виокремлені «Нейтралізація протидії розслідуванню», а також вужчі за обсягом тактичних задач – «Викриття осіб у дачі завідомо неправдивих показань [44, с. 47, 51].

Крім того, поширення набули дослідження в яких розроблялися тактичні операції спрямовані на вирішення окремих (локальних) тактичних задач спрямованих на нейтралізацію протидії розслідуванню неоднорідних видів (груп) злочинів. Так, на думку В. В. Юсупова перевірка заяви про алібі передбачає певний комплекс взаємозв'язаних та узгоджених процесуальних, тактичних та організаційних заходів, тому встановлення алібі, є окремою тактичною операцією слідчого [252, с. 169]. Розвиваючи наведені положення, В. Ю. Шепітько, на наш погляд, слушно зазначає, що розроблення теорії тактичних операцій передбачає розгляд окремих їх видів та визначення внутрішнього змісту. Найбільш розробленими тактичними операціями, крім інших є: «Перевірка алібі підозрюваного», «Пошук трупа, прихованого злочинцем» та ін. На його думку, при розслідуванні тих чи інших злочинів можуть бути виокремлені тактичні операції у відповідності до проміжних завдань та мають умовне позначення, зокрема: «Нейтралізація протидій розслідуванню злочинів», «Захист доказів» та ін. [232, с. 180-181]. На думку В. Ю. Шепітька, з якою не можна не погодитися, «оптимізація слідчої діяльності передбачає розроблення і пропонування типових тактичних операцій як найбільш ефективних комплексів слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів стосовно проміжних завдань та слідчих ситуацій. Типові тактичні операції являють собою доцільні програми дій слідчого, вони виконують важливу методичну функцію і дозволяють обирати правильний напрям у розслідуванні» [228, с. 183]. Відмітимо слушність думки, щодо доцільності розроблення теорії тактичних операцій, яка передбачає розгляд окремих їх видів та визначення внутрішнього змісту.

У цей же період В. А. Журавель критично віднісся до пропозицій розробляти «глобальні» для розслідування злочинів тактичні операції, та конструктивно, на нашу думку, запропонував розв'язувати за їх допомогою лише одну проміжну тактичну задачу. Так, на його думку, вирішення таких завдань, як встановлення й розшук злочинця, його викриття, а тим більше збирання доказової інформації аж ніяк не можна віднести до розряду тактичних, оскільки

вони є головними (стратегічними) завданнями всього досудового слідства. На досягнення саме цих завдань спрямовані усі процесуальні, тактичні, організаційні засоби, що є у розпорядженні слідчого. Тому вони не можуть бути реалізовані суто тактичними засобами, тобто за рахунок проведення тактичних операцій. На думку В. А. Журавля тактичними операціями, зокрема, можуть бути визнані такі, як «Викриття неправди в показаннях підозрюваного», «Перевірка посилань на алібі» тощо. Саме зазначені операції є засобом реалізації тактичного рішення, яке приймається з урахуванням тактичного завдання, а останнє, в свою чергу, виходить зі слідчої ситуації, що складалася. Тому на думку науковця тактичні операції є вибірковими, ситуаційно зумовленими утвореннями, які займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення лише одного проміжного завдання. Серед таких тактичних операцій виокремлено, зокрема, «Викриття неправди в показаннях підозрюваного» [79, с. 270-271].

А. Ф. Волобуєв та М. В. Проценко, у розвиток ідей В. А. Журавля, під час розслідування організованої злочинної діяльності запропонували розробляти тактичні операції, які розв’язують суто локальні тактичні задачі з комплексу протидії розслідуванню злочинів. До таких тактичних операцій ними віднесені: «Забезпечення збереження речових доказів» – спрямована на випередження злочинців у намаганні знищення, утаювання, маскування або фальсифікації доказів під час проведення досудового розслідування [39, с. 107-108]; «Захист свідків і потерпілих» – спрямована на убезпечення від упливу членів організованих злочинних груп свідків і потерпілих з метою спонукання їх до утаювання відомих їм фактів або дачі неправдивих свідчень [39, с. 108-109]; «Засоби масової інформації» – спрямована на попередження намагання організованих злочинців протидіяти розслідуванню шляхом публікації замовлених статей, телепередач, в яких ставиться під сумнів законність початку досудового розслідування та ведення слідства стосовно окремих осіб [39, с. 109]; «Нейтралізація внутрішніх корупціонерів» – спрямована на нейтралізацію

можливого втручання в процес розслідування злочину корумпованих працівників правоохоронних органів [39, с. 109-110]; «Безпека» – спрямована на усунення можливості впливу організованих злочинних груп безпосередньо на членів слідчо-оперативної групи [39, с. 110-111]. Згодом М. В. Проценко розширив перелік вище пропонованих тактичних операцій ще двома: «Попередження зникнення підозрюваного» – спрямована на випередження раптового від'їзду (втечі) співучасників злочину, які потрапили або можуть потрапити в поле зору правоохоронних органів; «Нейтралізація зовнішніх корупціонерів» – спрямована на нейтралізацію можливого втручання в процес розслідування злочину корумпованих представників органів державної влади і місцевого самоврядування [155, с. 13-14].

Схожий перелік типових тактичних операцій був запропонований В. Д. Берназом та М. В. Салтевським, які вважали, що активну протидію розслідуванню з боку організованих злочинних груп ефективно можливо подолати при проведенні цілеспрямованих тактичних операцій. На їх думку практикою розроблені та проводяться такі найбільш типові тактичні операції: «Забезпечення збереження речових доказів»; «Попередження зникнення підозрюваного»; «Захист свідків і потерпілих та інших суб'єктів кримінального процесу»; «Засоби масової інформації»; «Нейтралізація зовнішніх корупціонерів»; «Нейтралізація внутрішніх корупціонерів»; «Безпека»; «Звільнення заручників, викрадених осіб або насильно утримуваних громадян»; «Слідча таємниця» [21, с. 430-431].

У дисертації «Тактичні операції при розслідуванні підроблення грошей» В. С. Богачук зазначає, що з «метою ухилення від притягнення до кримінальної відповідальності винні, особливо організовані злочинні угруповання, використовують дві основні форми протидії: а) вплив на слідчого (підкуп, шантаж, введення в дію корумпованих зв'язків), б) вплив на доказову базу. В останньому випадку ефективним є встановлення, в ході реалізації тактичної операції, того або іншого доказового факту шляхом використанням різних джерел і засобів доказування». На його думку в ході тактичної операції

«Викриття і подолання протидії розслідуванню злочинів» під час розслідування підроблення грошей, виявленню й викриттю неправдивого показання й самообмови сприяє проведення допитів, очних ставок, відтворення обстановки і обставин події у формі перевірки показань на місці. За допомогою сукупності тактичних прийомів можна виявити й запобігти сумлінній омані, утаюванню частини інформації або її перекручуванню, оскільки показання допитуваних осіб, з різних причин, не завжди відповідають реальній дійсності, обставинам розслідуваної справи. З цією метою доцільне проведення повторних допитів, слідчих оглядів, пред'явлення для впізнання, судових експертиз, а також оперативно-розшукових заходів [28, с. 172-173].

У дисертаційному дослідженні «Тактичні основи забезпечення досудового розслідування» К. О. Чаплинський до основних рис досудового розслідування відніс, крім іншого: здійснення діяльності в умовах протидії досудовому розслідуванню; суворо визначене коло засобів доказування; тактичне забезпечення провадження слідчих та інших процесуальних дій; здійснення діяльності для розв'язання завдань кримінального судочинства [206, с. 27]. Зважаючи на зростання злочинності, підвищення рівня її організованості, активізації протидії розслідуванню, ним запропоноване негайне розроблення та впровадження у правоохоронну діяльність найновітніших і апробованих наукових методів для її подолання, насамперед, у діяльність органів досудового розслідування. Науковцем наголошено на важливості тактичного забезпечення протидії злочинності, розробленні програм реалізації наукових досягнень, розширення можливостей їх використання при розслідуванні злочинів. Цілком справедливо підмічено, що «сьогодні тактика досудового розслідування формується в умовах жорсткої протидії. Зважаючи на це, для якісної реалізації завдань кримінального судочинства тактика розслідування злочинів повинна постійно забезпечуватися новітніми засобами та методами, що ґрунтуються на використанні досягнень як самої науки криміналістики, так і інших галузей знань, для подолання такої протидії» [206, с. 27].

Певний науковий інтерес викликає позиція О. В. Олішевського та С. М. Краснянського до криміналістичних засобів подолання протидії розслідуванню у формі приховування даних про подію злочину та причетних до нього осіб віднести розроблювані або пристосовані для потреб розслідування злочинів методи, тактичні операції, прийоми й технічні засоби, що сприяють пізнанню обставин події злочину та пов'язаних з ним конкретних супутніх йому явищ. Науковцями пропонується реалізовувати під час досудового розслідування тактичні операції під назвами: «Захист слідчого (дізнавача) від звинувачення у вчиненні злочину», «Захист свідка» та «Захист доказів». На думку цих авторів: «кожна із названих операцій може проводитися залежно від обставин паралельно та у сукупності підвищити надійність захисту від обвинувачення слідчого з боку учасників процесу у застосуванні «незаконних» методів ведення слідства, а також захисту свідків та доказів від незаконного впливу» [146, с. 88, 92]. Щодо тактичної операції «Викриття і подолання протидії розслідуванню злочинів», то дослідники вважають, що вона лише називається як необхідна, однак «не містить чіткої системи належних дій та заходів. Тому її можна віднести до одних із перспективних напрямів наукових досліджень» [146, с. 88, 92]. Щодо відсутності чіткої системи дій та заходів у тактичній операції «Викриття і подолання протидії розслідуванню злочинів» ми цілком погоджуємося, однак сумнівною є пропозиції щодо її перспективності у майбутніх наукових дослідженнях. Адже цілком зрозуміло, що така операція не може розв'язувати локальної тактичної задачі є характерною для безлічі ситуативно обумовлених випадків протидії розслідуванню та для різних його етапів.

Хоча окремі науковці здійснювали спроби розробляти «глобальні» тактичні операції типу «Нейтралізація протидії розслідуванню». Так З. Р. Сулейманова в авторефераті до дисертаційного дослідження «Тактичні операції при розслідуванні незаконного збуту наркотичних засобів» зазначила, що дисертантом виокремлені та систематизовані слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, які реалізуються комплексно в ході тактичної

операції «Нейтралізація протидії розслідуванню» з метою нейтралізації протидії розслідуванню незаконного збуту наркотичних засобів [192, с. 12]. Схожої думки дотримується Р. Л. Степанюк який пропонує типову тактичну операцію «Нейтралізація протидії розслідуванню», яка, на його думку, у найбільш загальному вигляді включає комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення спроб протидіяти розслідуванню, за можливістю запобігання їм, а в інших випадках – подолання. На думку науковця форми і способи такої протидії настільки різноманітні, шо «вимагають організації різних варіантів наведеної тактичної операції: запобігання спробам знищити документи та інші докази злочину; недопущення зовнішнього втручання в процес розслідування; нейтралізація протиправних дій захисників; нейтралізація впливу на суб'єктів процесу; нейтралізація впливу на учасників процесу; нейтралізація спроб утворити негативну суспільну думку навколо процесу розслідування за допомогою засобів масової інформації тощо» [189, с. 206]. Як бачимо Р. Л. Степанюк пропонує однією типовою тактичною операцією розв'язувати низку різноманітних тактичних задач, що на нашу думку є неприйнятним.

І все ж більшість науковців схиляються до локального характеру аналізованих тактичних операцій. Так, автори курсу лекцій «Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів» зазначають, що забезпечення захисту доказів від впливу зацікавлених осіб, що може виразитися у їх знищенні, прихованні, маскуванні чи фальсифікації. З цією метою слідчий застосовує тактичні операції для захисту джерел доказової інформації (вербальної чи невербально), припинення чи нейтралізації дій осіб, які чинять протиправний вплив на доказову інформацію чи її джерело, створення умов, несприятливих для протидіючої сторони [118, с. 79]. Активним прибічником цієї позиції є В. М. Шевчук, який класифікуючи тактичні операції за тактичними завданнями, що ними вирішуються, до таких завдань відносить: нейтралізацію протидії розслідуванню з боку заінтересованих осіб, перевірку алібі, упередження негативного впливу з боку підозрюваного (обвинуваченого) та ін. На його думку саме тактичні завдання розслідування розглядаються як визначальні

детермінанти щодо обрання того чи іншого комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових або інших заходів. Виділення й дослідження тактичних операцій за рівнем вирішуваних завдань розслідування виступають ключовим напрямом системних досліджень тактичних комплексів. Правильне визначення типових тактичних завдань є тією основою, яка дозволяє сформувати тактичні операції й визначити їх оптимальність [218, с. 190].

У 2013 році В. М. Шевчук оприлюднив результати анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ яким був визначений перелік тактичних операцій, які найбільш часто застосовуються у практиці розслідування злочинів. До цього переліку, крім інших, увійшли такі операції як: «Перевірка алібі підозрюваного» (80%); «Перевірка обмови» (12,8%); «Перевірка самообмови» (16%); «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» (74%); «Усунення негативного впливу з боку підозрюваного» (18%); «Захист доказів» (38,3%); «Захист потерпілих» (36%); «Захист свідків» (33,4%). [224, с. 258]. На нашу думку, В. М. Шевчук цілком слушно вважає, що: «Типові тактичні операції необхідно розглядати як продукт наукової діяльності, який являє собою своєрідну інформаційну модель, що відбиває структуру і технологію (логіку, хронологію) реалізації цих криміналістичних комплексів відповідно до виду злочину, етапу розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання. Використання інформації, яка міститься у вказаних моделях, дозволяє слідчим ефективно вирішувати загальні та ситуаційно зумовлені питання при організації та здійсненні тактичних операцій під час провадження по конкретним кримінальним справам (провадженням)». І далі: «Типові тактичні операції мають бути максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити із тактичних завдань, що постають перед слідчим (суддею)». При цьому: «здійснення кримінального провадження передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. Ось чому в діяльності з розслідування злочинів слідчий мають застосовувати творчий підхід» [224, с. 258].

Ще одним найбільш дискутованим питанням в теорії тактичних операцій є їх класифікація. В. М. Шевчук пропонує класифікаційними підставами розподілу тактичних операцій такі: зміст: а) базова (універсальна); б) специфічна (упредметнена). На його думку базові (універсальні) тактичні операції мають розроблятися на більш узагальненій теоретичній та емпіричній основі, вони є типовими для кримінальних правопорушень різних видів (наприклад, «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб», «Перевірка алібі» та деякі інші). Науковець констатує, що за тактичними завданнями, що вирішуються, операції поділяють на: «Здолання опору», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку заінтересованих осіб», «Перевірка алібі», «Упередження негативного впливу з боку підозрюваного» та ін. [218, с. 188, 190]. При цьому, головною підставою типізації тактичних операцій він пропонує репрезентативну множину однорідних тактичних завдань, що повторюються. На його думку, тактичне завдання у більшості випадків обумовлює назву тактичної операції [224, с. 258].

Цілком погоджуємося із думкою В. М. Шевчука, що типізація – це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування. У свою чергу здійснення кримінального провадження передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. Тому в діяльності з розслідування злочинів слідчий мають застосовувати творчий підхід. Набір типових тактичних операцій є за своєю суттю типовою програмою розслідування певного виду (підвиду) злочинів, тому при їх створенні доцільно врахувати рекомендації з планування розслідування злочинів у цілому, в тому числі й з організації взаємодії слідчих із працівниками оперативних служб органів внутрішніх справ. Саме тому, на думку В. М. Шевчука для збільшення інформативності типових тактичних операцій до їх структури необхідно включати відомості про тактичне завдання, мету, коло учасників і засоби здійснення, тобто системи слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів у їх субординаційній послідовності. Обмеженість інформаційного наповнення типових тактичних

операцій лише їх назвою на сьогодні не задовольняє потреби а ні теорії, а ні практики [224, с. 258].

В одній із публікацій цього ж періоду В. М. Шевчук зазначає, що незважаючи на достатньо позитивний досвід інформатизації слідчої діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу у подальшому вдосконаленні розроблюваних інформаційних систем і створенні належних умов для їх успішної реалізації. Виходячи з того, що «АРМ слідчого» – це система відкритого типу, що дає можливість включати в базу даних нові відомості й коригувати існуючі, В. М. Шевчук пропонує доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого «Інсайт»» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». На його думку, модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: 1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення, зокрема «Перевірка алібі підозрюваного», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та ін.; 2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів [219, с. 183-184]. Неприйнятною, на нашу думку, є пропозиція В. М. Шевчука щодо створення АРМ судді, де передбачити модуль «Тактичні операції». Навряд чи суддя зможе стати суб'єктом розроблення чи реалізації тактичної операції. На судових стадіях немає притаманних досудовому розслідуванню слідчих (розшукових), оперативно-розшукових дій, організаційних, ревізійних тощо заходів. Лише судовими діями реалізувати тактичну операцію фактично неможливо. Та й сумнівною є законність використання подібного тактичного засобу на судових стадіях.

В останнє десятиліття науковцями підготовлено низку дисертаційних досліджень та статей, в яких, під час розслідування різних видів кримінальних правопорушень пропонується проводити тактичні операції спрямовані на подолання чи нейтралізацію протидії розслідуванню.

Так О. Ю. Гавріляк у дисертаційному дослідженні «Тактичні операції при розслідуванні вимагань» пропонує розробляти тактичну операцію «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину», спрямовану на подолання протидії розслідуванню, і в її межах здійснювати розроблення «комплексу тактичних прийомів психологічного впливу на підозрюваного» [46, с. 13]. Комплекс або поєднання тактичних прийомів є ознакою тактичної комбінації. Проведення тактичних комбінацій в межах реалізації тактичних операцій є прийнятним. Однак не зрозуміло з якою метою О. Ю. Гавріляк пропонує здійснювати «психологічний вплив на підозрюваного»? І чи дійсно для розв'язання такої вкрай «вузької» тактичної задачі є потреба проводити тактичну операцію. Адже така тактична задача зазвичай, розв'язується одним або низкою тактичних прийомів, рідше тактичною комбінацією, як комплексом тактичних прийомів, що мають єдину мету.

На думку С. О. Саінчина під час досудового розслідування умисного вбивства малолітньої дитини доцільно проводити такі види тактичних операцій: «Викриття неправдивого алібі», «Виявлення доказів готування інсценування», «Нейтралізація негативного впливу сторонніх осіб на хід розслідування», «Перевірка алібі підозрюваного», «Спонукання до дачі правдивих показань» тощо [164, с. 15].

Аналіз практики розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), дозволив М. О. Ларкіну виокремити тактичні операції, у проведенні яких може виникнути необхідність, зумовлена розвитком слідчої ситуації та специфікою злочинних проявів, зокрема «Захист свідка», «Нейтралізація протидії розслідуванню» [124, с. 189-190]. Щодо тактичної операції «Нейтралізація протидії розслідуванню», то автор зазначає: враховуючи резонансність кримінальної активності неформальної молоді, органи слідства в більш ніж 60% випадків стикаються з різноманітними формами протидії розслідуванню щодо: 1) учасників кримінального провадження (наприклад, спроби впливу на потерпілого, свідка, експерта, перекладача, слідчого, прокурора шляхом погроз, підкупу тощо); 2) обставин

учинення злочину (намагання знищити окремі сліди, заплутати слідство шляхом надання неправдивої інформації, підроблених чи сфальсифікованих документів тощо). М. О. Ларкін погоджується, що нейтралізація протидії розслідуванню має складатися із двох основних етапів: 1) виявлення здійснюваної або такої, що готується, протидії; 2) її подолання та саме нейтралізації. Це, на думку науковця, й зумовлює структурні компоненти тактичної операції, яка спрямована на нейтралізацію протидії розслідуванню. Такими компонентами ним пропонуються: проведення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів; проведення слідчих (розшукових) дій; вжиття заходів щодо безпеки учасників кримінального провадження; направлення запитів до різних підприємств, установ, організацій тощо; проведення прес-конференцій тощо [124, с. 189-190].

На наш погляд, дискусійний характер мають пропозиції В. Д. Пчолкіна та О. В. Федосова під час розслідування злочинів економічної спрямованості, крім інших проводити тактичні операції під назвою: «Нейтралізація протидії розслідуванню», «Захист доказів», «Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу». На думку науковців важливе місце посідає типова тактична операція «Нейтралізація протидії розслідуванню», яка в найбільш загальному вигляді включає комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення протидії розслідуванню та її нейтралізацію. У свою чергу, форми і способи такої протидії є різноманітними і вимагають організації різних варіантів наведеної тактичної операції з метою, як-от: упередження спроб знищити документи та інші докази злочину; недопущення зовнішнього втручання в процес розслідування, у тому числі з використанням корумпованих зв’язків; нейтралізація протиправних дій захисників; впливу на суб’єктів, які здійснюють кримінальне провадження; протидія впливу на учасників кримінального провадження; нейтралізація спроб утворити негативну суспільну думку навколо процесу досудового розслідування за допомогою засобів масової інформації тощо [158, с. 269-271]. Як бачимо, самі розробники пропозиції погоджуються, що способи протидії розслідуванню є різними, тому тактичні задачі

розв'язуються тактичною операцією різні, тому об'єднувати їх під однією назвою «Нейтралізація протидії розслідуванню» є нелогічним.

У даному контексті відмітимо слушність думки І. О. Завидняка, який вважає, що тактичні операції спрямовані на подолання та нейтралізацію протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій, включають у себе комплекс гласних та негласних слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, тактичні особливості яких обумовлені характером протидії розслідуванню і специфікою її суб'єктів [84, с. 164]

Розглядаючи витоки концепції тактичної операції В. А. Журавель зазначає, що вона є: 1) сукупністю тактичних засобів реалізації методів розслідування; 2) засобом реалізації взаємодії слідчого з органами дізнання, державними установами й організаціями, окремими громадянами, необхідність у чому виникає при вирішенні завдань розслідування; 3) організаційним і тактичним засобом ліквідації протидії з боку правопорушника; 4) засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів; 5) засобом реалізації тактичних прийомів, що вимагають сукупності дій слідчого та представників інших органів [78, с. 308-309]. При цьому науковець стверджує, що концепція тактичних операцій є досить «новою категорією», з чим погодитися важко, адже ця концепція була запропонована ще на початку 70-х років минулого століття (А. В. Дулов, 1979 р., В. І. Шиканов, 1975 р.) і плідно досліджувалася як в радянській криміналістиці так і сучасній вітчизняній. А дискусії щодо доцільності розроблення таких «комплексних засобів» у радянській криміналістиці розпочалися ще у 1964 році [221, с. 8], а перші паростки щодо розроблення криміналістичних комплексів проглядаються ще за часів Руської Правди (XI – XIII ст.), коли засобами розшуку підозрюваних осіб у вчиненні злочину були «заклич», «звід», «гоніння сліду» [221, с. 11].

В одному із нещодавно опублікованих посібників В. В. Тіщенко та О. О. Подобний визначаючи поняття тактичної операції доходять висновку, що вона є «поєднанням однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) і

негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у даній слідчій ситуації». На їх думку «тактична операція передбачає вирішення тактичного (проміжного) завдання. При розслідуванні тих чи інших злочинів, крім інших проводиться тактична операція «захист доказів»». Розглядаючи питання реалізації матеріалів негласного розслідування корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, В. В. Тіщенко та О. О. Подобний констатують, що така «реалізація матеріалів» здійснюється у «формах оперативно-розшукової або тактичної операцій». При цьому структурними елементами таких операцій, що передбачаються їх планами, зазвичай є: «дії із затримання розроблюваних; заходи щодо забезпечення ефективності обшуків; заходи схилення затриманих до правдивих показань тощо» [201, с. 110, 191-192].

Зусиллями вчених-криміналістів України, за останні два десятиліття, зроблено багато щодо розвитку концепції «тактичної операції». У цьому контексті варто згадати вагомі публікації П. Д. Біленчука [24]; В. С. Богачука [27; 29]; О. Ю. Гавріляк [45]; В. А. Журавля [80]; С. Ф. Здоровка [86]; Д. О. Карабанова [95; 96]; В. О. Коновалової [109]; В. І. Перкіна [24; 151]; В. М. Шевчука [216; 217; 220; 221; 222; 223]; В. Ю. Шепітька [228; 234] та інших науковців, які розробляли в основному прикладні аспекти даної наукової теорії.

Аналізуючи ці дослідження ми можемо зробити наступні висновки.

У сучасній криміналістиці сформована та активно розробляється окрема теорія тактичних операцій. Науковцями у публікаціях в цілому погоджене стале поняття тактичної операції, як комплексу слідчих (розшукових), негласних (слідчих) розшукових, оперативно-розшукових, організаційних і інших процесуальних дій, здійснюваних за єдиним планом, декількома на те уповноваженими посадовими й іншими особами, з метою розв’язання тактичної задачі (встановлення обставин, які мають значення для розслідування), при суворому дотриманні вимог кримінального процесуального законодавства.

Ознаками «тактичної операції» науковці зазвичай вказують: – погоджені, скоординовані, систематизовані іноді різні за характером та змістом дії, що підпорядковані єдиній меті; – підготовка і реалізація операції за єдиним планом; – керівна роль слідчого із залученням інших осіб, що виконують самостійні завдання операції; – обумовленість розроблюваної операції слідчою ситуацією; – реалізація операції уповноваженими на те особами за участі громадськості; – законність дій, що реалізуються в ході операції, передбачення їх кримінально-процесуальним законодавством та регламентація підзаконними нормативними актами; – спрямування операції на досягнення загальної мети розслідування; – розв'язання операцією однієї локальної тактичної задачі, яке зазвичай окреслюється обставиною, яку необхідно встановити в ході розслідування; – типовість тактичних задач, що розв'язуються в ході операції; – програмно-алгоритмічний характер реалізуємих в ході операції дій; – стикування і координування дій учасників операції; – службова роль операції в структурі методики розслідування.

Принципами тактичних операцій виокремлюють такі: – індивідуальність у підготовці та безпосередній реалізації кожної операції; – сталість (інваріантність), рухомість (варіантність, лабільність), упорядкованість, ієрархічність, оптимальність, адаптованість структури операції; – здійснення криміналістичного аналізу розслідуваного кримінального правопорушення при підготовці до операції; – комплексність підготовки та реалізації тактичної операції; – сувора організованість тактичної операції; – повне використання можливостей суб'єктів для досягнення мети операції; – динамічність операції; – поєднання колегіальності і єдиноначальності при підготовці та реалізації операції; – обов'язкове завершення операції процесуальною фіксацією отриманих результатів.

Серед обов'язкових структурних елементів тактичної операції можна виділити: мету операції, її суб'єктів, засоби досягнення мети операції, процес організації й безпосередньої реалізації операції, її результат.

Реалізація тактичної операції передбачає послідовні взаємозв'язані етапи: 1) аналіз і оцінка слідчої ситуації; 2) постановка тактичного завдання і визначення мети операції; 3) ухвалення рішення про проведення операції; 4) створення моделі операції та програми її реалізації: 5) реалізація комплексу дій, які входять до складу операції; 6) процесуальне оформлення операції; 7) оцінка її результатів.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що соціальні негаразди, поширення організованої злочинної діяльності та корупції на пострадянському просторі в 80-х – на початку 90-х років XX століття суттєво інтенсифікували наукові дослідження проблем протидії розслідуванню злочинної діяльності. В кінці 90-х років минулого століття розпочалося розроблення цілеспрямованих тактичних операцій, які б розв'язували окремі тактичні задачі під час протидії розслідуванню злочинів. А на початку триваючого століття науковці все частіше почали пропонувати типові тактичних операцій, і практично кожен науковець, який здійснював розроблення окремої криміналістичної методики, серед результатів своєї праці пропонував типові тактичні операції зокрема і ті, що спрямовані на розв'язання тактичних задач протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Вже в цей період, у публікаціях науковців-криміналістів простежується чіткий зв'язок між тактичними операціями і тактичними задачами, що постають перед слідчим в ході розслідування.

У другому десятилітті поточного століття у вітчизняній криміналістиці сформувалася чітка тенденція до розроблення окремої криміналістичної теорії – «теорії тактичних операцій». Наповнення такої теорії передбачає: класифікацію та типізування тактичних операцій; систематизацію тактичних задач розслідування, які розв'язуються за допомогою таких операцій; наповнення типових тактичних операцій конкретним змістом; розроблення типової структури тактичних операцій, з виокремленням їх етапів; дослідження впливу слідчих ситуацій на окремі види тактичних операцій; розроблення криміналістичних рекомендацій щодо використання при підготовці тактичних операцій технологічного підходу, методу моделювання, програмно-цільового

методу; включення до автоматизованого робочого місця слідчого (АРМ-слідчого) окремих модулів, які б містили інформацію про типові тактичні операції, спрямовані на нейтралізацію та подолання протидії розслідування кримінальних правопорушень.

1.2 Сутність злочинної діяльності та форм протидії розслідуванню кримінальних правопорушень

Нині багатьма авторами наголошується на необхідності вивчення злочинної діяльності, про неї йдеться у кримінально-правовому, кримінологічному, соціальному, психологічному та криміналістичних аспектах. У криміналістиці найчастіше зміст цього поняття обмежується одиничними актами злочинів: реальними рухами, діями, операціями. Змішування понять «злочин» і «злочинна діяльність» мало місце й у минулому, коли ставився знак рівності між злочинним діянням та злочинною діяльністю.

Якщо розглядати злочинну діяльність як сукупність дій та рухів особи, спрямованих на реалізацію чи задоволення потреб, то можливе ототожнення злочину та злочинної діяльності. Але злочинна діяльність – це спосіб існування, процедура його життєзабезпечення, а не лише конкретні акти щодо досягнення певних (окремих) злочинних цілей, тому категорія «злочинна діяльність» ширша за поняття «злочин», «злочинна поведінка», «механізм злочину» і включає їх як окремі складові.

Враховуючи те, що питання поняття, сутності та змісту злочинної діяльності у криміналістиці не отримали кінцевого вирішення, активно дискутуються серед науковців, є актуальною потреба їх розгляду.

Проблеми злочинної діяльності у криміналістиці розглядали у своїх публікаціях В. П. Бахін [9, с. 22-44; 11, с. 11-12; 13; 15], М. В. Даньшин [63], С. Ф. Денисюк [67], Н. С. Карпов [13; 15; 102; 98; 99; 100], В. С. Кузьмічов [122;

123], С. В. Євдокіменко [74; 102; 122], В. О. Сакало [12; 69; 165; 166; 167; 169;], М. В. Салтевський [170, с. 37-42], В. В. Тіщенко [159; 197; 198, с. 9-10; 199; 200], А. В. Хірсін [211; 204; 205] та інші науковці.

Метою даного підрозділу дисертації є з'ясування сутності злочинної діяльності та форм протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Однак ці проблеми вирішувалися близько двадцяти років тому, в дещо інших умовах протидії злочинності і при дії зміненого кримінального процесуального законодавства, що зумовлює потребу їх сучасного розгляду.

Взаємодію з навколишнім середовищем вважають необхідною для функціонування будь-якої відкритої самоуправної системи. Така взаємодія включає обмін енергією і речовиною із навколишнім середовищем. Зазначена взаємодія може набувати різноманітних форм, однак усі вони пов'язані з діяльністю системи, наприклад, споживанням енергії для зміни середовища або адаптації до нього. Це також стосується людини, яка є саморегулюючою системою найвищої складності. Люди активно впливають на своє оточення, адаптуючи його та адаптуючись до нього, при цьому реагуючи на внутрішні та зовнішні подразники. Найбільш загальну концепцію взаємодії людини з навколишнім світом називають активністю [157, с. 10-11]. Вона притаманна усім живим істотам та самоуправним технічним системам, як найпростішим автоматичним пристроям так і досконалим сучасним комп'ютерам.

Поведінка у широкому розумінні належить до активності вищих тварин. У них поведінка контролюється психічно і упорядковується. У вузькому значенні поведінка є сукупність дій людини, що відображають його ставлення до себе, до суспільства та інших людей. Так, науковці справедливо зазначають, що «поняття поведінки несе в собі моральний та емоційно-вольовий аспекти, що виражається через відносини суб'єкта з іншими людьми, які можуть дати йому в цьому зв'язку відповідну оцінку» [200, с. 14]. Тому, поведінку вважають категорією як правовою, так і етичною. Морально-психологічні елементи досить чітко проявляються у поведінці людини. Таким чином, поведінку можна визначити як дії людини, які відповідають її моральним принципам та законам.

Щодо концепції діяльності, то є автори, які вважають, що ні в психологічній, ні у філософській літературі не існує чітких та диференційованих визначень поняття діяльності. Більшість науковців-філософів визначають діяльність у широкому розумінні людської поведінки. У зв'язку з цим часто згадуються слова класиків марксизму: «Що таке життя, якщо воно не є діяльність?». Однак, у зв'язку із цим робилося важливе уточнення, що визначає внутрішнє значення діяльності: «Людина робить свою життєдіяльність предметом своєї волі і своєї свідомості. Її життєдіяльність є свідомою» (К. Маркс, Ф. Енгельс, вид. 1956 р.).

Деякі автори зазначають, що поняття «діяльність» пов'язане з поняттям «людська активність» як вид і рід. Це означає, що людям притаманна не тільки діяльність, але й інші види активності. Тому в публікаціях з психології людську поведінку (активність) зазвичай поділяють на три типи: вольову (цілеспрямовану вольову поведінку), імпульсивну та звичну. При цьому зазначається, що: «поведінка може бути непослідовною, з перестрибуванням від одних до інших, нерідко немотивованих вчинків, або відносно послідовною, як певний ланцюг, система вчинків, об'єднаних спільністю мети, мотивів тощо», і далі: «поведінка людини детермінується матеріальними умовами її життя, видом діяльності та істотно залежить від типу нервової системи, структури і спрямованості психіки [157, с. 125].

Однак, тільки цілеспрямована активність, що складається із системи вольових дій, у психології вважається діяльністю, тобто специфічним людським впливом на довкілля, його доцільною зміною та перетворенням з погляду суб'єкта діяльності.

Викликана зовнішніми чи внутрішніми подразниками потреба людини у певних благах, не завжди може бути задоволена одноактною дією. І тому зазвичай, людиною намічається і здійснюється низка поведінкових актів, тобто «діяльність». Системність діяльності обумовлена єдиною програмою та загальним мотивом для всіх дій, що її складають. У той же час, кожна дія прагне досягти своєї цілі, враховуючи те, що вже зроблено, і плануючи майбутні дії.

Тому, людську діяльність можна визначити як систему усвідомлених та підпорядкованих єдиній програмі дій, зумовлених загальним мотивом і спрямованих на зміну і перетворення зовнішнього світу, а також самої людини як суб'єкта цієї діяльності.

Підсумовуючи зазначимо, що людська діяльність обумовлена загальними мотивами, що призводять до системи усвідомлених, підпорядкованих єдиній програмі дій, призначених для зміни та перетворення як зовнішнього світу, так і самого суб'єкта такої діяльності. І хоча діяльність є одним із типів людської поведінки, однак не єдиним, адже багато поведінкових дій здійснюються людиною без причини. Звідси, не всяка діяльність може бути названа поведінкою у її морально-правовому, тобто вузькому значенні. Поняття «діяльності» та «поведінки» не є пов'язаними. Жодне з них не поглинає іншого, вони є науковими ідеями, що перехрещуються. Діяльність людини є так само різноманітною, як і її потреби та бажання.

Категорія «об'єкт» у філософському розумінні є гносеологічною характеристикою тих сторін речей та явищ об'єктивного світу (матеріальних та ідеальних), на які спрямована практична та пізнавальна діяльність людини. У конкретних видах діяльності об'єктом вивчення можуть виступати різні сторони предметів, явищ, процесів, подій та їх стосунки [126, с. 37].

Ще на початку формування науки криміналістики визначилося два полюси в об'єкті її дослідження: 1) злочинна діяльність; 2) діяльність з виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Так, засновник наукової криміналістики Г. Гросс у кінці XIX століття писав: «Криміналістика за своєю природою розпочинається лише там, де кримінальне право, також за своєю природою, завершує свою роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, формальне кримінальне право (процес) включає в себе правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчиняються злочини? Як досліджувати ці *способи* і розкривати їх, які були *мотиви* до вчинення цього, які бралися до уваги *цілі* – про все це нам не говорить ні кримінальне право, ні процес. Це складає предмет

криміналістики… [58, с. VIII]. Отже вказується на необхідність вивчення криміналістикою складових злочинної діяльності – способів, мотивів, цілей, які віднесені автором до предмету цієї науки.

Далі автор вказує, що центральним елементом діяльності є людина (суб'єкт діяльності). Г. Гросс виокремлює суб'єктів обох видів діяльності: злочинної – злочинця; діяльності з розслідування злочинів – слідчого суддю, експерта. Так, він зазначає: «Криміналістика, як вчення про реалії кримінального права, до яких слід відносити по-перше саму *людину* (злочинця, свідка, експерта і суддю), – розкриває перед нами сутність злочинних діянь, їх *початок*, їх складові *частини*, їх подальше *здійснення* і їх *цілі* [58, с. XI].

Виокремлюючи два основні об'єкти майбутньої науки криміналістики Г. Гросс згадує про них у перспективному плані майбутньої книги: «Перша частина майбутнього видання повинна містити у собі *прояви злочину* в об'єктивному відношенні, з поділом на прояви загальних властивостей: сутність злочинців, їх прийоми, мову, знаки, симуляцію, брехню, забобони тощо і особливі прояви за окремими злочинам…

Друга частина буде містити виключно практичні відомості: про *дії судового слідчого*, про його підготовку до допитів, про поводження з паспортами, про зброю, сліди тощо і наприкінці про практичні питання, що виникають при здійсненні розслідування з окремих злочинів.

Отже, якщо буде потрібне нове видання, то книга з'явиться як «система криміналістики».

1-ша частина. «Теоретичне вчення про *прояви злочинів*».

2-га частина. «Практичне керівництво для *проведення розслідування*» [58, с. XVII]. Як бачимо автор чітко виокремлює у криміналістиці в якості об'єктів і злочинну діяльність з її відображенням в навколишній дійсності – «прояви злочинів» і діяльність з розслідування злочинів – «проведення розслідування».

У 20-х роках минулого століття європейські автори і засновники радянської криміналістики наполягали на виокремленні і дослідженні у

криміналістиці двох вище зазначених об'єктів. Так, Г. Шнейкерт писав, що «предметом доказування є як зовнішні фактори (наприклад, *злочинна діяльність*, спосіб її виконання, її наслідки, час і місце діяння) або фактори внутрішні (винність, мотив і ціль діяння, а також осудність або помилка) і далі: «уся *діяльність органа, що здійснює допит*, відповідно і зосереджується на тому, щоб виловити від допитуваного ці приховані уявлення і знання, іншими словами, щоб підштовхнути його до усвідомлення, яке не лише полегшить подальшу розшукову роботу, але і зробить її більш успішною» (Г. Шнейкерт, 1925 р.).

Засновник радянської криміналістики І. М. Якимов писав: «сучасний злочинець ознайомившись з тими завоюваннями техніки, які можуть полегшити і сприяти його *злочинній діяльності*, почав застосовувати на практиці багато нових технічних прийомів при вчиненні злочинів і далі: «*розслідування злочину* складається із виявлення особи, що вчинила злочин, того блага, яке було об'єктом його замаху і, на кінець, із встановлення сутності його *злочинної діяльності*, за тими змінами, які вона внесла до природи і відношення речей між собою (І М. Якимов, 1924 р.).

І в подальшому науковці, що розвивали радянську криміналістику наголошували на необхідності дослідження злочинної діяльності як для удосконалення теорії так і практики розслідування [50, 57-58; 76, с. 5; 129, с. 59, 96 та ін.]. Проте, вони зазвичай суттєво обмежували поняття цієї діяльності, зводячи її практично до вчинення окремого злочинного діяння, поведінки злочинця або механізму злочину [180, с. 75, 104, 130; 114, с. 20, 29, 82].

Так, в одному з відомих видань радянської криміналістики зазначалось, що «основним об'єктом криміналістичного дослідження є людська діяльність: з одного боку, *поведінка злочинця* (насамперед об'єкт пізнання), з іншого – діяльність криміналіста як об'єкт управління та оптимізації». І далі: «на відміну від кримінально-правового аналізу структури складу злочину, який має завдання кваліфікації злочину, діяльнісний підхід максимально відповідає інформаційним завданням криміналістики (пізнання – управління). Поглиблене вивчення

елементів цієї структури, їх взаємозв'язок та взаємодія відкривають нові можливості як у криміналістичному аналізі *механізму злочину*, так і у сфері оптимізації та алгоритмізації криміналістичної діяльності» (В. Я. Колдін, 1986 р.).

У 90-ті роки минулого століття в окремих публікаціях підкреслювалося, що якщо називати «злочинну діяльність» предметом пізнання криміналістики, то слід вести мову не про «спосіб злочину», а правильніше про «механізм злочину», тобто про систему «злочинної діяльності», в якій спосіб злочину є лише однією із ланок [20, с. 103]. Однак і такий підхід є не цілком вдалим, адже не можна ставити знак рівності між «механізмом злочину» та системою «злочинної діяльності», оскільки перший термін дає досить повну характеристику того, як вчиняється конкретний злочин, а другий термін – «злочинна діяльність», повинен розкрити як злочинність існує і діє у суспільстві, на певному історичному етапі його розвитку.

Тому в подальших публікаціях справедливо, на нашу думку, зазначалося, що «злочин» не тотожній «злочинній діяльності»: «з'явилися пропозиції покласти в основу криміналістичного вивчення злочину загальну теорію діяльності та досліджувати цей об'єкт, виділяючи у ньому: 1) мотив, мету, установку; 2) методи діяльності; 3) знаряддя та засоби діяльності; 4) результати діяльності» [13, с. 4].

Згодом, науковці дійшли однозначного висновку щодо необхідності вивчення злочинної діяльності: «злочинна діяльність виступає першим елементом складного об'єкту криміналістики. Необхідність його вивчення обумовлена тим, що суб'єкт розслідування злочинів (слідчий) для успішного виконання своєї роботи повинен володіти особливими знаннями щодо вчинення злочинів (про типологічні риси злочинців, особливості злочинних способів і прийомів, характерні для них сліди тощо) [63, с. 152]

Початковим кроком у вивченні злочинної діяльності було виокремлення та дослідження сукупності матеріальних слідів, об'єктів або елементів, що визначають злочин як явище чи подію.

Вище ми вже уточнили поняття «діяльність», «людська діяльність» та розкрили їх зміст, зазначивши, що у філософії діяльність описується як певна форма активного ставлення людини до навколишнього світу.

Однак, крім характеристики «активності», діяльність описується ще як спосіб існування людини, що забезпечує умови для її життєдіяльності [93, с. 114; 202, с. 389]. Цим підкреслений позитивний і корисний для суспільства характер діяльності. Однак, поряд із цим справедливо ставиться питання про антигромадську сутність злочинної діяльності, як виду людської діяльності: «потрібно вивчення практики протиправної діяльності, тобто діяльності осіб, що цілеспрямовано протиставляють свої інтереси та поведінку закону та інтересам суспільства, яка обумовлена об'єктивними законами розвитку даного суспільства, має конкретний та різноманітний зміст, протікає за своїми законами функціонування. При цьому повинні досліджуватися всі сторони цієї діяльності, а не лише її результати – вчинені злочини» [11, с. 11].

З цією пропозицією не можна не погодитися, адже будь-які дії та операції, що спрямовані на забезпечення існування людини та пристосування її до навколишніх умов життя, відносяться до категорії людської діяльності. Незалежно від того, наскільки ми ділимо діяльність як спосіб людського буття на різні її «структурні» одиниці за предметом, способом діяльності та конкретним суб'єктом-виконавцем, цей поділ у суспільно-історичній перспективі може бути нескінченним. Однак, зрештою, кожна одиниця буде за своєю природою діяльністю, якщо вона є виявом людського буття. При цьому навіть паразитичний спосіб життя не є бездіяльністю, оскільки людина як біологічно, так і соціально не бездіє [17, с. 28].

Злочинці не роблять нічого корисного для суспільства, але для свого існування вони змушені діяти активно. У сучасних умовах їхня діяльність досягла такого рівня втручання у соціально-економічні умови життя суспільства, що може поставити під загрозу основи державного життя. Інакше кажучи, злочинність – це об'єктивне соціальне явище, з яким держава має рахуватися, особливо у контексті організованої злочинності. Очевидно, що злочинність та

злочинна діяльність формується та визначається навколишнім середовищем, зокрема, йдеться про їх пристосування до цих умов, оскільки суспільство нічого не робить для їхнього існування та розвитку [13, с. 5].

Злочинність змушує людей шукати та використовувати нові форми і засоби існування у протидії злочинності, при цьому злочинна діяльність є своєрідним «стимулом» розвитку сучасного суспільства. Це, зокрема, вимагає прогнозування майбутнього розвитку злочинності, певних форм злочинної діяльності: «положення криміналістичної прогностики сприяють випереджаючій оцінці і осмисленню дійсності, поясненню складної динаміки тих чи інших процесів злочинної діяльності в майбутньому (видозміна існуючих і поява нових сфер реалізації злочинних намірів і об'єктів (предметів) посягання, засобів приготування, вчинення та приховування злочинів тощо) і відповідно в можливих змінах у діяльності по розкриттю, розслідуванню та попередженню цих злочинних проявів, що змінюються» [81, с. 1-2].

Усі людські дії відбуваються за умов протидії сил природи та державного контролю. Щодо злочинної діяльності, то держава та суспільство цілеспрямовано протидіють її зростанню та існуванню. А це відповідно змушує злочинців покращувати своє «ремесло», тобто методи, засоби, форми організації своєї злочинної діяльності. При цьому злочинці, зазвичай, випереджають правоохоронні органи, коли справа доходить до використовуваних засобів. Адже останні постійно змушені діяти в умовах нестачі коштів, у свою чергу злочинці мають зазвичай усе, що їм потрібне для здійснення своєї діяльності [13, с. 5-6].

Автори публікацій виділяють різні за назвою та кількістю елементи діяльності [90, с. 5-20; 93, с. 114; 202, с. 389 та ін.]. На нашу думку, це пов'язано з підходами та цілями її аналізу, а не з відмінністю позицій у розумінні цієї наукової категорії. Тому ми вважаємо, що найбільш важливими змістовними елементами злочинної діяльності є такі: мета, об'єкт, суб'єкт, засоби та процес.

Метою злочинної діяльності, у найбільш загальному розумінні, є забезпечення умов існування осіб, які нею займаються. Цілі, з якими людина може здійснювати злочинну діяльність і вчиняти кримінальні правопорушення,

можуть бути різними, зокрема збагачення, помста, бажання прославитися, соціальний протест тощо.

Об'єктом діяльності є те, на що вона безпосередньо спрямована, у досягненні своєї мети. Діяльність завжди спрямована на об'єктивну дійсність (природу та соціальне середовище) [93, с. 114; 202, с. 389]. Об'єктом діяльності, у залежності від її виду, може бути природне середовище, продукти попередньої діяльності, система суспільних відносин, люди тощо. Об'єкт злочинної діяльності – це предмети матеріального світу, люди та правові відносини, оскільки злочин завжди спрямований на перетворення матеріальних об'єктів (руйнування, знищення, зміна), вплив на людину (від елементарного обману до вбивства), зміну характеру правових відносин (позбавлення прав власності, передача їх іншим особам тощо) [67, с. 137; 119, с. 14]. Таким чином, об'єкт злочинної діяльності відповідає певному компоненту людської діяльності.

Загальновідомо, що без суб'єкта, діяльності немає. Суб'єкт злочинної діяльності діє так само, як і будь-яка інша людина, однак його діяльність, разюче відрізняється. По-перше, її відрізняє явна антигромадська спрямованість особи та її вчинків. По-друге, пов'язаний із цим протиправний, а у багатьох випадках потайливий (прихований) характер дій [13, с. 7].

Учасник (суб'єкт) злочинної діяльності повинен мати певні знання, вміння, навички, а іноді й риси характеру, які дозволяють жорстоко та зухвало діяти, щоб вчинити певний злочин. У своїй злочинній діяльності, як і в будь-якому іншому виді діяльності, злочинці використовують накопичений досвід своїх попередників і свій власний досвід, що дозволяє їм досягати поставленої мети, часто залишатися безкарними та вдосконалювати способи здійснюваної діяльності. Індивідуальний досвід, який відображається у способах вчинення злочину, має виключно важливе значення для протидії злочинності, оскільки він дозволяє виконавцям вчиняти нові кримінальні правопорушення на основі ознак раніше скоєних злочинів [119, с. 14; 213, с. 17].

Кожен вид діяльності має власні засоби та методи їх використання. Цілі злочинної діяльності, умови її здійснення, види вчинення злочинів та інші

фактори визначають такі засоби. Спосіб реалізації діяльності завжди співвідноситься з метою діяльності, а засіб служить меті, виконує призначення, ті функції, що передбачені метою. Відповідно до цього, способи вчинення злочинів поділяють на дві основні групи. Перша – включає матеріальні предмети, призначені для досягнення певного результату, впливу на певний об'єкт (наприклад, зброя, інструменти, транспорт тощо), а друга – включає в себе психологічні або такі інші дії, спрямовані на досягнення мети без використання безпосередніх знарядь праці (наприклад, загроза, навіювання, обман тощо). Такі засоби злочинної діяльності часто поєднуються при вчиненні злочинів. Наприклад, у випадку підроблення грошових знаків, документів, вчиненні контрабанди тощо [13, с. 7; 170, с. 38].

У більш ширшому значенні до засобів процесу праці відносяться всі матеріальні умови, необхідні для того, щоб такий процес міг здійснюватися. У цьому контексті методи злочинної діяльності включають як вчинення злочинів, так і організацію злочинних угруповань. Спосіб вчинення злочинів – це поєднання усіх необхідних засобів досягнення бажаного результату, включаючи й поведінкові акти [105, с. 18].

Форми організованої злочинної групи обумовлюються двома основними факторами. Перший – це кількісний та якісний склад групи, необхідний для здійснення протиправного задуму. Наприклад, коли певний злочин не може бути вчинений злочинцем-одинаком або тривала протиправна діяльність потребує об'єднання зусиль кількох осіб, а також коли для вчинення злочинів необхідні конкретні виконавці-співучасники (наприклад, корумповані чиновники). Тому злочинні групи, особливо організовані злочинні спільноти, будуються та функціонують з використанням принципів розвідувальних органів, щоб гарантувати, що вони не будуть виявлені, а у разі «провалу» будь-якої частини (зазвичай, безпосередніх виконавців-бойовиків) вони матимуть мінімальні втрати та швидко відновлять попередню структуру злочинної організації [13, с. 8].

Основною відмінністю між різними видами діяльності є одержання необхідного результату. Науковці справедливо зазначають, що «увесь процес злочинної діяльності спрямований на реалізацію поставленої мети і одержання бажаного результату. Результат – матеріальне втілення інтересів суб'єкта, що спонукали його до скоєння злочинів: фізична, майнова, моральна шкода. Результатом також можна вважати і задоволення злочинцем будь-яких своїх моральних і фізичних потреб, бажань, пристрастей, прагнень [67, с. 138].

Злочинний процес є вкрай специфічним та своєрідним. Злочинна діяльність охоплює як конкретний злочинний акт, так і ширший спектр дій, вкладених у забезпечення життя злочинця, його близьких, а також створення умов протиправної діяльності (наприклад, створення злочинного угрупування, підготовку для нього «кадрів», організацію «розвідки» і «контррозвідки», здійснення «спеціалізації», розподіл «сфер впливу» тощо). До таких умов також входить підготовка та вчинення злочинів (наприклад, конкретні протиправні дії), маскування злочинців тощо [18, с. 213; 102, с. 27-28].

Таким чином, злочинну діяльність слід розглядати як цілеспрямоване здійснення дій задля забезпечення суб'єктом такої діяльності свого існування, а злочин – як одиночний, нерідко окремий, випадковий чи емоційний акт. Такий злочин є компонентом чи частиною злочинної діяльності. Створення та споживання продуктів праці є двома сторонами людської діяльності. Незважаючи на те, що злочинна діяльність в основному відноситься до руйнівного способу людської діяльності, вона також може включати окремі елементи створення (наприклад, тіньова економіка, наркобізнес, гральний бізнес тощо).

Окремі автори зазначають, що діяльність по руйнуванню може відокремитися від цілей і задач суспільно корисної праці і, протиставлена їм, може загрожувати існуванню суспільства, що є характерним для сучасної злочинності [98, с. 17]. При цьому справедливо підкреслюється, що «в даний час злочинна діяльність набула таких масштабів втручання в соціально-економічні умови життя суспільства, що може загрожувати підвалинам державного життя.

Іншими словами, злочинна діяльність – це не тільки об’єктивний соціальний фактор, але і таке явище, з яким, особливо в умовах виникнення організованої злочинності, держава не може не рахуватися» [98, с. 13].

У наші дні злочинність стає дедалі професійнішою. Стосовно злочинної діяльності професійність може бути уявлена двоаспектно: перший – як високий рівень виконання злочинних операцій, що забезпечує досягнення практично усіх цілей, що висуваються; другий – як спосіб існування за рахунок результатів такої протиправної діяльності.

Протидія виявленню та припиненню злочинної діяльності є специфічним компонентом злочинної діяльності. Це завжди було характерним для злочинців. Але на відміну від попередніх періодів, коли дії злочинців найчастіше полягали у вчинення одного чи кількох злочинів, головним для злочинця було не залишати слідів, які могли б його встановити та викрити. Приховування та знищення слідів злочину були основними заходами у ланцюгу підготовки, безпосереднього вчинення злочину та посткримінальних діях злочинців [13, с. 9]. У даний час злочинність вийшла на організований рівень, вона проявляється в системі злочинної діяльності, а не лише в окремих актах злочинів. Злочинці змушені дбати про свою безпеку протягом усього свого існування, у процесі своєї «трудової діяльності».

Сучасні злочинці не просто знищують сліди, а «купують» або «прибирають», і не лише свідків, а й правоохоронців, лобіюють свої інтереси в державних органах та використовують міжнародні зв'язки для вчинення протиправних дій, переховування членів злочинних угруповань, що «засвітилися». Найбільш показовим у цьому плані є корумпування державних чиновників, яке дозволяє злочинцям отримувати необхідну інформацію, для їхньої протиправної діяльності, а також для виявлення планів та намірів правоохоронних органів, перешкоджання їм як власними зусиллями, так і за допомогою дій таких корумпованих осіб. Тобто тут ми маємо справу з комплексними заходами життєзабезпечення, а не просто окремими розрізненими злочинними діями [9, с. 34].

Підсумовуючи зазначимо, що злочинна діяльність повністю відповідає визначенню діяльності як активного впливу соціального суб'єкта на об'єкт з використанням певних засобів (методів, прийомів та знарядь), щоб досягти певної мети. Протидія злочинності вимагає вивчення злочинної діяльності як соціального явища та елемента життєдіяльності злочинності, а не лише злочинних актів як окремих компонентів. Це необхідно не лише для забезпечення повного аналізу цього явища, а й для визначення конкретних і дієвих заходів протидії злочинності. Незнання природи та законів розвитку цього «явища» вже призвело до певної професіоналізації злочинців, утворення організованої злочинності, особливо в економічній сфері, та головне, до різкого зниження ефективності та якості протидії такій злочинності.

Сучасні ускладнені умови протидії злочинності вимагають від слідчих все більшої майстерності. Це пов'язано з низкою факторів. Першим є зростання професіоналізму злочинців, посилення організаційних засад підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень. По-друге, громадяни все частіше не бажають брати участь у розслідуванні таких правопорушень, зазвичай це обумовлено страхом, і по-третє, наявність організаційних та інших проблем у системі розслідування, зокрема таких як рівень підготовки та плинність кадрів, стан матеріально-технічного забезпечення, суперечливі новели у кримінальному процесуальному законодавстві тощо.

У своїх публікаціях науковці та практики справедливо зазначають, що при проведенні розслідування тактичні хитрощі злочинців спрямовані на встановлення рівня поінформованості слідчого; отримання інформації від слідчого про обставини, що їх цікавлять; відволікання слідчого від вирішення запланованих ним завдань; його провокування, щоб вивести його з рівноваги, ухилитися від його «наполегливих атак»; дискредитацію зібраних доказів тощо. Тому для того, щоб тактично грамотно вести розслідування, необхідно знати тактику дій злочинців і володіти арсеналом достатніх засобів виявлення і нейтралізації їх тактичних хитрощів. Пропонується криміналістичне вивчення злочинної діяльності як виду соціальної діяльності з огляду на всі елементи й

ознаки, властиві цьому явищу (а не лише способи вчинення злочинів), і, насамперед, таку складову, як тактика. При цьому зауважується, що криміналістична тактика, як розділ науки, має містити як складову «Тактику діяльності злочинців» [99, с. 83].

Криміналістика повинна вивчати не тільки діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а й ті аспекти злочинної діяльності, які дозволяють повною мірою розкрити закономірності її слідоутворення, і на цій основі розробляти раціональні та відповідні потребам практики засоби, прийоми та методи розслідування таких правопорушень. При цьому підхід має бути як і при аналізі військової діяльності, яка полягає не лише у підготовці та здійсненні бойових операцій, а головним чином – у вмінні визначити та подолати задуми та дії противника. А для цього необхідне відмінне знання його можливостей та здібностей.

Враховуючи, те що тактика злочинної діяльності присутня на етапах вчинення та розслідування кримінальних правопорушень, її необхідно вивчати і враховувати як у практичній роботі слідчого, так і при розробленні рекомендацій у криміналістичній тактиці.

Проблеми тактики злочинця (тактики злочинної діяльності) розглядали у своїх публікаціях В. П. Бахін [9, с. 119-121; 11, с. 12; 12], В. К. Весельський [36, с. 63-65], Н. С. Карпов [98; 99; 100], В. О. Сакало [12; 69; 167; 169] та інші науковці. Однак ці проблеми вирішувалися близько двадцяти років тому, в дещо інших умовах протидії злочинності і при дії зміненого кримінального процесуального законодавства, що зумовлює потребу їх сучасного розгляду.

Загальновідомо, що тактика слідчої діяльності полягає у тому, щоб отримати доказову інформацію шляхом вибору та впровадження тактичних прийомів, таких що відповідають ситуації розслідування, і спрямованих на подолання та нейтралізацію перешкод встановленню об’єктивної істини у кримінальному провадженні. Віднесення тактики злочинної діяльності до предмету криміналістичної тактики не означає включення до неї розробок

тактики дій осіб, які протидіють слідчому. Пізнання цих тактичних прийомів необхідне для розроблення та корекції тактичних прийомів слідчого, для його обізнаності щодо того, з чим він може зустрітися при провадженні слідчих дій, а головне – що він може і має цьому протиставити [37, с. 13].

Злочинна діяльність, як і будь яка людська діяльність, потребує певного навчання та набуття злочинного досвіду щоб виконувати протиправні дії професійно. Створення та використання будь-якої тактики, зокрема й слідчої, передбачає наявність двох складових: навчання та досвіду.

Дослідники злочинної діяльності зазначають, що «професійна злочинна діяльність виробляє в особи необхідні їй вміння та практичні навички, які нерідко доводяться до автоматизму та забезпечують оптимальність досягнення мети з найменшим ризиком. Цим зумовлено різноманіття спеціалізацій у злочинній діяльності, постійне вдосконалення її способів та засобів. У даний час є більше 100 кримінальних спеціальностей тільки в середовищі кримінальних злочинців, що майже вдвічі більше, ніж було у 20-ті роки. Зберігаються практично всі види минулих спеціалізацій та виробляються абсолютно нові, що породжуються сучасними соціально-економічними та іншими факторами», і далі: «злочинні пізнання та навички набуваються в процесі безпосереднього навчання досвідченими професіоналами, або методом «проб та помилок» [14, с. 28].

Зазвичай навчання певному виду злочинної діяльності здійснюється під час вступу до конкретного злочинного угруповання або ж відбування покарання в місцях позбавлення волі. Потрапляючи до таких місць, за певних умов, людина навіть без «кримінального минулого», може теоретично опанувати ту чи іншу кримінальну спеціальність [167, с. 40].

Ще на початку становлення радянської криміналістики науковці стверджували, що злочинці-рецидивісти вдосконалюються у тій чи іншій галузі свого порочного «ремесла». Тюрма для них, у багатьох випадках, є не місцем виправлення, а «академією злочинності», в якій вони, під керівництвом найбільш досвідчених товаришів, вдосконалюються настільки, що при виході з місць

ув’язнення, стають вже досвідченими спеціалістами своєї справи. Для виконання своїх злочинних задумів, для приховання слідів злочину, для зміни своєї зовнішності такі злочинці користуються усіма засобами, які може їм надати сучасне знання [136, с. 82].

Іншою важливою ознакою тактики злочинців-професіоналів є отриманий досвід, і не обов’язково злочинний. Кожна людина має певний досвід у сфері своєї діяльності, але не кожного можна назвати професіоналом. Професійний досвід відрізняється тим, що кожний попередній крок ретельно аналізується, виявляються помилки і з їх урахуванням та усуненням, попередньо плануючись робиться наступний.

Досвіду професійного злочинця притаманний ретельного аналізу кожного вчиненого злочину, під час якого виявляється, що було зроблено правильно, а що – ні, як можливо уникнути відповідальності, або взагалі уникнути викриття. Саме на засаді такого професійного досвіду і будуються основи тактики злочинної діяльності. Важливими також є здібності. Схильність до певного способу протиправних дій – важлива передумова успішного володіння «спеціальністю», адже чим складнішою є техніка вчинення того чи іншого виду злочинів, тим вищі вимоги до професійної підготовки [90, с. 74].

Досвідчені злочинці одразу ж помічають наявність такого «таланту» у майбутніх «колег» і проводять свої заняття (чи то на волі, чи у в’язниці) в обраному напрямі тієї чи іншої злочинної спеціалізації. Така спеціалізація необхідна у будь-якому з видів людської діяльності, і злочинна діяльність не виключення. Спеціалізація тут необхідна для досягнення більш ефективного результату.

В ході навчання елементам злочинної діяльності, особи які набувають таких знань оволодівають не лише технічними навичками вчинення кримінального правопорушення, а й тактичними. До таких навичок відносять: вміння збирання інформації з використанням відкритих та завуальованих прийомів, прийоми «психологічного оброблення» жертви, зокрема

психологічного впливу (від відкритих погроз, до «знайомства» з приховуванням дійсних цілей) тощо [167, с. 41].

Злочинець-професіонал щоразу діє систематично, підшукуючи сприятливі умови та можливості отримання злочинного результати (гроші, майно, цінні речі тощо). Оточуюче середовище для нього є місцем відшукання відповідних умов, або ж місцем їх штучного створення, за наявності необхідних передумов. У цьому середовищі злочинець «відшліфовує» тактику вибору засобів, способів і певних умов вчинення чергового злочину.

Конспірації або маскування також є неодмінними атрибутами тактики злочинців. Вони притаманні підготовці та вчиненню більшості кримінальних правопорушень, і проявляються у приховуванні дійсних намірів та мети дій, наданні своїм операціям вигляду законних або таких, які носять інший характер, ніж злочинний, забезпеченні умов таємності дій, маскуванні поведінки, образу життя тощо. Конспірація або маскування як принцип тактики злочинців використовуються під час вчинення злочину з метою ввести слідство в оману.

Так, відомі маскування вбивства під нещасний випадок, серцевий напад, зникнення безвісті тощо. Іноді в діях злочинців присутня певна демонстративність, коли окрім конкретної мети – вбивства конкурента, знищення майна – переслідується мета погрози і «провчання» в адресу інших осіб. За таких умов злочинцями вживаються заходи щодо максимального скорочення залишеної для слідства інформації (наприклад, залишення кілером-професіоналом зброї, на якій практично немає слідів) [15, с. 107].

Характерними рисами для професійної, організованої злочинності є розширення форм і методів чинення протидії виявленню, розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень, формування та вдосконалення тактики діяльності таких злочинців. Протидія слідчій діяльності – це не лише неприховані, відверті дії (відмова давати показання, знищення доказів тощо), але й замасковані дії злочинців, які переслідують мету – перешкодити з’ясуванню істини. Саме це становить основу тактики злочинців.

Загальновідомо, що у найзагальнішому розумінні тактика – це особлива лінія поведінки, що дає змогу переграти протидіючу сторону. Під час розслідування кримінальних правопорушень тактичні хитрощі злочинців спрямовуються: на встановлення рівня обізнаності слідчого; на одержання від нього інформації про обставини, які їх цікавлять; на відволікання слідчого від вирішення намічених ним завдань; на провокування слідчого з метою вивести його з рівноваги, щоб ухилитися від його «наполегливих» атак; на дискредитацію зібраних доказів тощо. Такі форми протидії розслідуванню реалізуються злочинцями за допомогою тактичних прийомів [69, с. 185].

Практика протидії слідчому при проведенні розслідування кримінальних правопорушень може проявлятися як при безпосередньому спілкуванні, так і за його відсутності. Адже така тактика є не лише протидією під час очного поєдинку, а й постановкою перед слідчим таких завдань і створення такої «слідової картини», які повинні спрямувати слідчого хибним шляхом [12, с. 24-25].

Абсолютно обґрунтовано розділяють способи протидії слідчому на «безпосередні» й «опосередковані». Стосовно приховування доказів, то до безпосередніх способів протидії відносять дії, якими наочно відволікається уваги слідчого, а до опосередкованих – рефлексивне управління у формі введення слідчого в оману, яка не дає йому змоги здогадатися про обраний злочинцем варіант приховування [108, с. 38-39].

Щодо безпосереднього спілкування злочинця-професіонала зі слідчим, то вибір тактики залежить як від досвіду останніх, так і від ситуації, що склалася. Найпоширенішим, тому й найпростішим тактичним прийомом злочинців, що використовується під час спілкування зі слідчим (найчастіше при допитах) є відмова від причетності до вчинення кримінального правопорушення. Така відмова може виражатися, по-перше, в пасивному небажанні надати допомогу у розслідуванні, повним мовчанням, повторенням окремих фраз: «не був», «не знаю», «не пам’ятаю». Саме цей примітивний спосіб характерний для менш досвідчених злочинців, які не обмірковували або не припускали варіанту щодо

їх затримання правоохоронцями. По-друге, така протидія може полягати в активних діях, тобто в емоційному доведенні своєї невинності, непричетності до вчинення кримінального правопорушення. Зазвичай такі прийоми є обміркованими заздалегідь і реалізують «артистично». Влаштовуючи певний «концерт», злочинець, зазвичай, поводиться більш ніж переконливо, уважно спостерігаючи за реакцією слідчого.

Ще одним тактичним прийомом під час безпосереднього спілкування злочинця-професіонала зі слідчим є демонстрування байдужості несправедливо звинуваченої людини. Весь вигляд такого правопорушника, монотонні, одноманітні відповіді на запитання свідчать про те, що він ні до чого не причетний, але якщо слідчий йому не вірить, то це проблема самого слідчого і в її вирішенні він особисто йому не помічник. Злочинець переконаний, що його рано чи пізно все одно випустять, а якщо ні, то у камері де він перебуває, строк все одно минає. Цей прийом є зовсім не таким простим, як може здатися на перший погляд. Злочинця, який діє таким чином, не можна назвати недосвідченими новачком. За цим прийомом стоїть чітка логіка: він розрахований на те, що через декілька допитів слідчий повинен зрозуміти, що практично неможливо знайти підхід до людини, яка абсолютно апатично та байдуже ставиться як до своєї долі, так і до всього, що навколо неї. Тим самим правопорушник, можливо не уникне покарання, але ухилиться від наполегливих розмов зі слідчим, від його запитань і тактичних ходів, за допомогою яких урешті-решт його може бути все ж викрито. Тому відповідь такого злочинця зазвичай зводиться до одного: «Вам (слідчим) потрібно знайти крайнього, щоб звинуватити, а я для цього найбільш підходжу, тому й не даєте мені спокою. Адже я – ось, перед вами, вже й в камері сиджу, отож ніяких турбот, а іншого ще вам потрібно знайти» [167, с. 52-53].

Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень без безпосереднього контакту з правоохоронцями найчастіше проявляється у вигляді впливу, що чиниться шляхом погроз, чи навіть насильства (зокрема, й над родичами, дітьми), знищення майна потерпілих, свідків і тих співучасників,

які визнали свою вину, а також тиску на слідчих та інших працівників правоохоронних органів.

Слідчі, працівники оперативного підрозділу, судді також не захищені від нападів і погроз з боку спільників злочинця, але ризик є частиною їхньої роботи, яку вони свідомо обрали. Свідки і потерпілі це громадяни різного віку, професій, розумового складу, типу нервової системи. Кожен з них по-своєму сприймає погрозу, чи думки про її можливість. І це добре розуміють правопорушники, тому важливим елементом їх тактики є засоби впливу на осіб, які можуть сприяти викриттю злочинців.

За таких умов люди все частіше відмовляються давати показання проти правопорушників, побоюючись з їх боку погроз, і залишаючи тим самим слідчому лише можливість оперувати зазвичай непрямими доказами, та надію на одержання щирого зізнання і каяття з боку винного.

При цьому варто врахувати, що погрози, шантаж злочинців, можуть бути різними: по-різному здійсненими і відповідно по-різному сприйнятими. Погрожувати може хто завгодно із родичів, знайомих, спільників правопорушника, але тут слід враховувати як надходять такі погрози. У даному випадку тактика полягає не в змісті самої погрози, а в тому, яким чином вона була підготовлена, як ретельно, стосовно кого була спрямована тощо [167, с. 53-54].

Правдиві показання свідків і потерпілих явно перешкоджають досягненню мети злочинців, яка полягає у тому щоб ухилитися від кримінальної відповідальності і покарання за вчинене правопорушення. У такій ситуації, з боку злочинців, доцільним є перешкоджати дачі показань з боку свідків і потерпілих. Найкращими для цього засобами є погрози і шантаж, при цьому важливо, щоб вони були якомога вишукані та обмірковані. Зазвичай злочинці-професіонали відшукують «найчутливіші місця» людей, на яких планується здійснювати психологічний вплив. Такими об’єктами впливу можуть бути: дружина, діти, хворі батьки, інші родичі, навіть ті, які проживають в іншому місті. Про них злочинці збирають докладну інформацію, найкраще щоб її було

якомога більше, з найдрібнішими відомостями. У цьому злочинці проглядають професійний підхід до «своєї справи».

Такі погрози мають усі ознаки тактики: їх реалізовують рішуче і раптово, вони зачіпають найчутливіші місця противника, і в разі якщо погроза подіє, показання слідчому не будуть надані, тобто з'явиться можливість «затягти» слідство, ввести слідчого в оману, зашкодити таким чином встановленню істини у кримінальному провадженні.

При погрозах у свідка чи потерпілого створюється враження, що злочинець володіє інформацією про найменші подробиці їхнього життя, про його сім'ю. Зазвичай це не спонтанна погроза, а ретельно підготовлена і забезпечена різними засобами: спостереженням, завуальованим розпитуванням сусідів, іншими засобами поінформованості.

У такій погрозі присутній тактичний розрахунок, з метою впливу на психіку свідка чи потерпілого. Погрози, шантаж є певним видом тактики дій злочинців, які протидіють розслідуванню кримінальних правопорушень. Такі дії ретельно готуються, тактично правильно реалізуються. У свідка чи потерпілого може складатися враження постійного за ним стеження, надприродних можливостей людей, які йому погрожують. Такі погрози можуть бути анонімними (телефонні дзвінки, дописи у соціальних мережах, смс-повідомлення, записки, листи), а також реалізовуватися відкрито. В останньому випадку погроза більш вразливо демонструє жорстокість і силу тих, хто її реалізує, адже вона може супроводжуватися «прихованою» демонстрацією зброї (з під одягу), «розмовами» в колі фізично розвинутої молоді, за інших подібних умов. Проблема у тому, що за таких обставин, факт погрози практично неможливо доказати. Люди, яким погрожують таким чином, з тих чи інших причин, досить рідко звертаються до поліції і дають показання [167, с. 55].

Тактика, безумовно, важливий засіб злочинців-професіоналів у досягненні своєї протиправної мети. І навички прийомів такої тактики злочинці отримують з двох основних джерел. По-перше, з власного досвіду, шляхом власних спостережень злочинця, його спілкування з іншими людьми, що обрали такий

протиправний шлях у своєму житті. Злочинці-професіонали зацікавлені в пізнанні та розвитку тактики злочинної діяльності, а також у передачі її колегам. Пізнаючи, усвідомлюючи власну тактику, злочинець намагається осмислити ситуацію, обрати найефективніші на його погляд засоби протидії слідчому, готувати злочинні «хитрощі» наперед, прогнозувати умови можливого затримання. По-друге, злочинна тактика, створюється зацікавленими у ній особами з урахуванням слідчої тактики. Щоб будувати тактично правильно свої ходи, злочинці-професіонали збирають інформацію про засоби та методи діяльності правоохоронців, і не лише про їх технічні можливості, але й тактичні. Керівництва по розслідуванню кримінальних правопорушень, підручники з криміналістики, а також публікації науковців та практиків із сучасних можливостей криміналістики не є секретними, вони поширюються вільно. Усі зацікавлені, за бажанням та без будь-яких труднощів можуть знайомитися із сучасним тактичним арсеналом слідчого. Відповідно, на відомі тактичні прийоми слідчого злочинець-професіонал може вигадати або підібрати свої, і не один, а цілі комбінації.

Окремим способом знайомства злочинців із слідчою тактикою є спілкування із колегами у місцях позбавлення волі. Під час досудового розслідування злочинці помічають усі ходи та «хитрощі» слідчого, усі його засоби збирання доказів та встановлення істини у кримінальному провадженні. Це дає їм змогу удосконалюватися, виробляючи свої прийоми протидії слідчій тактиці. Нерідко з місць позбавлення волі колишні засуджені повертаються справжніми «фахівцями», опанувавши не тільки нові «безпечніші» способи вчинення злочинів, але й досконаліші прийоми протидії слідчим [167, с. 56]. Це зайвий раз підкреслює доцільність систематичного поновлення арсеналу тактичних засобів та прийомів слідчого, а також ретельного вивчення та узагальнення тактики злочинної діяльності.

Для того, щоб тактично правильно вести розслідування кримінального правопорушення, слідчому необхідно знати тактику дій злочинців та володіти арсеналом засобів виявлення і нейтралізації їх тактичних хитрощів. Тактику

злочинної діяльності умовно поділяють на два блоки, дві загальні складові: 1) тактику злочинців при підготовці та вчиненні кримінального правопорушення; 2) тактика злочинців при проведенні розслідування кримінального правопорушення.

Тактику злочинної діяльності визначають як обирання і використання специфічних способів дії під час підготовки та вчинення кримінального правопорушення, а також у процесі його розслідування, обирання та використання тактичних прийомів і хитрощів, відповідно до характеру ситуації, що склалася, з метою нейтралізації будь-якого виду протидії здійсненню злочинної діяльності. Тому до складових тактики злочинної діяльності пропонують відносити: обирання засобів і способів вчинення кримінальних правопорушень; маскування злочинної поведінки; приховування слідів кримінального правопорушення; поведінку в процесі розслідування; способи впливу на осіб, які можуть сприяти викриттю правопорушників; способи збирання інформації про засоби і методи діяльності правоохоронних органів; способи комплектування злочинного угруповання і професійної підготовки його учасників; прийоми встановлення корумпованих зв’язків з працівниками управлінських структур і правоохоронних органів [167, с. 57-58].

Тактика злочинців при підготовці та вчиненні кримінального правопорушення зумовлюється принципом доцільності. Тобто обирається більш зручний засіб та спосіб дій, за допомогою яких кримінальне правопорушення вчинюється максимально ефективно, з використанням для цього мінімальних затрат. Передумовою такого вибору є ретельне вивчення обстановки та обставин, за яких буде вчинено кримінальне правопорушення, його планування, а також обрання найсприятливішого моменту для реалізації протиправних задумів. При цьому злочинна поведінка маскується таким чином, щоб оточуючі не запідозрили, що щось негаразд (наприклад, перевдягнення у спеціальний професійний одяг, щоб інсценувати перевірку газопостачання, електропостачання тощо), або щоб свідки-очевидці надали неправдиві показання, навіть не бажаючи цього (наприклад, перевдягнення чоловіка в

жінку, наклеювання вусів, маскування особистих прикмет на відкритих частинах тіла, в інший спосіб тимчасова зміна зовнішності) [167, с. 58].

Тактика злочинця щодо приховання слідів полягає у тому, щоб з самого початку перехитрити слідчого, спрямувати розслідування в іншій бік або створити умови, щоб злочин залишився нерозкритим. Приховування слідів злочинної діяльності також включає влаштування схованок з викраденими предметами, грошима і документами, транспортування викраденого до спеціальних облаштованих конспіративних квартир (будинків) тощо. Це характерно для першого етапу протидії розслідуванню, який відбувається без прямого спілкування зі слідчим.

На наступному етапі, для якого характерне спілкування зі слідчим, тактика злочинця полягає у тому щоб встановити рівень поінформованості слідчого, відволікти його від виконання завдань розслідування і спровокувати виведення останнього із рівноваги. Така тактика злочинцем використовуються для того, щоб досягти своєї мети – уникнути покарання, унаслідок нерозкритого злочину.

Вплив на людей, які можуть допомогти розкрити злочин є вкрай ефективною стратегією злочинців. Слідчі, судді, спільники, свідки та потерпілі – це лише деякі з багатьох людей, які можуть бути піддані впливу злочинця. У даному випадку засоби впливу злочинця можуть бути різноманітними, при цьому вони залежать від особи, на яку спрямований такий вплив, та від обстановки, що склалася в ході розслідування кримінального правопорушення.

При цьому тактика злочинця полягає не в самому впливі, а в тому, як саме він здійснюється. Зазвичай підкуп, шантаж, погрози та інші подібні способи впливу майже завжди мають наслідком позитивний результат для злочинців, оскільки вони здійснюються вкрай продумано і тактично правильно. Ефективним є залякування та погрози щодо потерпілих або свідків, особливо якщо вони володіють важливою для слідства інформацією, такою що може вплинути на подальший хід розслідування кримінального правопорушення. У такому випадку злочинці роблять усе можливе, щоб створити перешкоди свідкам, потерпілим, спільників дати правдиві показання.

Для того щоб злочинці могли розробляти свої власні стратегії, їм вкрай необхідні засоби збирання інформації про методи діяльності правоохоронних органів. Тому злочинці розробляють нові тактичні прийоми, щоб протистояти слідчим, з цією метою вони дізнаються про нововведення у теорію та практику проведення слідчих дій і, можливо, про нові розроблення у криміналістичній тактиці [167, с. 58-59].

Способи вербування до злочинного угруповання та професійна підготовка його членів, мають стратегічне значення для планування подальшої злочинної діяльності. У тлумачних словниках зазначено, що «стратегія» є мистецтвом підготовки та ведення війни [35, с. 1428], а «тактика» – це теорія і практика ведення бою [35, с. 1428]. Ефективна тактика злочину залежить від вдалого комплектування та ретельної професійної підготовки його учасників.

Кишеньковий злодій, який навчався та спеціалізувався саме у цій «галузі», вчиняє крадіжки більш успішно. Більш «продуктивними» є також професійні кілери, що пройшли відповідну спеціальну підготовку з метою удосконалення своїх «професійних» якостей. У залежності від конкретної ситуації, професіонали розробляють стратегії вчинення злочинів відповідно до своєї спеціалізації, включаючи використання способів маскування, приховування слідів злочину тощо [167, с. 59].

З метою встановлення корумпованих зв’язків злочинці використовують три основні підходи. По-перше, сам процес встановлення таких зв’язків. Злочинці не пропонують будь-якій службовій особі «співробітництво», з цією метою їм необхідно розуміти ситуацію, психологію особи до якої буде «здійснено підхід», наявність вже встановлених початкових зв’язків з цим посадовцем тощо. По-друге, у процесі досудового розслідування такі «зв’язки» іноді дозволяють тиснути на слідчого через «третіх» осіб. По-третє, злочинці намагаються закріпити встановлені зв’язки, щоб у подальшому корумповані посадовці не переривали їх за своїм бажанням. Такі підходи-стратегії використовуються злочинцями для того, щоб тривалий час «тримати на гачку»

корумпованих посадовців і отримувати від них повну підтримку в будь-яких непередбачених ситуаціях [167, с. 60].

Таким чином, тактика злочинної діяльності є не тільки важливою частиною, але й сприяє професіоналізму цієї діяльності, підвищуючи її організованість, обмірковованість і виваженість, що робить її ще небезпечнішою.

Злочинці завжди протидіяли виявленню і припиненню злочинної діяльності. Якщо раніше вони здебільшого вчиняли одиничні злочини (навіть якщо їх було декілька), то головним було не залишити сліди, за якими їх могли б викрити. Тобто, основним заходом протидії злочинців було знищення слідів злочину. Сучасна злочинність більше проявляється не в окремих злочинах, а в системі злочинної діяльності. Злочинці піклуються про свою безпеку протягом усього свого життя: до вчинення, під час вчинення злочину, та в ході розслідування кримінальних правопорушень. Вироблення ефективної тактики є частиною життєзабезпечення злочинної діяльності. У даний час тактика злочинця «виробляється» не лише шляхом, але й за допомогою розроблення відповідної теорії. Потреба у вивченні в рамках навчальної дисципліни криміналістики теми «Тактика злочинної діяльності» вже назріла.

1.3 Тактична операція як комплексний криміналістичний засіб подолання протидії злочинної діяльності

Кожній сфері діяльності притаманне те, що людство використовуючи досвід і інтуїцію, з незапам’ятних часів удосконалювало мистецтво вироблення найкращих рішень. Однак, з часом, виробнича, і особливо управлінська діяльність суттєво ускладнювалися, з’являлися нові та ще складніші об’єкти управління, при цьому для його здійснення, одного досвіду та інтуїції вже виявлялося явно недостатньо. Усе це обумовило виникнення у середині минулого століття самостійного наукового напряму – теорії дослідження операцій. Метою цього наукового напрямку є розроблення і практичне

застосування методів найбільш ефективного управління підрозділами, які взаємодіють між собою.

Подальший пошук ефективних форм організації взаємодії слідства і співробітників оперативних підрозділів, підвів науку і практику до ідеї комплексного виконання тактичних завдань розслідування у формі тактичної операції. Низка важливих питань, щодо організації, проведення та видів тактичних операцій дискутуються і сьогодні, що зумовлює актуальність їх дослідження.

В останні три десятиліття теоретичні засади тактичної операції розробляли українські науковці В. П. Бахін [179, с. 24-29], П. Д. Біленчук [23; 24], В. С. Богачук [29], О. Ю. Гавріляк [46], В. Г. Гончаренко [48, с. 43-44], В. А. Журавель [77, с. 306-327], С. Ф. Здоровко [87], Д. О. Карабанов [97], Н. І. Клименко [103, с. 32-42], В. В. Лисенко [125, с. 308-318], М. В. Салтевський [171, с. 78-84], З. Р. Сулейманова [192], В. М. Шевчук [221], В. Ю. Шепітько [232, с. 172-187], К. О. Чаплинський [206, с. 13-14]. Їх праці сприяли глибокому вивченню даної наукової категорії, окресленню та удосконаленню її поняття, ролі в методиці розслідування кримінальних правопорушень та впливу на слідчо-оперативну практику, однак криміналістичні рекомендації, сформульовані на основі більшості цих наукових розроблень, не враховують реалії сучасного кримінального процесуального законодавства, новизну цифрової доби, особливостей тактичних завдань, що постають та виконуються в умовах протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Метою даного підрозділу дисертації є узагальнення поглядів на окремі питання теорії тактичних операцій в сучасних умовах розвитку науки криміналістики, формулювання криміналістичних рекомендацій спрямованих на удосконалення практики використання тактичних операцій в умовах протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Термін «операція» увійшов до мови ще радянської криміналістики з військової термінології та публікацій вчених про проведення поліцейських операцій правоохоронцями зарубіжних країн. Поступово цей термін поширився

на позначення системи дій, пов’язаних із затриманням злочинців, їх викриттям, розшуком викраденого майна. Подальший пошук ефективних форм організації взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів, призвели науку і практику до ідеї комплексного виконання тактичних завдань розслідування у формі тактичної операції.

Розвиток науки криміналістики та слідчо-оперативна практика обґрунтували доцільність використання тактико-криміналістичних комплексів у ході розслідування багатоепізодних, організованих, неочевидних, а також групових злочинів. Саме під час розслідування таких кримінальних правопорушень, слідчий практично завжди зіштовхується із протидією його законній діяльності. Така протидія, як відомо, є навмисною діяльністю, спрямованою на перешкоджання виконанню як окремих завдань розслідування, так і в цілому на встановлення істини у кримінальному провадженні.

Так, відомий дослідник теорії тактичних операцій А. В. Дулов ще в період розвитку теорії радянської криміналістики зазначав, що доцільним є розробляти не лише криміналістичні рекомендації щодо проведення окремих слідчих дій, але й такі рекомендації, що сприяють оптимальному виконанню «завдань загального характеру», які постають у слідчій діяльності, до яких безумовно, можна віднести й подолання протидії розслідуванню злочинів. На думку А. В. Дулова, для виконання таких завдань потрібне проведення групи слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій, які об’єднуються поняттям «тактична операція» [51, с. 29-30; 171, с. 79-80].

У 70-і роки минулого століття, у криміналістиці, виникла заснована на ситуаційному підході теорія тактичних операцій, яка дозволяє створювати гнучкі алгоритми ефективного розкриття і розслідування злочинів.

Необхідність проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень обумовлена тим, що у складних слідчих ситуаціях, поодинокими та розрізненими діями досягти бажаної мети неможливо, або вкрай важко. У свою чергу, системність та побудована на ній взаємна упорядкованість

таких дій, дає іншу якість і істотно підвищує ефективність та результативність слідчої діяльності [232, с. 173].

Зазначимо, що дії, що утворюють тактичну операцію, повинні бути не просто сукупністю кількох поєднаних заходів, а їх системою, тобто об'єднанням декількох (інколи досить різноманітних) в єдине і чітко розчленоване ціле, елементи якого займають відповідне місце у такій системі. Тобто, це упорядкована сукупність певного змісту (склад, набір елементів системи, конкретних заходів) і структури (зв'язок, взаємне розташування елементів системи в часі та просторі) [53, с. 273].

Сьогодні під тактичною операцією, зазвичай розуміють, детерміновану слідчою ситуацією форму організації взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, яка є сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених організаційних, процесуальних дій і комплексу оперативно-розшукових заходів, метою яких є виконання проміжних тактичних завдань розслідування кримінальних правопорушень, а також створення передумов для проведення заходів оперативного характеру [221, с. 123; 232, с. 178-179].

Більше 80% опитаних нами практичних працівників СБУ погодилися, що найбільш точно сутність та зміст тактичної операції відображають такі твердження:

– вона є сукупність скоординованих слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, зазвичай, програмно-алгоритмічного характеру, здійснюваних під керівництвом слідчого із залученням інших осіб для виконання самостійних завдань на певному етапі досудового розслідування (90,0%);

– система погоджених дій (слідчих, оперативно-розшукових та ін.), які здійснюють, дотримуючись режиму законності, правочинні посадові особи органів слідства й оперативних підрозділів СБУ, для виконання порівняно автономних тактичних завдань, підлеглих загальній меті розслідування злочину (див. Додаток В).

Не можемо не погодитися з В. Ю. Шепітьком, що тактична операція є важливим криміналістичним засобом у слідчій діяльності, який має надавати

допомогу слідчому при розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень. Це своєрідний орієнтир у вирішенні проміжних (тактичних) завдань їх розслідування. Тому розроблення, пропонування й використання тактичних операцій сприяє не тільки формуванню «наукових конструкцій», а й (що найголовніше) підвищенню ефективності слідчої діяльності та її якості [229, с. 361].

Більше 85% опитаних нами практичних працівників СБУ вважають, що не доцільно законодавчо регламентувати проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень. І лише 5% опитаних підтримують цю ідею (див. Додаток В).

Класифікують тактичні операції при розслідуванні кримінального правопорушення за різними диференційованими підставами.

Так, за змістом їх поділяють на: неоднорідні (включають слідчі і оперативно-розшукові дії); однорідні (складаються лише зі слідчих дій). Такі тактичні операції можуть реалізовуватися як за участю співробітників оперативного підрозділу, так і без них, лише одним слідчим, який організував таку операцію.

За етапами розслідування: наскрізні (здійснюються протягом декількох етапів розслідування); локальні (проводяться лише на одному із етапів розслідування).

За часовою структурою: безперервні (проводяться у відносно короткі, стислі терміни, максимально інтенсивно); дискретні (реалізуються з певними перервами, в ході яких можуть проводитися й інші заходи, котрі не входять до єдиного тактичного комплексу).

За характером проміжних завдань, що вирішуються в ході тактичної операції: встановлюють основні обставини вчинення кримінального правопорушення; встановлюють допоміжні обставини вчинення такого правопорушення.

За організаційною структурою: здійснюються працівниками, що об’єднані в постійний структурний підрозділ (відділення, відділ, управління);

здійснюються працівниками, об’єднаними у тимчасовий структурно-організаційний підрозділ (слідча група, слідчо-оперативна група і т. ін.).

За характером зв’язку між елементами тактичної операції поділяють на такі, що: реалізуються послідовно (увесь комплекс дій та заходів проводиться у найбільш оптимальній послідовності); реалізуються паралельно (усі елементи тактичного комплексу здійснюються одночасно); реалізуються комбінованим способом (одна група елементів реалізується паралельно, а інша – реалізується послідовно).

За рівнем спільності: типові тактичні операції (у їх структурі вирішальну роль відіграють повторювані, стереотипні складові); специфічні тактичні операції (переважають у їх структурі конкретні оригінальні елементи).

За кількістю тактичних операцій, що реалізуються в одному кримінальному провадженні: одна тактична операція, що спрямовується на вирішення однієї тактичної задачі; комплекс тактичних операцій, що здійснюється з метою вирішення декількох завдань, що підпорядковуються спільній меті розслідування кримінального правопорушення [50; 179, с. 24-29; 218, с. 188-192 та ін.].

У більшості випадків необхідність проведення тактичних операцій при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень обумовлена тим, що у складних слідчих ситуаціях, поодинокими та розрізненими діями досягти бажаної мети неможливо, або вкрай важко. У свою чергу, системність та побудована на ній взаємна упорядкованість таких дій, дає іншу якість і істотно підвищує ефективність та результативність слідчої діяльності [52, с. 50].

Більшість опитаних нами практичних працівників СБУ вважають, що складовими загальної структури тактичної операції (з поміж інших запропонованих варіантів) є: її мета (99,44%), час проведення (100,0%), суб’єкт (100,0%), умови (95,28%), засоби (99,17%), процес організації і реалізації операції (93,61%), результат (99,44%) (див. додаток В).

Важливою складовою тактичної операції, що проводиться при розслідуванні кримінального правопорушення є єдиний *план* її проведення. В

основі такого плану лежить єдина мета, яка є проміжною, і реалізується шляхом виконання досить суттєвого, для розслідування завдання. Проміжні завдання такого розслідування, у найбільш складних випадках вирішуються шляхом проведення тактичних операцій. До тактичних завдань, при розслідуванні кримінального правопорушення, можна віднести: встановлення і затримання особи, що вчинила правопорушення; виявлення засобів і інших слідів вчинення злочинної діяльності; виявлення і затримання співучасників кримінального правопорушення; виявлення додаткових епізодів протиправної діяльності та ін.

Засоби тактичної операції – це положення норм кримінального та кримінально-процесуального права, криміналістичні рекомендації та засновані на них тактичні прийоми, окремі положення наукової організації праці та науки управління, якими визначається допустимий обсяг повноважень і можливостей слідчого (арсенал допустимих для нього дій і порядок їх проведення), які він використовує в своїй професійної діяльності.

Сили (учасники тактичної операції) розподіляються на такі групи: обов'язкові; додаткові; допоміжні [97, с. 13; 222, с. 178-190 та ін.].

Ми вже зазначали, що єдиним обов'язковим і головним учасником тактичної операції, а також її керівником є слідчий. Учасниками тактичної операції при розслідуванні кримінального правопорушення може бути декілька слідчих, що об'єднані у постійну або створену на час проведення такої операції групу.

Додатковими учасниками тактичної операції можуть бути: співробітники оперативного підрозділу (виконують функції щодо проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на вирішення тактичних завдань операції); спеціалісти різних спеціальностей (сприяють слідчому в проведенні ним слідчих дій).

Допоміжні учасники тактичної операції (не відносяться до учасників процесу): працівники Національної гвардії України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та ін. (виконують функції конвоювання затриманих, проникнення у складно обладнані приміщення та сховища, забезпечують

протипожежну безпеку тощо); працівники технічних підрозділів (забезпечують зв'язком і транспортом, сприяють проведенню слідчих, оперативно-розшукових заходів); працівники Національної поліції України, зокрема підрозділів, що забезпечують громадську безпеку (здійснюють розшукові дії, що вимагають значного залучення сил, зокрема, суцільні обходи значних за територією житлових масивів, прочісування місцевості, перевірку автотранспорту тощо).

Знаряддя визначаються змістом тактичної операції, і їх вибір нічим не обмежується (будь-які засоби криміналістичної техніки, спеціальна техніка, транспортні засоби, засоби зв'язку, оргтехніка тощо, яка зазвичай знаходяться в розпорядженні підрозділів, що реалізують тактичну операцію).

Обов'язкова *умова* проведення будь-якої тактичної операції є вкластися у термін розслідування кримінального провадження. Усі інші умови, зазвичай, визначаються конкретною слідчою ситуацією. При цьому у будь-якому випадку, кожен елемент тактичної операції, повинен відповідати вимогам закону [52, с. 51].

Більше 90% опитаних нами практичних працівників СБУ погодилися, що поняттю тактична операція притаманні (з поміж інших запропонованих варіантів) такі ознаки:

– тактична операція є сукупністю (системою) дій: слідчих, оперативно-розшукових і організаційно-підготовчих (99,44%);

– тактичну операцію проводять уповноважені посадові особи правоохоронних органів (100%);

– істотною ознакою тактичної операції є її мета (99,72%);

– у ході реалізації тактичної операції виконуються такі завдання розслідування, які не можуть бути виконані шляхом проведення одиничних слідчих і інших дій (93,89%);

– кожна тактична операція припускає певну сукупність дій програмно-алгоритмічного характеру, тому є типовою (95,28%);

– тактична операція спрямована на виконання певних тактичних завдань розслідування (93,89).

При цьому менше 90% опитаних вказали на важливість для поняття «тактична операція» таких ознак (з поміж інших запропонованих варіантів) як:

– тактична операція здійснюється під одноособовим керівництвом слідчого (89,72%);

– тактична операція обумовлена слідчою ситуацією (68,33%);

– тактична операція проводиться з дотриманням принципу законності (71,67%) (див. додаток В).

Отже, *тактична операція* є системою (комплексом) слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та інших (зазвичай, організаційних) заходів, що проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого та спрямованих на вирішення окремих проміжних тактичних завдань, підпорядкованих загальним цілям успішного досудового розслідування кримінального правопорушення [52, с. 52].

Більшість опитаних нами практичних працівників СБУ вважають, що серед принципів проведення тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню (з поміж інших запропонованих варіантів) доцільно виділяти: індивідуальність у розробленні (91,11%), проведення криміналістичного аналізу кримінального правопорушення (67,78%), комплексність тактичної операції (83,61%), підвищена організованість тактичної операції (81,67%), динамічність (90,83%), поєднання колегіальності і єдиноначальності в ході реалізації операції (77,22%), завершення операції процесуальною фіксацією її результатів (100,0%) (див. Додаток В).

Як вже зазначалося, розвиток криміналістики на сучасному етапі набув активного та цілеспрямованого пошуку найефективніших напрямів удосконалення слідчої практики на теоретичній основі, яка характеризується своєю фундаментальністю. Ця закономірна тенденція, обумовлена специфікою «службової» функції криміналістики, та тим фактом, що в останнє десятиліття у цій науці сформувалась низка перспективних тенденцій, які пов’язані з дослідженням актуальних в теоретичному, і вкрай важливих у практичному відношенні проблем методики розслідування кримінальних правопорушень.

Здійснюваний науковцями і практиками пошук ефективних форм організації взаємодії співробітників слідства і оперативних підрозділів генерував ідею комплексного виконання тактичних завдань розслідування у формі тактичної операції та тактичної комбінації. Однак розмежування цих двох наукових категорій дискутується й досі.

Відомий розробник теорії радянської криміналістики Р. С. Бєлкін, вважав, що усі запропоновані на той час визначення розглядали тактичну операцію як систему слідчих та інших дій, але не як систему прийомів у рамках однієї слідчої дії. Тому на його думку концепція тактичних операцій у її запропонованому вигляді не охоплює собою поняття «слідчих хитрощів». Тому, пропонувалося замінити термін «тактична операція» терміном «оперативно-тактична комбінація», як найбільш точним, і таким, що містить у собі не лише систему прийомів у рамках однієї слідчої дії, але й поєднує такі дії [212, с. 70].

Послідовники такої точки зору, з'ясовуючи сутність цих двох категорій, посилалися на теорію прийняття рішень, теорію операцій та визначення військової операції, яке міститься у навчальних та наукових джерелах з військової справи.

Теорія прийняття рішень розглядає операцію як організовану діяльність у будь-якій галузі життя, об'єднану єдиним задумом, яка спрямована на досягнення певної мети і має характер повторюваності, тобто багаторазовості (С. А. Саркісян, 1977 р.). Свого часу Є. С. Вентцель (1980 р.) визначив операцію як будь-який захід (систему дій), об'єднаний єдиним задумом і спрямований на досягнення певної мети. Комбінацію визначають, як сполучення, поєднання, взаємообумовлене розташування низки переважно однорідних предметів чи прийомів (А. Є. Михальчук, 1991 р.) [212, с. 42].

Як бачимо, інтерпретація цих двох понять суттєво відрізняється, однак окремі науковці не вбачають відмінностей між тактичною операцією і тактичною комбінацією, а якщо і вбачають, то вкрай несуттєві. Так, свого часу радянський криміналіст О. М. Васильєв (1976 р.) зазначав, що тактичний прийом, складається фактично з декількох прийомів, які мають більш-менш самостійний

характер, тому останній вид тактичних прийомів іноді іменують складними прийомами або тактичними комбінаціями. Тому, на його думку, більш правильно було б назвати їх тактичними завданнями, які складаються з груп тактичних прийомів [212, с. 42].

Інший радянський криміналіст М. О. Селіванов (1976 р.), також вважав допустимим називати тактичну комбінацію складним тактичним прийомом. Не вбачав різниці між аналізованими категоріями й радянський криміналіст В. І. Шиканов (1975 р.), вважаючи, що термін «тактична комбінація» використовується тоді, коли бажають підкреслити, що відповідна тактична операція пов'язана з особливо складними, багатоходовими розрахунками, заснованими на рефлексивному аналізі та припускає широке використання оперативних можливостей органів дізнання [212, с. 42; 221, с. 71-72].

На нашу думку, розбіжності у поглядах і підходах до розуміння тактичної операції і тактичної комбінації зумовлені неправильним перенесенням поняття військової операції до теорії криміналістики, без його глибокого та критичного осмислення.

Так, у військових енциклопедичних виданнях термін «операція» тлумачиться не лише як сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом битв, боїв та ударів, але й маневрів різнорідних військ (сил), які проводяться одночасно і послідовно за єдиним задумом і планом для виконання завдань на театрі воєнних дій. А маневр є ні що інше, як пересування військ для створення вигідного групування сил і засобів з метою нанесення поразки супротивнику. Тобто, маневр є комбінацією сил при виконанні завдань воєнного характеру. Звідси, комбінація, маневр є складовою військової операції. У військовій справі, комбінація є системою різноманітних прийомів у рамках однієї певної дії, наприклад, захоплення «язика». Таке «захоплення» може бути складовою частиною, маленькою, однак вкрай потрібною деталлю масштабної операції по захопленню в подальшому стратегічно важливого плацдарму.

На практиці, як у військовій справі, так і судово-слідчій діяльності, різниця між вище зазначеними поняттями замовчується. Військові термін «комбінація» взагалі не використовують, а при виконанні різноманітних завдань ведуть мову про операції, спрямовані на виконання цих завдань.

Здійснений нами аналіз слідчо-оперативної практики показав, що для вивчення механізму проведення тактичної комбінації, як системи тактичних прийомів, що реалізується у рамках однієї слідчої дії, уявити таку комбінацію, а тим більше провести її в чистому вигляді, майже неможливо. У будь-якому випадку проведенню конкретної слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу будуть передувати, або виконуватися одночасно з ним, інші дії (перевірочні, організаційно-підготовчі та ін.). Так, перед допитом підозрюваного, слідчий вивчає його особу, слідчим чи оперативним шляхом, витребовуючи при цьому різноманітні характеристики, довідки, опитуючи свідків та здійснюючи інші дії.

Тактичні прийоми, які використовуються у даному випадку при допиті, зазвичай, впливають на вибір системи прийомів, які використовуються при проведенні інших слідчих (розшукових) дій. Співвідношення порядку проведення системи заходів тактичної операції і тактики проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій визначається тим, що ці слідчі дії структурно містяться у логіці тактичної операції.

У процесуальному плані, слідчі дії по відношенню до інших структурних елементів тактичної операції, зберігають своє самостійне значення. Як вірно зазначали ще радянські науковці (В. І. Шиканов, 1975 р.): система слідчих дій, зазвичай, є процесуальною основою кожної тактичної операції. У тактичному плані це має інший вигляд, особливо по відношенню до завдань, які виконуються шляхом проведення тактичних операцій, тактика проведення відповідних окремих слідчих дій багато в чому похідна, має підпорядкований допоміжний характер. Це сприяє тому, що у системі дій, які є складовими тактичної операції, тактика окремих слідчих дій, спрямована на виконання у кінцевому рахунку загального завдання, вона у кожному конкретному випадку набуває нових синтезованих якостей [212, с. 43].

Змішуванню на практиці цих двох категорій («тактичної операції» і «тактичної комбінації») сприяє й те, що комплекс слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій, які є складовими тактичної операції, є вкрай динамічним, тобто такі дії комбінуються у різних варіаціях, залежно від характеру завдання та обставин, здатних суттєво вплинути на хід і результати проведення таких дій.

Отже, можемо підсумувати:

– тактична комбінація є системою тактичних прийомів, що використовуються у рамках однієї слідчої дії;

– проведення тактичної комбінації в процесі окремої слідчої дії інколи є достатнім для виконання певного тактичного завдання, яке стоїть перед цією слідчою дією;

– тактична операція, на відміну від тактичної комбінації, є засобом виконання тактичних завдань, які не можуть бути виконані однією або кількома розрізненими слідчими (розшуковими), негласними слідчими (розшуковими) діями;

– тактична комбінація не замінює тактичну операцію, вони цілком різі криміналістичні категорії;

– тактична операція обов’язково включає в себе не лише серію різноманітних тактичних прийомів, але й складні тактичні прийоми, тобто тактичні комбінації.

Аналіз діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень показує, що поодинокі слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д), оперативно-розшукові заходи, окремі тактичні прийоми є ефективними далеко не завжди, і не для всіх слідчих ситуацій. Найшвидше і ефективніше мета розслідування досягається тоді, коли зазначені тактичні засоби реалізуються в сукупності, а ще краще комплексно.

Складовою комплексу дій, що утворюють тактичну операцію є, крім інших, – НС(Р)Д. Кримінальний процесуальний кодекс України запровадив новий інститут – НС(Р)Д, який містить чіткий перелік таких процесуальних дій.

Така практика розширення переліку слідчих (розшукових) дій за рахунок негласних, що схожі на оперативно-розшукові заходи, враховуючи дотримання конституційних гарантій особи, застосовується у більшості кримінальних процесуальних законів зарубіжних країн (Велика Британія, Франція, США, ФРН). Зазначена практика – прогресивний крок законодавця, спрямований на посилення правоохоронної функції держави та захисту прав свобод окремих осіб, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань [236, с. 14].

НС(Р)Д є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких, не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Проведення НС(Р)Д в складі тактичної операції дає можливість швидко й ефективно збирати відомості про кримінальне правопорушення та особу чи групу осіб, що його вчинили, надає органами досудового розслідування можливість встановлювати місцезнаходження таких осіб, і місцезнаходження окремих предметів, речей та документів, що є значимими для кримінального провадження. І крім цього, безпосередньо запобігти протидії розслідуванню кримінального правопорушення з боку зацікавлених осіб, а також забезпечити безпеку учасників кримінального провадження і членів їх сімей у ситуаціях, коли проведенням інших процесуальних дій зазначене здійснити неможливо або надзвичайно складно.

Разом з тим, використання під час тактичної операції НС(Р)Д накладає на такий тактико-криміналістичний комплекс низку обов’язкових вимог: 1) необхідність дотримання режиму таємності під час підготовки, в ході безпосередньої реалізації, та оцінки результатів тактичної операції; 2) виконання дій лише компетентними і уповноваженими на те особами; 3) дії виконуються не просто з метою отримання криміналістично значимої інформації, а задля збирання, дослідження, оцінки та використання доказів; 4) встановлюється особливий порядок щодо підготовки та проведення процесуальних дій, а також щодо фіксації, збереження та використання отриманих результатів (принаймі до певного часу); 5) утаємничуватися зазначені відомості мають не лише для осіб, стосовно яких проводяться процесуальні дії, а й для будь-яких інших осіб,

зокрема й працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, посадових осіб правоохоронних органів та інших державних органів, працівники яких беруть участь в підготовці та проведенні тактичної операції; 6) на проведення відповідних процесуальних дій встановлюється особливий порядок та отримуються відповідні дозволи; 7) обирається доцільний спосіб і порядок фіксування ходу і результатів проведення процесуальних дій, зокрема й із застосуванням науково-технічних та спеціальних технічних засобів; 8) створюється особливий режим для зберігання матеріальних носіїв криміналістично значимої інформації; 9) опрацьовуються питання щодо зняття грифу таємності з окремих таких носіїв.

Як бачимо, зазначені вимоги мають враховуватися не лише на стадії безпосереднього проведення тактичної операції по протидії розслідуванню злочинної діяльності, але й заздалегідь, коли слідчий лише аналізує й оцінює виниклу слідчу ситуацію, далі коли визначає тактичне завдання та мету тактичної операції, коли ухвалює рішення про її проведення, ну й звичайно коли створює певну модель тактичної операції і програму її реалізації, і навіть коли оцінює досягнуті в ході операції результати. Недотримання зазначених вимог, не дасть змоги досягнути мети тактичної операції, залишить невиконаним тактичне завдання щодо нейтралізації протидії розслідуванню, призведе до «втрати» доказів, що мають бути сформовані в ході проведення відповідних процесуальних дій, а в окремих випадках й до розголошення слідчої таємниці.

У ході проведення тактичної операції важливо передбачити заходи щодо нерозголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (далі – дані, що становлять слідчу таємницю).

Шляхи розголошення слідчої таємниці є різні, зокрема підозрюваними, що знайомилися з матеріалами кримінального провадження; адвокатами, що брали участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; представниками засобів масової інформації, що з певних причин опинилися на місці проведення слідчої дії; недобросовісними або корумпованими працівниками правоохоронних органів та ін.

Тому підготовка до проведення тактичної операції має включати заходи щодо нерозголошення слідчої таємниці, зокрема:

– інструктування учасників тактичної операції щодо правил роботи з документами, що містять слідчу таємницю;

– перевірку приміщень і територій де будуть розміщуватися учасники тактичної операції та проводитися слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи;

– запровадження системи контролю доступу до приміщень, де учасники тактичної операції будуть працювати з документами та предметами, що становлять слідчу таємницю;

– визначення потенційних технічних засобів, через які може здійснюватися витік даних, що становить слідчу таємницю, з метою забезпечення їх захисту та вчасної нейтралізації такого витоку;

– інструктування учасників тактичної операції щодо основних правил ведення розмов мобільними терміналами, передачі повідомлень месенджерами та електронною поштою.

Організаційні заходи, щодо забезпечення нерозголошення слідчої таємниці, в ході проведення тактичної операції повинні передбачати:

– чітко визначений порядок зберігання, аналізу та передачі даних, що містять слідчу таємницю;

– визначене коло осіб, що мають доступ до таких відомостей, відповідно до рівнів важливості останніх;

– порядок обліку, зберігання та знищення слідчих, оперативних та наглядових документів (як електронних так і паперових копій);

– перелік документів, що можуть містити відомості обмеженого поширення;

– порядок ознайомлення з оригіналами та копіями документів, який би виключав можливість доступу до них сторонніх осіб;

– заходи захисту від несанкціонованого доступу як стаціонарної комп'ютерної техніки так і мобільної (ноутбуків, планшетів, смартфонів та ін.), які використовують учасники тактичної операції;

– заходи захисту від витоку даних, що містять слідчу таємницю, через мережеві канали (зокрема, модулі передачі даних Bluetooth, GSM тощо);

– заходи на випадок втрати носіїв інформації, дії шкідливих додатків та вірусів (USB та флеш накопичувачів, засобів зберігання інформації на жорстких дисках тощо).

У кожному випадку витоку відомостей, що становить слідчу таємницю, необхідно призначати службову перевірку.

В ході проведення тактичної операції, особливо у ситуації протидії розслідуванню, її учасникам доцільно дотримуватися таких основних правил:

– попереджати учасників слідчої дії, оперативно-розшукового заходу про неприпустимість розголошення відомостей, які стали їм відомі без відома слідчого або прокурора та встановлену кримінальні відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України);

– здійснювати приховану підготовку до проведення окремих слідчих дій, організаційних заходів, що забезпечить реалізацію принципу раптовості та недопустить протидії з боку заінтересованих осіб;

– вести продуманий підбір учасників слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, з метою виключення участі у них осіб, які потенційно можуть розголосити відомості, що становлять слідчу таємницю;

– повідомляти учасникам слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів лише той обсяг інформації, яка необхідна їм для успішного проведення такого заходу;

– складати процесуальні та службові документи так, щоб виключити можливість витоку даних, які не можу бути розголошені без відповідного дозволу;

– організувати періодичне обстеження спеціалістами приміщень де працюють учасники тактичної операції, проводяться наради, на предмет виявлення підслуховуючих та інших подібних пристроїв несанкціонованого отримання інформації.

Більшість опитаних нами практичних працівників СБУ вважають, що найбільш значимі елементи доцільного порядку проведення тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності (з поміж інших запропонованих варіантів) є: ухвалення рішення про проведення тактичної операції (100,0%), погодження з вищестоящими підрозділами (68,33%), моделювання тактичної операції (71,67%); підготовка тактичної операції (100,0%); реалізація комплексу дій, які входять до складу тактичної операції (100,00%); складання плану проведення тактичної операції (95,56%); перевірка готовності сил та засобів (99,44%); координування діяльності задіяних підрозділів (98,89%); процесуальне оформлення тактичної операції (95,28%); ухвалення рішення про проведення тактичної операції (94,72%); оцінка ходу й результатів проведеної тактичної операції (99,72%) (див. Додаток В).

Використання тактичних операцій при виконанні тактичних завдань, спрямованих на нейтралізацію протидії розслідуванню злочинної діяльності: а) дозволяє ефективно використовувати мобільність, маневреність і гнучкість оперативних можливостей співробітників оперативних підрозділів, що в поєднанні з процесуальними можливостями слідчих органів, забезпечує оптимальне виконання тактичних завдань; б) стимулює широке використання криміналістичної й оперативної техніки; в) ефективне у ситуаціях, коли для перевірки тієї або іншої версії доцільно використовувати прямий експеримент, що дозволяє одержати й надати суду наочні й переконливі докази, також безпосередньо свідчить про злочинні дії конкретних осіб і в такий спосіб викриває їх; г) дозволяє уникнути дублювання в збиранні й обробленні фактичних даних, використовуваних слідчим і співробітниками оперативних підрозділів; д) найповніше відповідає принципам наукової організації праці [51, с. 30].

Необхідність проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень обумовлена тим, що у складних слідчих ситуаціях, поодинокими та розрізненими діями досягти бажаної мети неможливо, або інколи вкрай важко. Класифікувати тактичні операції можна за різними диференційованими підставами. Складовими тактичної операції є засоби, сили (учасники), керівник, знаряддя та умови.

Тактичну операцію можна визначити як систему (комплекс) слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших (зазвичай, організаційних) заходів, що проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого та спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям успішного досудового розслідування кримінального правопорушення.

Використання під час тактичної операції НС(Р)Д накладає на такий тактико-криміналістичний комплекс низку вимог, обов’язкових для дотримання. Інформаційна безпека тактичної операції, у випадку протидії розслідуванню кримінального правопорушення, повинна передбачати заходи: належного кадрового складу учасників тактичної операції; включення до складу часників операції фахівців із забезпечення інформаційної безпеки; інструктування учасників тактичної операції щодо порядку обігу інформації, яка містить слідчу таємницю; заходи захисту інформації як у приміщеннях де розміщуються учасники операції, так і в приміщеннях та на території, де проводяться слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи; попередження витоку даних, що становлять слідчу таємницю від прямих та побічних учасників слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів; запровадження належного порядку обігу відомостей, що містять слідчу таємницю між учасниками тактичної операції, з визначенням рівнів доступу, обсягів поінформованості, каналів та форм передачі; визначення порядку реагування на факти витоку такої інформації, шляхом проведення відповідних службових перевірок, особливо у випадках, коли учасниками тактичної операції є працівники різних відомств (для прикладу, СБУ,

Національної поліції, військової служби правопорядку у Збройних силах України, органів охорони державного кордону тощо).

Висновки до розділу 1

Враховуючи викладене можна зробити такі висновки:

1. Здійснено хронологічний аналіз стану наукового дослідження проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності.

У сучасній криміналістиці сформована та активно розробляється окрема теорія тактичних операцій. Науковцями у публікаціях в цілому погоджене стале поняття тактичної операції, як комплексу слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних і інших процесуальних дій, здійснюваних за єдиним планом, декількома на те уповноваженими посадовими й іншими особами, з метою розв'язання тактичної задачі (встановлення обставин, які мають значення для розслідування), при суворому дотриманні вимог кримінального процесуального законодавства.

Соціальні негаразди, поширення організованої злочинної діяльності та корупції на пострадянському просторі в 80-х – на початку 90-х років XX століття суттєво інтенсифікували наукові дослідження проблем протидії розслідуванню злочинної діяльності. В кінці 90-х років минулого століття розпочалося розроблення цілеспрямованих тактичних операцій, які б розв'язували окремі тактичні задачі під час протидії розслідуванню злочинів.

2. З'ясовано сутності злочинної діяльності та форми протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Злочинці завжди протидіяли виявленню і припиненню злочинної діяльності. Якщо раніше вони здебільшого вчиняли одиничні злочини (навіть якщо їх було декілька), то головним було не залишити сліди, за якими їх могли б викрити. Тобто, основним заходом протидії злочинців було знищення слідів злочину. Сучасна злочинність більше проявляється не в окремих злочинах, а в системі злочинної діяльності. Злочинці піклуються про свою безпеку протягом

усього свого життя: до вчинення, під час вчинення злочину, та в ході розслідування кримінальних правопорушень. Вироблення ефективної тактики є частиною життєзабезпечення злочинної діяльності.

3. Узагальнені погляди на окремі питання теорії тактичних операцій в сучасних умовах розвитку науки криміналістики, сформульовані криміналістичних рекомендацій спрямовані на удосконалення практики використання тактичних операцій в умовах протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Необхідність проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень обумовлена тим, що у складних слідчих ситуаціях, поодинокими та розрізненими діями досягти бажаної мети неможливо, або інколи вкрай важко. Класифікувати тактичні операції пропонується за різними диференційованими підставами. Складовими тактичної операції є засоби, сили (учасники), керівник, знаряддя та умови.

Тактична операція визначена як система (комплекс) слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та інших (зазвичай, організаційних) заходів, що проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого та спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям успішного досудового розслідування кримінального правопорушення.

РОЗДІЛ 2
СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ТА ОСНОВНІ ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ З БОКУ ОСІБ, ПРИЧЕТНИХ ДО ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Поняття та зміст протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень

Проблема протидії розслідуванню кримінальних правопорушень набула особливої актуальності та гостроти останнім часом через зростаючий масштаб організованих форм злочинної діяльності, яка тісно пов’язана з корумпованістю владних структур, а подекуди й працівників правоохоронних органів.

Все частіше злочинці чинять серйозну протидію виявленню, розкриттю та розслідуванню, а також судовому розгляду кримінальних правопорушень. Вони приховують, маскують, фальсифікують достовірну криміналістично значущу інформацію та її джерела. У цьому процесі використовуються такі методи, як вигадані алібі, фальшиві докази, підкуп, шантаж, залякування, фізична ліквідація свідків, потерпілих, вплив на працівників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, суддів, дезінформуючі матеріали, а також відверта та цинічна брехня на допитах та у судових засіданнях.

Проведене опитування працівників правоохоронних органів показують, що в середньому 80% слідчих і 95,2 % працівників оперативних підрозділів постійно відчувають протидію розслідуванню [209, с. 481].

Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень з боку підозрюваних, їх родичів та близьких стала не лише поширеним явищем, а й тенденцією, що розширюється з ускладненням форм та методів негативного впливу. Це, зрештою, негативно позначається на повноті та якості досудового

розслідування, спотворюючи об'єктивну істину у кримінальних провадженнях, та підриваючи авторитет правоохоронних органів.

Принцип наступальності у протидії злочинності, розроблений наукою криміналістикою, повинен отримати подальший розвиток та поширитися на нейтралізацію усіх форм протидії кримінального середовища правосуддю, інакше ефективність правоохоронних органів, авторитет органів досудового розслідування та суду знижується.

Розвиток засобів подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень пов'язаний з публікаціями такий знаних криміналістів як О. В. Александренко [2], О. В. Баланюк [6], В. П. Бахін [9, с. 202-211], В. Д. Берназ [22, с. 131-136], О. Ю. Булулуков [31], В. К. Весельський [37, с. 8-11; 38, с. 66-73], А. Ф. Волобуєв [41, с. 20-21], В. Г. Гончаренко [49, с. 33-42], І. В. Грицюк [54], К. В. Гутнік [60], М. В. Даньшин [64], С. М. Зав'ялов [83, с. 12-13], Н. С. Карпов [100, с. 11-12], О. Н. Колесниченко [106, с. 12-13], В. П. Корж [112, с. 369-375; 113, с. 37], В. С. Кузьмічов [121, с. 9-10], Є. Д. Лук'янчиков [130, с. 19-21; 133], Д. А. Патрелюк [149], В М. Плетенець [152], О. І. Ромців [160], Р. Ю. Савонюк [163, с. 12-14], В. М. Стратонов [191, с. 17-18], В. В. Тіщенко [200, с. 74-79], Л Д. Удалова [203], М. С. Чесакова [210], В. Ю. Шепітько [235, с. 74-77], Р. М. Шехавцов [237], Б. В. Щур [245; 246, с. 192-216; 247, с. 17-19] та інші науковці.

Метою даного підрозділу дисертації є з'ясування поняття та змісту протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

У сучасних тлумачних словниках української мови «дія» описується як прояв будь-якої діяльності, здійснення чого-небуть, вплив, вчинки, поведінка [177, с. 283], а «протидія» як дія, яка перешкоджає іншій дії («діяти всупереч комусь, чомусь») [35, с. 1173]. Вплив завжди спрямований на будь-що або будь-кого. Отже, існує неминучість взаємодії кількох суб'єктів чи об'єктів.

Протидія є конфліктом двох або більше дій, які прагнуть перешкодити іншим діям. З погляду психології дія є процесом взаємодії з будь-яким предметом задля досягнення певної мети («Кожна дія спрямована на досягнення певної мети суб'єкта. Предмет дії може бути не лише матеріальним, а й ідеальним» [157, с. 45]. Важливе уточнення цього поняття дає підхід, що загальновизнаний у науковій психології – дії людей завжди спрямовані на досягнення наперед визначеної мети, незалежно від того, вони усвідомлені чи ні. З огляду на загальноприйняте уявлення про протидію ми можемо виділити кілька ознак, що характеризують визначення протидії. Насамперед це «вплив» на будь-кого або що-небудь; по-друге, це «дії, що перешкоджають» іншим діям; і по-третє, ці «дії, що ускладнюють досягнення мети» іншої дії.

У наукових криміналістичних публікаціях протидія розглядається у контексті діяльності правоохоронних органів загалом [99, с. 8, 34; 209, с. 10], або щодо розслідування злочинів [196, с. 277-281; 239] та забезпечення правосуддя [91]. Протидія є системою або сукупність дій, спрямованих на те, щоб протистояти діяльності або діям інших осіб, вона перешкоджає досягненню їх цілей. Працівники правоохоронних органів та низка інших осіб, які беруть безпосередню або опосередковану участь у розслідуванні кримінальних правопорушень, взаємодіють між собою психологічно та інформаційно. Тому вплив протилежних сторін є обопільним, а протидію не можна розглядати як вплив суб'єкта на об'єкт, оскільки вона відбувається між двома суб'єктами. У психології виділяють два основних типи взаємодії: співпраця (кооперація) та суперництво (конфлікт) [157, с. 45, 78]. Протидія, як дія, що спрямована на опір досягненню цілей протилежною стороною за допомогою певних засобів, є різновидом конфлікту. У той самий час конфлікт, є елементом процесу протидії. Конфлікт є одним із етапів розвитку протидії, він виражає зіткнення протилежних позицій, цілей, інтересів, думок суб'єктів [157, с. 81].

Вчені у наукових публікаціях описують конфлікт як початок протидії розслідуванню кримінальних правопорушень [167, с. 8-10]. На нашу думку,

варто прислухатися до вчених які вважають, що протидія ґрунтується на конфлікті сторін, відображає їх і чітко усвідомлюється хоча б однією стороною.

Під час досудового розслідування можлива безліч варіантів конфліктної взаємодії суб'єктів [167, с. 9]. Найпоширенішими конфліктами на цій стадії серед її учасників є конфлікти між слідчим і підозрюваним, потерпілим, свідком. Можлива низка конфліктів між учасниками розслідування та людьми, з якими вони пов'язані. До них, зокрема, належать конфлікти між слідчим та знайомими підозрюваного; між потерпілим, свідком і людьми, близькими до підозрюваного та іншими.

Дослідники протидії розслідуванню кримінальних правопорушень стверджують, що конфлікти бувають як зовнішніми, тобто заснованими на протиріччях двох і більше індивідів, так і внутрішніми, тобто властивими одному індивіду. Вважається, що конфлікт усередині конкретної особи може бути причиною протидії розслідуванню кримінального правопорушення. Це відбувається тоді, коли людина сумнівається у собі та своїх діях, при цьому вона може «виплеснути» свої емоції на інших. Внутрішні конфлікти людини переходять у зовнішні конфлікти з учасниками розслідування унаслідок подій, пов'язаних із злочинними діяннями. Людей з такими рисами характеру називають «конфліктною особистістю». Люди інколи використовують зовнішні конфліктні дії на вирішення внутрішніх протиріч життєдіяльності. Практика показує, що «конфліктні особи» існують не лише серед підозрюваних. Внутрішні конфлікти можуть сприяти злочинним діянням. Неврівноважені особи часто зустрічаються серед свідків та потерпілих, їх знайомих та родичів. Поведінка таких «конфліктних осіб» проявляється у тому, що вони негативно ставляться до слідчого та інших учасників розслідування, висловлюють недовіру до працівників оперативних підрозділів, часто створюючи конфліктні ситуації з приводу, не пов'язаного з кримінальним правопорушенням, що нерідко заважає його розслідуванню.

Проблеми протидії розслідуванню ще активно дискутуються у наукових публікаціях [162; 132; 174 та ін.]. Вченими запропоновано десятки визначень

самого поняття «протидія розслідуванню». Проаналізувавши запропоновані вченими дефініції ми дійшли висновку, що визначення «протидії розслідуванню» ґрунтуються на ідеї умисних дій чи бездіяльності людей, які здійснюються з певними цілями. Усі науковці погоджуються із тим, що протидія правоохоронним органам, органам, що здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень та правосуддю є навмисною. А розбіжність у підходах стосується лише суб'єкта діяльності у випадку чинення протидії, та її мети (цілей).

Ми вважаємо, що протидія розслідуванню є дією (бездіяльністю) або системою дій (бездіяльності) осіб, зацікавлених у певних результатах розслідування у кримінальному провадженні, вона чиниться з метою перешкодити встановленню істини та виконанню обов'язків осіб, які відповідають за розслідування кримінального правопорушення.

Аналіз публікацій науковців щодо проблем протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, дозволив нам виділити низку ознак, які властиві досліджуваному поняттю. Це навмисність, системність та цілеспрямованість. Діяльність чи бездіяльність протидіючих осіб завжди є навмисною. Системність протидії розслідуванню розуміється як певна прогнозована система дій чи бездіяльності осіб, що перешкоджають виконанню обов'язків осіб, які відповідають за кримінальне провадження. Націленість протидії розслідуванню розуміється як прагнення досягти мети (цілей) впливу.

Так, С. С. Чернявський констатує, що протидія розслідуванню в широкому плані – це система взаємозв'язаних і взаємообумовлених прийомів кримінального впливу, застосування яких у певній послідовності й різних комбінаціях спрямована на ухилення винних від кримінальної відповідальності шляхом нейтралізації діяльності правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинів, а також перешкоджання діяльності суду щодо здійснення правосуддя [209, с. 481].

Ще одним питанням, яке узгоджене більшістю науковців є розгляд протидії розслідуванню кримінальних правопорушень як системи, що поєднує у

собі такі елементи: об’єкт протидії; суб’єкт, який чинить протидію розслідуванню; мета (ціль); мотив протидії; спосіб протидії; час, місце, обстановка; результат протидії.

У випадку чинення протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, об’єктом, що зазнає впливу є діяльність правоохоронних органів (вужче, особи, які відповідають за певне кримінальне провадження), матеріальні та ідеальні сліди, на які чиниться вплив.

У даному випадку до осіб, які відповідають за певне кримінальне провадження ми відносимо тих, які здійснюють розслідування (слідчі, дізнавачі), а також осіб, які забезпечують об’єктивність розслідування (керівники підрозділів, працівники оперативних підрозділів, експерти та інші працівники).Усіх цих осіб можна розглядати як об’єктів протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Звичайно, неможливо уявити розслідування конкретного кримінального правопорушення без свідків, понятих, потерпілих, захисників та інших осіб, які також можуть бути об’єктами протидії розслідуванню, адже вони є носіями важливої криміналістично значущої інформації у кримінальному провадженні.

Особи, які не беруть участі у розслідуванні кримінального правопорушення, але мають певне відношення до такого розслідування або є його учасниками, також можуть бути об’єктами протидії, наприклад, близькі, родичі, колеги та друзі. Опосередкований вплив спрямовується саме на таких учасників.

Об’єкти протидії розслідуванню кримінальних правопорушень включають матеріальні сліди правопорушення, які згодом можуть стати речовими доказами, предмети, які вже стали речовими доказами, а також матеріали кримінального провадження, які є джерелами криміналістично значущої інформації, такі як протоколи слідчих дій, висновки експертиз, довідки, матеріали оперативно-розшукової діяльності тощо.

Зацікавлену особу чи групу осіб, які перешкоджають розслідуванню кримінального правопорушення своїми діями чи системою таких дій, вважають суб'єктом протидії розслідуванню.

До суб'єктів протидії розслідуванню кримінальних правопорушень відносять:

1) винну особу чи групу таких осіб;

2) особу, пов'язану з винною, але таку, що не бере участі у розслідуванні кримінального правопорушення (близькі, друзі, знайомі, сусіди, товариші по службі правопорушників або члени організованого злочинного угруповання, вони виявляються ретельним аналізом знайомих підслідного по роботі, спільному проведенню дозвілля, сусідству по дому, спільному навчанню, за місцем ув'язнення і т. ін.);

3) адвокатів (захисники можуть відігравати важливу роль у підтримці винних осіб у протидії розслідуванню, перешкоджаючи розслідуванню та встановленню об'єктивної істини, адвокати можуть бути включені до прихильників протидії розслідування якщо вони допомагають винним особам незаконними або неетичними способами);

4) свідків та потерпілих (коли вони вступають у конфлікт як з власної волі, так і внаслідок впливу на них винних чи пов'язаних з ними осіб);

5) корумпованих працівників правоохоронних органів чи осіб, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень (слідчі, дізнавачі, працівники оперативних підрозділів, експерти, спеціалісти, керівники слідчих та інших підрозділів правоохоронного органу, прокурор, що здійснює процесуальне керівництво та інші);

6) працівників правоохоронного органу, які не беруть участі у розслідуванні кримінального правопорушення, але зацікавлені у певних результатах його розслідування (працівники установ, підприємств, працівники контрольно-ревізійної служби, органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування);

7) інших осіб, які допомагають протидіяти розслідуванню кримінальних правопорушень на замовлення заінтересованих осіб, такі як представники медіа (засобів масової інформації, що охоплюють засоби передавання, зберігання та відтворення такої інформації: преса, радіо, телебачення, інтернет) [128, с. 86-107; 99, с. 70-77 та ін.].

Виокремлення таких суб'єктів зумовлює поділ протидії розслідуванню кримінальних правопорушень на «зовнішню» (протидіюча діяльність осіб, які не пов'язані з розслідуванням події та особою, яка здійснює розслідування) і «внутрішню» (протидія, що здійснюється особами, які причетні у будь-якій формі до розслідування) [99, с. 70; 128, с. 78-79].

Особливістю об'єкта впливу при протидії та суб'єкта протидії розслідуванню кримінальних правопорушень є ймовірність трансформації особи з об'єкта в суб'єкт, і навпаки. Так, наприклад, свідок (потерпілий) як володар криміналістично значущої для розслідування інформації в момент впливу на нього підозрюваного або пов'язаних з ним осіб, з метою схиляння до зміни показань, буде об'єктом протидії такому розслідуванню. У разі досягнення позитивного результату зацікавленими особами свідок (потерпілий) дає свідомо неправдиві показання і трансформується у суб'єкта протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Мета протидії розслідуванню кримінальних правопорушень залежить від мотиву учасника та результату, на який він розраховує, а також від об'єктивних умов та особистості учасника такої протидії. При цьому цілі протидії розслідуванню можуть включати дезорганізацію процесу розслідування правопорушення, перешкоджання встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні, ухилення від відповідальності винних осіб та вирішення інших питань досудового розслідування. Вузько поставлені цілі можуть включати затримання проведення певної слідчої дії, приховування або знищення конкретного речового доказу, надання свідомо неправдивих показань тощо. Крім того, протидія розслідуванню може бути спрямована (націлена) на запобігання певним етапам розслідування, таким як початок досудового

розслідування (внесення інформації про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань), на недопущення оголошення підозри, на завершення розслідування кримінального правопорушення у встановлений термін тощо.

Певні мотиви формують цілі суб'єктів протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, а також діяльність, спрямовану на їх досягнення.

Спонукання людини, засновані на емоціях, бажаннях та інтересах, становлять основу мотивації такої людини. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень безпосередньо впливає із мотивації суб'єктів, які чинять, або організовують такий вплив. Так, винні особи найчастіше створюють перешкоди розслідуванню правопорушення з метою уникнути відповідальності чи пом'якшити покарання за вчинене. Особа, яка пов'язана з винним, але не бере участі у процесі, здебільшого має ту ж мету, що й людина, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Крім зазначеного, мотивом може бути негативне ставлення до слідчого чи органів правопорядку в цілому. У більшості випадків свідки та потерпілі протидіють розслідуванню із корисливих мотивів або з дружніх чи споріднених спонукань, а також зі страху помсти з боку злочинця чи інших осіб. Поведінка може бути викликана бажанням погіршити становище підозрюваного з особистих спонукань чи прагнення приховати власні непристойні вчинки. Мотивом корумпованих правоохоронців зазвичай є користь. Посадовці, що не беруть участі у розслідуванні кримінального правопорушення, але зацікавлені у його результатах, зазвичай діють щоб приховати інші злочинні чи аморальні діяння, які не пов'язані з розслідуваним правопорушенням, або мають до нього опосередковане відношення.

Обставини, що виникають під час протидії розслідуванню кримінального правопорушення, є важливим структурним компонентом, що характеризують такий вплив. Способи протидії визначаються часом, місцем, умовами та активами, що сприяють чи ускладнюють такий вплив. Врахування цих обставин дозволяє прогнозувати поведінку суб'єктів та обирати відповідні методи

нейтралізації протидії. Час протидії розслідуванню кримінального правопорушення можна розглядати в залежності від стадій провадження, у годинах, добах, місяцях чи роках.

Розслідування кримінального правопорушення, з процесуального погляду, розпочинається з моменту внесення інформації про таке правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Проте сам факт вчинення кримінального правопорушення відбувається до початку кримінального провадження, тому протидія може здійснюватися ще до того, як правоохоронці дізнаються про вчинене правопорушення.

Хоча із цим твердженням погоджуються не всі науковці. Є думка, що «протидія розслідуванню – це діяння особи, спрямовані на створення перешкод у встановленні обставин уже виявленого злочину в умовах розпочатого його розслідування (відкритого кримінального провадження)». Вони вважають, що «порівняно з приховванням злочину активна протидія розслідуванню є показником більш високої суспільної небезпечності її суб'єктів, і це має враховуватися при розробці відповідних методик розслідування злочинів, учинених організованими групами» [40, с. 95].

Інші розглядають приховування кримінального правопорушення як одну із форм протидії розслідуванню. При цьому вважають, що приховування такого правопорушення є не простою сумою чи деяким комплексом поведінкових актів, а певною цілісною структурою поведінки, що являє собою деяку систему взаємозалежних елементів, поведінкових актів, спрямованих на підготовку і вчинення дій по приховуванню кримінального правопорушення (тобто реалізацію). Ці акти поведінки (дії, операції, прийоми) перебувають у певній ієрархії і субординації як частини цілеспрямованої і вольової діяльності. Вид прояву цієї діяльності як один з можливих варіантів поведінки обумовлений факторами зовнішньої і внутрішньої детермінації, об'єктивними умовами середовища і особливостями особи людини, характером об'єкта і предмета злочинного посягання, технічною оснащеністю, наявністю спільників і співучасників, попередніми стосунками між злочинцем і жертвою,

особливостями місця, часу і обстановки приховування кримінального правопорушення [64, с. 6].

На етапі початку досудового розслідування у слідчого є вкрай мало часу, щоб закріпити докази вчиненого кримінального правопорушення. Наразі найпоширенішим видом слідчих дій на цьому етапі є огляд місця події. Якщо цю слідчу дію провести ретельно та в повному обсязі, то буде створено міцний фундамент для закріплення доказів та можливість вдало подолати протидію розслідуванню. Інші можливі дії на початку досудового розслідування (наприклад, доручення слідчого працівникам оперативного підрозділу) можуть бути використані зацікавленими особами на свою користь, з метою протидії розслідуванню кримінального правопорушення.

На етапі початку досудового розслідування вкрай важливо, щоб працівники оперативного підрозділу встановили усіх, хто причетний до кримінального правопорушення (винних, потерпілих, свідків тощо) з метою збору криміналістично значущої інформації про кримінальне правопорушення. Слідчий може ефективно запобігати протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, лише тоді, коли володіє значно більшою криміналістично значущої інформацією про вчинене кримінальне правопорушення, ніж сторона протидії.

На етапі початку досудового розслідування приймається рішення про те, чи достатньо підстав для внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після внесення інформації до такого реєстру, необхідно вжити усіх можливих заходів, щоб визначити винного у вчиненні правопорушення, якщо його не було встановлено, підтвердити зібрані докази та розробити стратегію подальших процесуальних дій. Винний у вчиненні правопорушення може чинити протидію на даному етапі розслідування у вигляді відмови давати показання, фізичного чи психічного впливу на потерпілого та свідків, відмови підписувати протокол слідчої дії.

На даному етапі зміна початкових показань свідками та потерпілими, відмова їх від явки до слідчого, неправдиві показання під час слідчого експерименту – все це приклади дій, які зазвичай вказують на те, що свідки та

потерпілі намагаються протидіяти розслідуванню кримінального правопорушення.

Щодо протидії здійснюваної посадовими особами, зацікавленими у певних результатах розслідування, то вона може включати відмову від тимчасового доступу до необхідних документів, а також приховування фінансових або інших важливих документів. На етапі початку досудового розслідування корумповані правоохоронці можуть проявити себе як суб'єкти протидії розслідуванню надаючи інформацію про нього заінтересованим особам, а також здійснюючи спроби скомпрометувати осіб, які ведуть таке розслідування.

Після оголошення підозри, та на завершальному етапі розслідування, підозрювані, а також їхні адвокати більш схильні вдаватися до протидії розслідуванню кримінального правопорушення. Така протидія може включати багаторазові зміни показань винного щодо його алібі, неприбуття адвокатів на слідчі дії, необґрунтоване затягування процесу ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. На даному етапі досудового розслідування з боку підозрюваних, потерпілих, свідків та інших учасників процесу можуть подаватися численні безпідставні клопотання.

Розбіжності у теоретичних поглядах науковців, відсутність чіткого понятійного апарату, зумовлюють різні підходи до проблеми систематизації протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. У публікаціях де розглядаються питання протидії розслідуванню науковці виокремлюють форми, види, способи та прийоми такого впливу. Види та форми подаються ними як зовнішня оболонка актів протидії розслідуванню, а способи та прийоми – як структура дій, що спрямовані на здійснення такого впливу. Відповідно класифікація способів та прийоми протидії розслідуванню здійснюється залежно від видів та форм, або, навпаки, види і форми протидії підпорядковуються способам та прийомам.

Вище зазначений розподіл протидії розслідуванню кримінальних правопорушень на «внутрішню» та «зовнішню» є однією із найскладніших класифікацій. Адже коли підозрювані, потерпілі, свідки, потерпілі, спеціалісти

та інші особи мають певну криміналістично значущої інформацію про злочинну подію, вони чинять «внутрішню» протидією розслідуванню. А «зовнішня» протидія розслідуванню чиниться особами, пов'язаних зі слідчим службовими, владними чи іншими подібними зв'язками, або ж здійснюється діями осіб, не пов'язаних з розслідуваним кримінальним правопорушенням, але зацікавленими у несприятливому результаті такого розслідування.

Зазвичай, серед форм протидії розслідування виділяють такі, де вони поєднуються із конкретними способами чинення протидії:

– підкуп, залякування та інший вплив на потерпілих та свідків, щоб змусити їх відмовитися або змінити початкові показання на користь правопорушника;

– встановлення нелегальних каналів зв'язку із арештованими членами організованого злочинного угруповання з метою узгодження спільної лінії поведінки;

– наймання на загальногрупові кошти висококваліфікованих адвокатів;

– переховування запідозрених (підозрюваних) за межами держави;

– приховування, знищення слідів, зброї та засобів злочинної діяльності;

– симуляція захворювань;

– чинення тиску з використанням медіа, з урахуванням помилок суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу;

– цілеспрямована дискредитація працівників оперативних підрозділів та слідчих;

– спроби вербування працівників правоохоронних органів за допомогою погрози використання проти них компрометуючих матеріалів;

– спроби підкупу слідчих, працівників оперативних підрозділів, службовців прокуратури та судів.

У залежності від об'єкта впливу, протидію розслідуванню іноді класифікують так:

1) протидія розслідуванню шляхом чинення протиправного впливу на осіб, які здійснюють розслідування (слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів);

2) протидія розслідуванню шляхом чинення протиправного впливу на осіб – носіїв криміналістично значущої інформації (свідків, потерпілих та ін.);

3) протидія, що чиниться на матеріальні сліди кримінального правопорушення.

Підставою для поділу протидії розслідуванню на види, можуть бути й об'єкти такої протидії, при цьому виокремлюють:

1) протидію, спрямовану на процес розслідування, на виконання його певних завдань;

2) протидію, спрямовану на особу, що здійснює розслідування (слідчого, дізнавача);

3) протидію, спрямовану на носія доказової інформації (свідка, потерпілого, спеціаліста, експерта тощо).

Науковцями запропоновані класифікації, де підставами є спосіб чинення протидії, зокрема спосіб приховування злочину. Змістовна сторона способу приховування злочинів слугує однією зі сторін характеристики злочину і є важливою для встановлення суб’єкта такого правопорушення, його мотивів, цілей, і навіть виявлення слідів протиправних дій. Спосіб приховування злочину є одним із перших способів протидії, який було класифіковано науковцями. Способи приховування злочину розподіляють на п’ять груп: 1) приховування інформації та (або) її носіїв; 2) знищення інформації та (або) її носіїв; 3) маскування інформації та (або) її носіїв; 4) фальсифікація інформації та (або) її носіїв; 5) змішані способи, що виражаються у різних інсценуваннях. Варто вказати, що на нашу думку, запропонована класифікація є достатньо зрозумілою та повною [200, с. 78].

Запропоновані і більш розлогі класифікації за такою ж підставою: 1) переміщення; 2) утаювання інформації і (або) її носіїв; 3) знищення інформації і (або) її носіїв; 4) маскування інформації і (або) її носіїв; 5) фальсифікація інформації і (або) її носіїв; 6) неправдиве алібі; 7) інсценування; 8) вчинення іншого злочину; 9) опосередковане приховування;

10) симуляція; 11) приховування, засноване на впливі; 12) комплекс двох і більше способів приховування злочину [64, с. 11].

Науковці справедливо зауважують, що способи приховання вчиненого злочину можуть бути найрізноманітнішими, тому їх всі перелічити неможливо. Однак їх можливо згрупувати наступним чином: 1) способи приховання матеріальних слідів, що відбилися в навколишній обстановці внаслідок готування і вчинення злочину; 2) способи приховання предметів посягання та наслідків заволодіння ними, розпорядження і використання; 3) способи вживання заходів з маскування і фальсифікації слідів злочину; 4) способи вживання заходів з протидії розшуку злочинця; 5) способи вживання заходів протидії щодо встановлення істини загалом [38, с. 37].

У криміналістиці розроблені класифікації способів приховування кримінальних правопорушень, з урахуванням створюваних перешкод розслідуванню: залежно від спрямованості – на такі, що перешкоджають розкриттю злочину і перешкоджають встановленню характеру та розміру шкоди; за змістом – на такі, що перешкоджають виникненню слідів і перешкоджають залученню слідів кримінального правопорушення до сфери доказування; за відношенням до способу вчинення злочину – на такі, що є елементом способу вчинення, і такі, що не входять до способу вчинення і змішані, в яких частина прийомів включається до способу вчинення злочину; за часом застосування – до, під час та після вчинення кримінального правопорушення, та змішані; за характером прихованих слідів-відображень кримінального правопорушення – на способи приховування матеріальних слідів, ідеальних слідів і змішані.

Враховуючи те, що «чисті» методи приховування кримінального правопорушення досить рідко зустрічаються, виділення змішаних методів є цілком виправданим. Важко поєднати їх у групи через різноманіття таких методів. Вважаємо, що найбільш доцільним підходом є розподіл актів протидії на певні категорії за певними підставами.

У криміналістиці вже запропоновано класифікації методів протидії за такими підставами: за рівнем спільності для різних видів кримінальних

правопорушень; за спрямованістю на перешкоджання вирішенню завдань досудового розслідування; за відношенням до досудового розслідування; ступеня складності своєї структури; змістом; структурою; ступеня поширеності (частотою появи); часом реалізації; відношенням до способу вчинення злочину; ступенем очевидності самого факту протидії; тривалістю протидії; суб'єктом протидії; посадовим положенням суб'єкта протидії; формою поведінки; ступенем стійкості; предметом приховування; характером прихованих слідів-відображення; інформаційним аспектом тощо.

Опитані нами практичні працівники СБУ вважають, що з метою нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності можливе проведення тактичних операцій з такими відсотками доцільності: по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків (91,11%); по нейтралізації протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів (89,72%); по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного (68,33%); по нейтралізації протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа (67,78;); по нейтралізації неправдивих показань (обмови та самообмови) (51,11%) (див. Додаток В).

Отже, раніше термін «протидія розслідуванню» належав головним чином до різних видів приховування злочинів. Проте, у даний час він може бути визначений як умисна діяльність, спрямована на перешкоджання виконанню завдань розслідування кримінальних правопорушень та, зрештою, встановлення істини у кримінальних провадженнях.

Оскільки розслідування кримінальних правопорушень здійснюється спеціально уповноваженими законом особами – слідчими, дізнавачами, співробітниками оперативних підрозділів, то можна зробити висновок, що протидія проявляється у перешкоджанні здійсненню цими особами їх процесуальних повноважень. Однак така протидія не завжди спрямовується проти конкретного слідчого чи дізнавача, вона може бути спрямована на

перешкоджання виявленню, розкриттю та розслідуванню конкретного кримінального правопорушення органами досудового розслідування загалом.

Стосовно процесу розслідування конкретного кримінального правопорушення доцільно розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під «внутрішньою» протидією розуміється вплив, який чинять ті чи інші особи, причетні у будь-якій формі до здійснюваного розслідування. «Зовнішня» протидія – це протидіюча діяльність осіб, які або взагалі не пов'язаних з подією, що розслідується, і особою, яка здійснює розслідування, або пов'язані зі слідчим (дізнавачем) процесуальними, службовими чи іншими владними відносинами або іншими залежностями. Виділяють ще один вид протидії – «змішаний», що чиниться особами, які можуть одночасно виступати суб'єктами як «внутрішньої», так і «зовнішньої» протидії.

Приховування кримінального правопорушення можна визначити як діяльність (елемент тактики злочинної діяльності), що спрямована на запобігання розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування або фальсифікації слідів правопорушення та правопорушника та їх носіїв. Така діяльність охоплює як активну форму людської поведінки – дії, так і пасивну – бездіяльність. Перешкоджання розслідуванню полягає у недопущенні включення відповідної доказової інформації до сфери кримінального судочинства, її використання у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Приховування кримінальних правопорушень як діяльність, здійснюється різними способами. За змістовною стороною способи приховування кримінальних правопорушень поділяють на: приховування інформації та (або) її носіїв; знищення інформації та (або) її носіїв; маскування інформації та (або) її носіїв; фальсифікації інформації та (або) її носіїв; використання змішаних методів.

Практика діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень відчуває особливу потребу у рекомендаціях щодо

збирання та фіксації доказів у ситуаціях, коли слідчі дії доводиться проводити у несприятливих умовах, в обстановці протиборства та конфліктів.

2.2 Тактичні операції спрямовані на подолання неправдивого алібі підозрюваного

Справжній шлях пізнання фактів, шо містять ознаки кримінального правопорушення, передбачає як використання достовірних, науково обґрунтованих засобів і методів пізнання, так і правильну постановку задач (завдань), розв'язання (виконання) яких вело б до досягнення істини. Задача, яка постає в процесі діяльності щодо виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень є суто криміналістичною (тактичною), її розв'язання забезпечує встановлення істини у кримінальному провадженні. Серед таких тактичних задач виокремлюють – «встановлення алібі». Цю тактичну задачу розв'язати проведенням однієї слідчої (розшукової) або іншої процесуальної дії практично неможливо. Зазвичай, у даному випадку використовується низка процесуальних дій, об'єднаних однією метою. У криміналістиці для розв'язання тактичної задачі щодо «встановлення алібі» пропонують використовувати криміналістичний комплекс (тактичну комбінацію або тактичну операцію). У випадках обумовлених складною слідчою ситуацією рекомендується проведення тактичної операції. На сьогодні зазначена проблема ще дискутується у криміналістичних публікаціях, а тому, безумовно, є актуальною як для теорії, так і практики.

Проблеми встановлення алібі з використанням криміналістичних комплексів вирішували у своїх публікаціях: A. Forker, W. Graichen [257], H. J. Schwagerl [259], І. В. Постіка [153], В. М. Шевчук [224], В. В. Юсупов [252] та інші науковці. Однак дискусії з приводу встановлення алібі у публікаціях цих авторів гуртувалися на слідчій практиці правоохоронних органів зарубіжних держав, або вітчизняній, але у правовому полі, яке зазнало значних змін.

Метою даного підрозділу є хронологічний аналіз поглядів на поняття «алібі» у криміналістиці та розроблення складових тактичної операції, спрямованої на нейтралізацію неправдивого алібі підозрюваного.

Поширено термін «алібі» використовується у юриспруденції як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинялося кримінальне правопорушення, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь в події (правопорушенні) виключається. У популярних юридичних виданнях 60-х років минулого століття така ситуація образно описувалася так: «Людина, яка не була там і тоді, коли і де вчинено вбивство, не може бути убивцею. Ця істина добре відома усім» (М. Ф. Комаров та ін, 1965 р.). Хоча зауважимо, що така особа не може бути лише безпосереднім виконавцем такого кримінального правопорушення.

Традиційне тлумачення терміну «алібі» в мовних, філософських та юридичних словникових виданнях протягом останніх двох століть є сталим. Так, у філософських виданнях зазначено, що алібі походить від латинського «alibi», в перекладі означає «де небудь в іншому місці». Його вважають доказом невинності обвинуваченого на підставі встановлення того факту, що обвинувачений в момент вчинення кримінального правопорушення знаходився в іншому місці, а не в тому, де дане правопорушення було вчинене, причому різниця в часі повинна бути недостатньою для переїзду до місця правопорушення. Алібі має бути доказаним, а у випадку пред’явлення у співучасті або недонесення алібі, зазвичай не свідчіть про невинуватість обвинуваченого (М. І. Кондаков, 1975 р.).

У тлумачних мовних виданнях, під «алібі» розуміється перебування обвинуваченого в момент кримінального правопорушення в іншому місці, як доказ його непричетності до такого правопорушення [175, с. 34]. Або «алібі» – від латинського «деінде», перебування не в тому місці, де вчинено кримінальне правопорушення – «найсильніший довід невинуватості в судівництві» [178, с. 21]. Також, «алібі» – перебування обвинуваченого в момент

кримінального правопорушення в іншому місці, як доказ його непричетності (з латинської alibi «в іншому місці») [92, с. 15]. Або «алібі» – «перебування обвинуваченого в момент злочину в іншому місці як доказ його непричетності до злочину» [35, с. 21].

Одне з останніх найавторитетніших мовних видань, тлумачить алібі у двох схожих значеннях: 1) як обставина, доказ, які свідчать, що обвинувачений (підозрюваний) у момент злочину перебував у іншому місці; 2) перебування обвинуваченого (підозрюваного) у момент злочину в іншому місці як доказ його непричетності до вчинення злочину [176, с. 174].

Щодо юридичних словникових видань, то в другій половині XIX століття процесуалісти вважали «алібі» досить вагомим доказом невинності у вчиненні злочину. В одному із таких видань, що вийшло друком в Одесі у 1885 році зазначено: «У кримінальному судочинстві алібі називається такий доказ невинності, який заснований на тому, що обвинувачений у той час, коли вчинено було у відомому місці злочин, знаходився зовсім в іншому місці, звідки він фізично ніяк не міг ні вчинити сам, ні навіть прийняти участі у вчиненні цього злочину. Такий доказ настільки вагомий, шо він зупиняє будь-яке переслідування і слідство. Воно (алібі) за своєю природою визнається досить важливим у всіх кримінальних законах і переважно використовується у випадках обвинувачення у тих злочинах, які потребують присутності обвинуваченого у відомому місці, як наприклад, у вбивстві, пограбуванні, крадіжці, зґвалтуванні і т. ін.» [цит. за: 54, с. 272-273].

У 20-ті роки минулого століття радянські юристи вважали алібі «спеціальним терміном кримінального процесу», однак зазначали, що саме в «старому» процесі так позначався спосіб доказування підсудним своєї невинуватості, якщо обвинувачення було пов’язане із перебуванням в якому-небудь певному місці. Крім цього зазначалося, що «радянський процес цього способу доказів, як обов’язкового і такого, що має для суду безумовне значення не знає. Радянський суд не обмежений взагалі ніякими наперед встановленими (формальними) доказами, однак, без сумніву, що посилання

обвинуваченого на своє перебування в момент вчинення злочину в іншому місці повинне бути перевірене допитом свідків або яким-небудь іншим способом» [цит. за: 54, с. 273].

Знаний радянський криміналіст 20-30-х років минулого століття І. М. Якімов вважав, що алібі, тобто «небутність на місці злочину» [255, с. 104], більш детально: «... неперебування на місці злочину в момент його вчинення через фізичні причини (від'їзд з місцевості, хвороба, присутність у цей час в іншому визначеному місці на очах у відомих осіб» [255, с. 168]. На його думку, алібі встановлюється «посиланням на свідків і обставини, легко доступні перевірці» [цит. за: 54, с. 273], на той час воно вважалося «уліками виправдовувального характеру» [цит. за: 54, с. 273], однак І. М. Якімов зазначав: «Іноді замість від'їзду злочинець вдається до створення собі неправдивого алібі, для чого підговорює інших, щоб вони підтвердили його присутність у певному місці в момент вчинення злочину, або не задовго до вчинення злочину або невдовзі після такого з'являється на очах яких-небудь осіб, і звертає під різними приводами їх увагу на час своєї появи, або навмисно вчиняє що небудь таке незвичне, яке повинне закарбуватися в їх пам'яті» [цит. за: 54, с. 273-274].

Інший відомий криміналіст того ж періоду В. І. Громов, традиційно уявляв поняття «алібі» – як подання обвинуваченим у своєму поясненні доказів, які засвідчують, що він в момент вчинення злочину знаходився зовсім в іншому місці і таким чином фактично не міг вчинити безпосередньо або за участі з іншими досліджуваного злочину. Перевірка алібі обвинуваченого, і зіставлення його пояснень з іншими відомостями у справі і доказами, що відносяться до вказаних взаємовідношенням, а також співставлення пояснень окремих обвинувачених, які не встигли зговоритися між собою, завжди дадуть слідчому можливість розібратися в доказовому матеріалі і встановити правдоподібність або неправдивість пояснень обвинувачених [цит. за: 54, с. 274].

У 40-х роках минулого століття Б. М. Шавер та А. І. Вінберг зазначали, що якщо доказано, що запідозрений у вбивстві під час вчинення злочину знаходився

в іншому місці, обвинувачення його в тому, що він був фактичним виконавцем убивства, відпадає. Встановлення цієї обставини називається «встановленням алібі». Алібі є природною і цілком законною формою захисту дійсно невинної людини, однак не можна не брати до уваги, що досвідчені злочинці готують собі алібі, домовляються наперед із неправдивими свідками. Тому алібі запідозреного у вбивстві, повинно ретельно перевірятися слідчим [цит. за: 54, с. 274].

Процесуалісти того часу також вказували на важливість перевірки алібі під час досудового розслідування: «... точне встановлення місця й часу злочину дає часто ключ до встановлення особи злочинця, іноді викриває штучність алібі» і далі «... неприпустимим пробілом слідства є залишення без перевірки заяви обвинуваченого про його алібі, тобто знаходження в момент вчинення приписуваного злочину, в якому-небудь іншому місці» (М. А. Чельцов, 1948 р.).

Більш широке трактування поняття «алібі» запропоноване німецьким криміналістом Х. Швагерлом, який дійшов висновку, що будь-який доказ невинуватості запідозреного слід розглядати як його алібі. На його думку, доцільно вести мову про алібі осіб, які хоча і знаходилися в момент вчинення злочину на місці події або в безпосередній близькості від нього, але злочину не вчиняли, до нього не причетні. Характеризуючи «класичне» алібі (встановлений факт перебування суб'єкта в момент вчинення злочину в такому місці, яке з урахуванням часових факторів виключає його безпосередню участь у злочині), а також «перехідне» алібі (в момент вчинення злочину суб'єкт знаходився на місці злочину або в безпосередній близькості від нього, однак злочину не вчиняв), «моральне» алібі (посилання суб'єкта на те, що він не міг вчинити даний злочин в силу своїх певних особистісних якостей, інтересів і ін.) [259].

Дещо пізніше, німецький криміналіст Є. Ріхтер вважав, що «алібі» є доказом який виключає припущення про вчинення злочину певним суб'єктом, враховуючи оцінку відповідних просторових і часових характеристик [258, с. 23].

Німецькі криміналісти А. Форкер і В. Грайхен вважали, що встановлення алібі є одним із криміналістичних методів дослідження істини, який засновується

на принципі виключення. Доказане алібі дозволяє слідчому виключити громадян із кола кримінально-релевантних осіб і тим самим звузити коло підозрюваних. При цьому використовуються докази, які з урахуванням фактичних просторово-часових зв'язків виключають певних осіб не лише з кола підозрюваних і обвинувачених, але й свідків. На думку цих авторів, пов'язувати поняття алібі лише з підозрюваним і обвинуваченим є юридичною помилкою.

Вважаємо, що ці автори мають рацію коли зазначають, що традиційне «вузьке» розумінні алібі призводить до орієнтації слідчого на пасивність слідства, яке при цьому довіряється випадку, адже у такому випадку перевірка алібі повністю залежить від підозрюваного і обвинуваченого (заявлять вони його чи ні). Слідчий повинен встановлювати алібі, і це його робота незалежно від суб'єктивного погляду підозрюваного і обвинуваченого [257, с. 14-15].

Досить раціональним слід визнати твердження А. Форкер і В. Грайхен, що встановлення алібі є метою і змістом багатьох оперативно-тактичних і слідчих дій. Цей процес пов'язаний і з оглядом місця події, і активними діями щодо виявлення свідків і осіб, поведінку яких можна розцінити як підозрілу, і з реконструкцією обстановки на місці події, і зі слідчим експериментом, і з проведенням інших слідчих дій [257, с. 32-33]. До речі, Е. Ріхтер також вважав, що при перевірці алібі повинен встановлюватися найтісніший зв'язок між оперативними заходами і проведенням слідчих дій. На його думку, лише сукупна оцінка усіх зібраних відомостей може дати позитивні результати [258, с. 42].

У 70-х роках минулого століття вважалося, що алібі є аргументом невинуватості, який ґрунтується на тому, що в момент вчинення злочину обвинувачений знаходився в іншому місці і, відповідно, не міг брати участі в інкримінованому йому злочині. Алібі висунуте організатором, підбурювачем або пособником злочину, зазвичай нічого не доказує, так як присутність цих осіб на місці злочину в момент його вчинення, не є обов'язковим (В. Ф. Нікітченко, 1972 р.).

А. Т. Тімербаєв, за достовірністю результатів перевірки алібі виділяв: неправдиве (фіктивне) і дійсне (істинне), а за суб'єктами кримінального

судочинства: алібі підозрюваного, алібі свідка, алібі потерпілого [цит. за: 54, с. 276].

На думку В. І. Шиканова, алібі частіше за все, є виправдовувальним доказом (обставиною) стосовно запідозреної особи, воно встановлюється в процесі розслідування або судового розгляду насильницьких або деяких інших видів злочинів, на основі аналізу фактичних даних про просторово-часові зв'язки між явищами і фактами об'єктивної дійсності, які з урахуванням конкретних обставин справи виключають припущення про безпосереднє вчинення цією особою даного делікту або її участі в інших подіях, якщо останні релевантні у кримінально-правовому, процесуальному або тактико-криміналістичному відношеннях [цит. за 54, с. 277]. Пропонуючи з метою перевірки алібі використовувати окремі криміналістичні методи: «зустрічної перевірки проступків і дій потерпілого і запідозреної особи», «кореляційного методу, пов'язаного з оцінкою даних із різних джерел». На думку В. І. Шиканова, поєднання таких методів підвищує надійність висновків [цит. за 54, с. 277].

Крім того, науковець справедливо вважав, що специфіка перевірки алібі обумовлена необхідністю викривати у низці випадків ретельно продумані і замасковані «уловки» злочинців, вона дозволяє стверджувати що кожна така перевірка повинна розглядатися в якості самостійного тактичного завдання слідчого, виконання (рішення) яке має плануватися і реалізовуватися як тактична операція слідчого, зокрема «тактична операція «Перевірка алібі», основними рисами якої є невідкладність, локальність (планується до реалізації в порівняно короткий часовий інтервал), мобільність, широке використання оперативних можливостей органу дізнання [241, с. 32].

Німецькі криміналісти досить глибоко дослідивши теоретичні питання поняття та сутності алібі, також запропонували розглядати його встановлення як «криміналістичний метод виявлення істини в процесі розслідування обставин, що слугували порушенню кримінальної справи». У цій пограничній проблематиці, німецькі автори, особливо важливими розробками вважають

криміналістичні рекомендації щодо використання при розслідуванні злочинів діаграм «шлях – час» і інших графічних методів [6, с. 278].

В 80-х роках минулого століття І. Ф. Пантелєєв зазначав, що арсенал слідчої тактики поповнився новим тактичним засобом – «тактичною операцією»». До таких тактичних операцій науковець відносив, наприклад, систему слідчих, оперативно-розшукових дій і тактичних прийомів з метою викриття неправдивого алібі обвинуваченого. На його думку «тактичні прийоми викриття неправдивого алібі», в основному загальні для усіх кримінальних проваджень, незалежно від характеру вчиненого злочину [цит. за: 54, с. 278].

Згодом науковці дійшли висновку, що зміст алібі складає вивідне знання. Як і інша будь-яка логічна система, воно є ідеальним системним утворенням, яке включає три структурні елементи: місце злочину; час злочину; місце, де в цей час знаходився запідозрений [цит. за: 54, с. 278].

Підсумком поглядів радянських криміналістів на проблеми алібі було дисертаційне дослідження О. П. Тєльцова, який вважає, що «перевірка алібі» є «типовим тактичним завданням», підтримуючи при цьому концепцію алібі в широкому розумінні, згідно якої його перевірка не пов’язана лише з відповідними заявами підозрюваних і обвинувачених, термін алібі ним трактується як дещо більше, ніж просто переклад слова «в іншому місці». Так на думку О. П. Тєльцова, його використовують коли хочуть підкреслити непричетність суб’єкта до розслідуваного злочину, в силу просторово-часової невідповідності між тими або іншими обставинами справи в рамках версії, шо перевіряється. Відповідно до цього зроблено висновок, що поняття алібі повинно «вбудовуватися» у зміст системи просторово-часових зв’язків і відношень, що складають певний «несучий каркас» події злочину. При цьому порушення очікуваної просторово-часової відповідності можуть відноситися не лише до суб’єкта злочину, потерпілого, свідка, але й до «неживих» предметів (наприклад, знаряддя злочину). Зокрема, якщо конкретне знаряддя в момент вчинення злочину знаходилося в іншому місці, воно, відповідно, не могло бути використано при вчиненні даного злочину і не може свідчити про причетність до

нього його власника. Однак, О. П. Тєльцов вважає, що з позиції загальноприйнятих стандартів термін «алібі» використовується лише щодо фізичних осіб, і ні в якому разі не до неживих предметів чи тварин. Тому вираз «алібі пістолета» й інші подібні, не слід включати до наукового обігу і процесуальних документів. Науковцем запропонована система тактичних прийомів перевірки алібі, пов'язаних з використанням інформації про просторово-часові зв'язки і відношення [цит. за: 54, с. 278-279].

На думку І. В. Постіки алібі можна визначити як доказову відсутність особи, яка цікавить слідство (зазвичай, підозрюваного, а в окремих випадках – свідка або потерпілого) на місці події або в іншому місці, котре відноситься до розслідуваної події, під час події або протягом деякого проміжку часу, що підлягає дослідженню. Інакше – відсутність особи у визначеному місці є доведена слідством її присутність в іншому місці, що виключає можливість перебування цієї особи на місці події у визначений момент або проміжок часу [153, с. 70-71].

На думку науковців «факт алібі» зумовлює у свідомості суб'єкта доказування «цілісну ситуацію, з її взаємозв'язками, в яких знайшли свій прояв ті або інші смислові відношення, релевантні для кримінально-процесуального доказування». Такі обставини, що носять психологічне зафарбування, у підсумкових процесуальних документах, перш за все в обвинувальному акті і вироку суду, повинні являти «розвернуту істину», роз'єднані ланки якої, в процесі розслідування або судового розгляду справи, на окремих етапах кримінально-процесуального доказування фігурували в своєму сумарному, «звернутому» вигляді [цит. за: 54, с. 279-280].

Вкрай позитивно ми відносимося до пропозиції вважати «перевірку алібі» тактичним завданням слідства, яке слід виконувати шляхом планування і реалізацією тактичної операції, тобто відповідного комплексу організаційно-підготовчих і слідчих дій, а за необхідності і оперативно-розшукових заходів. Також слушною є пропозиція використовувати можливості методів розслідування злочинів: криміналістичного аналізу злочинів, психологічного

аналізу поведінкових актів суб'єктів сфери кримінального процесу, криміналістичного моделювання та аналогії, побудови гіпотез, інших логіко-психологічних методів [154, с. 183-184].

Аналогічної думки, по суті, дотримувався й А. В. Дулов, який зазначав, що метою проведення тактичної операції групи «перевірка» є концентрація уваги на перевірці усного повідомлення (свідка, обвинуваченого) про подію, факт, які мають відношення до кримінального провадження. Він вважав, що таким повідомленням може бути й алібі, тому проведення такого виду тактичних операцій є доцільним і в даному випадку (А. В. Дулов, 2001 р.). Підтримуючи ідеї А. В. Дулова, інші науковці вважають позитивним прикладом творчої інтерпретації загальних положень стосовно типових завдань розслідування розроблення у криміналістиці тактичної операції по перевірці заявленого алібі (В. О. Образцов, 2002 р.).

В. В. Юсупов розширив поняття «алібі» шляхом включення до нього вираження причинного зв'язку між діями учасників злочину на конкретній території. На його думку, алібі є фактом перебування підозрюваного або обвинуваченого в іншому місці, ніж місце підготовки, вчинення або приховування злочину в релевантні щодо розкриття й розслідування злочину інтервали часу. На його думку, як і будь-яка діяльність щодо підготовки та повідомлення неправдивого алібі відображається в об'єктивній дійсності, тому встановлення відображень такої діяльності є виявлення слідчим ознак неправдивого алібі шляхом використання прийомів криміналістичного діагностування. Остаточний висновок про істинність або хибність заявленого алібі слідчий робить після «оптимальної перевірки заявленого в досудовому слідстві алібі» шляхом використання алгоритму, що включає низку криміналістичних засобів і методів [253, с. 12-13].

Узагальнення пропозицій І. В. Постіки [153, с. 71-72, 74-75], В. М. Шевчука [224, с. 258-259], В. В. Юсупова [252, с. 168-169] та інших науковців, а також власні розроблення даної проблеми дають нам змогу

запропонувати низку криміналістичних рекомендацій щодо змісту та алгоритмів реалізації тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного».

План проведення тактичної операції має включати: тактичне завдання – перевірка алібі підозрюваного; мету операції – підтвердження або спростування алібі підозрюваного; учасників операції – слідчий, прокурор, співробітники оперативного підрозділу, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки алібі; засоби – конкретні процесуальні дії (слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії), організаційні та оперативно-розшукові заходи.

Як і інші тактичні операції, встановлення алібі потребує ретельної підготовки. Ця підготовка повинна включати такі елементи: а) вивчення обставин кримінального правопорушення, виявлених слідів та інших доказів, їх оцінка; б) визначення кола питань, на які повинні бути дані відповіді встановленням алібі; в) визначення особи, алібі якої має бути встановлено, або ж визначення фактів, що мають особливе значення для провадження; г) визначення способів перевірки алібі; д) визначення необхідних сил і засобів [153, с. 71-72].

У залежності від обставин конкретного провадження, визначаються цілі перевірки алібі, які формулюються у вигляді питань, що потребують відповіді, для прикладу:

1. Де перебувала визначена особа у період часу, яким зацікавилось слідство?

2. У який час було вчинено кримінальне правопорушення, якщо певна особа брала безпосередню участь у його вчинення, або була його свідком?

3. Які особи виключаються як виконавці кримінального правопорушення, якщо його було вчинено у час, точно або приблизно встановлений слідством?

4. Які особи перебували у визначений час у місці, яке цікавить слідство?

5. Коли певна особа перебувала у цьому місці? [153, с. 71].

Процес встановлення алібі поділяють на три фази: 1) одержання інформації про те, де перебував підозрюваний в момент або період вчинення кримінального правопорушення, чим він там займався, чи були присутні там інші особи тощо; 2) дії щодо перевірки слічим та працівниками оперативного

підрозділу отриманої інформації (зіставлення показань та інших матеріалів, речових доказів тощо); 3) формулювання висновків за результатами процесу встановлення алібі.

В ході встановлення алібі серед інших дій та заходів, у залежності від обставин конкретної справи, використовуються: – дослідження місця події і оперативна оцінка слідів; – аналіз засобів вчинення кримінального правопорушення та його механізму, включаючи підготовчі дії, шляхи приходу й відходу, дії на місці події тощо; – активне встановлення підозрюваних і свідків; – одержання і фіксування інформації про послідовність виконаних певними особами дій та їх аналіз; – перевірка підозрюваних осіб; – проведення експертиз.

Конкретно такими діями можуть бути:

1. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії: а) допити осіб, на яких посилається заявник або які за обставинами кримінального провадження можуть підтвердити чи спростувати алібі (офіціант ресторану, таксист, поштарка, касир та ін.); б) допити свідків, які можуть підтвердити факт знайомства суб'єкта алібі з особою, яка це алібі підтверджує, а й можливо факт знаходження заявника у цієї особи; в) отримання і огляд документів (на предмет встановлення фальсифікації), які підтверджують (спростовують) алібі; г) пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі, пред'явлення для впізнання предметів та речей, які використовуються заявником в якості аргументів його перебування у певному місці і в певний час; ґ) одночасний допит декількох учасників кримінального провадження (очна ставка); д) освідування.

2. Негласні слідчі (розшукові): а) здійснення спостереження за суб'єктом алібі і особами, на яких він посилається на предмет їх контакту і спілкування у позапроцесуальних рамках; б) ауді-, відеоконтроль особи; в) огляд і виїмка кореспонденції; г) зняття інформації з електронних інформаційних систем.

3. Оперативно-розшукові заходи: отримання з оперативних джерел інформації щодо осіб, які б могли надати додаткові відомості стосовно обставин алібі та його аргументації, а також місцезнаходження предметів і речей, що мають значення для перевірки алібі.

Запропоновані складові мають узагальнений, абстрактний характер і потребують уточнення при плануванні та організації конкретної тактичної операції з перевірки алібі [224, с. 258-259].

Аналіз слідчо-оперативної практики вказує на доцільність отримання через компанії операторів стільникового зв'язку білінгових даних про з'єднання абонента з прив'язкою до базової станції та вказанням індивідуальних ідентифікаційних номерів з метою встановлення місцезнаходження перевіряємої особи за номером стільникового телефону в час, що цікавить слідство.

Ще в кінці 90-х років минулого століття науковцями (Образцов В. А., 1997 р.) пропонувалися «схеми» спрямовані на дослідження алібі, які передбачають такий алгоритм дій: 1) проведення ґрунтовного, детального допиту заявника алібі; 2) побудова за цими показаннями суб'єктивної уявної моделі ситуації, в якій опинилась особа, яку допитують, її вивчення та визначення наслідків, які необхідно перевірити; 3) розроблення на цій основі плану перевірки та його реалізація; 4) допит заявника алібі за результатами здійсненої роботи, пред'явлення його для впізнання, проведення допитів двох раніше допитаних осіб (очних ставок); 5) побудова на підставі отриманих даних фактичної (об'єктивної) моделі події алібі; 6) порівнювальний аналіз суб'єктивної та об'єктивної моделей і формування висновку про їх схожість або розбіжність. Висновок про тотожність порівнюваних моделей означає, що алібі підтверджено [252, с. 168].

Розглянемо цей алгоритм дій слідчого більш розлого.

1. Детальний допит слідчим заявника алібі з приводу місця, де він перебував під час вчинення кримінального правопорушення, а також щодо ситуації на місцях його перебування чи слідування на той час (все, що він бачив, чув, про що дізнався іншим способом, про те, що відбувалося за його участю і без, маршрут його прямування на це місце та вибуття з нього; спосіб його прибуття на місце та відбуття з нього; документи в яких відображена його поява; люди, яким про це відомо).

2. Побудова слідчим за цими показаннями мисленевої уявної моделі ситуації, у якій опинилась допитана особа, детальний аналіз побудованої уявної моделі ситуації та виокремлення припущень (висновків), які необхідно ретельніше перевірити.

3. Розроблення плану перевірки виокремлених припущень (висновків) з проаналізованої мисленевої моделі та реалізація цього плану.

4. Поетапне здійснення цього плану має включати:

4.1) слідчому необхідно пройти (проїхати), якщо є така можливість і необхідність, шляхом, яким заявник прибув на місце і відбув у ті ж години і в такий же день тижня; слідчий особисто має ознайомитися з місцем перебування заявника алібі, скласти уявлення про особливості даного місця, обстановку, що існує на ньому, на шляху приходу й відбуття заявника;

4.2) зібрати попередні відомості про характер та коло подій, які мали місце в досліджуваному районі, про джерела та методи подальшого збирання криміналістично значущої інформації. В ході цієї роботи слідчий має визначити, що йому необхідно додатково дослідити під час оглядів, як слідчо (розшукових) дій. Далі за допомогою співробітників оперативного підрозділу або особисто зібрати криміналістично значущу інформацію щодо подій, фактів та обставин, названих підозрюваним під час допиту, а також ту інформацію, яка не була останнім повідомлена, але мала місце. З цією метою доцільно з’ясувати детально особливості подій, явищ та процесів соціального, економічного, природничого, кліматичного та іншого характеру, з якими мав зіткнутися перевіряємий підозрюваний, якби він дійсно перебував у цьому місці під час вчинення кримінального правопорушення; слідчий має ретельно уточнити ознаки всього того, що знаходилося, відбувалося у даному місці і поблизу нього, що знаходилося і відбувалося за маршрутом прямування на те місце та на маршруті вибуття із даного місця. Така перевірка здійснюється шляхом: – огляду даного місця; – отримання та аналізу необхідних відомостей із медіа, від працівників контролюючих, правоохоронних органів, посадових осіб, інших працівників підприємств, організацій, установ, з інших офіційних і неофіційних джерел;

– виявлення і допиту свідків, які перебували у даний час в даному місці, проїжджали або проходили повз нього і можуть надати слідчому криміналістично значущу інформацію про події, процеси, явища, поведінкові акти, об'єкти та інші обставини, що цікавлять слідчого; – допиту осіб, які могли або повинні були бачити заявника алібі, контактувати з ним, зокрема й тих осіб, на яких він вказав у своїх показаннях; – виявлення, вилучення та вивчення документів, в яких відображені обставини, що встановлюються у кримінальному провадженні.

5. Допит підозрюваного, який заявив про своє алібі, з питань, що випливають із результатів проведеної слідчим роботи; за необхідності пред'явлення підозрюваного для впізнання іншим особам (або навпаки), проведення допитів двох раніше допитаних осіб, зокрема за участю осіб, показання яких розходяться.

6. Побудова слідчим уявної мисленевої моделі з урахуванням отриманої під час перевірки криміналістично значущої інформації щодо заявленого підозрюваним алібі.

7. Здійснення слідчим порівняльного аналізу двох мисленевих моделей, зокрема суб'єктивної (побудованої на основі показань підозрюваного) і об'єктивної (сформованої на основі здійсненої слідчим перевірки) та формування висновку про їх схожість чи відмінність.

В основі вищезазначеного алгоритму дій слідчого має лежати загальна схема компонентів встановлення алібі, яка найчіткіше визначена німецькими криміналістами і включає такі основні складові: «місце» — «час» — «особа» — «дії». Тобто, передумовами встановлення алібі є визначення кола осіб, алібі яких треба перевірити, проміжку часу, на який необхідно встановити алібі, і місць, стосовно яких варто встановити алібі [153, с. 72].

З метою перевірки показань в цілому, та алібі зокрема, у криміналістиці пропонують використовувати методи розслідування кримінальних правопорушень: графічні методи, метод мисленевого моделювання події

кримінального правопорушення [185], криміналістичний факторний аналіз [183], метод криміналістичного аналізу показань [181], метод логічного аналізу доказів конкретного кримінального провадження [184], метод аналізу просторово-часових зв'язків і відношень [182, с. 180], криміналістичний метод «виключення» [186] та ін.

Алібі встановлюється чи спростовується за допомогою: 1) ідеальних слідів та сформованих на основі них доказів (показання підозрюваного, свідків, потерпілого, одержані на допитах, результати впізнання, слідчого експерименту); 2) матеріальних слідів та сформованих на їх основі речових доказів (трасологічних слідів, предметів, документів), отриманих під час огляду місця події, місця заявленого в алібі, обшуку та інших процесуальних дій, дослідження цих об'єктів слідчим та шляхом проведення відповідних експертиз. Встановлення алібі має здійснюватися у двох напрямах: перший – збирання і оцінка доказів, що підтверджують висунуте алібі; другий – пошук доказів, що спростовують алібі [153, с. 74-75].

За результатами проведення тактичної операції щодо встановлення алібі пропонують робити наступні висновки.

1. Алібі підтверджено, тобто особа, яка перевіряється, не перебувала на місці кримінального правопорушення у відповідний час, а була в іншому місці. Тому, ця особа має бути виключена з числа осіб, які брали безпосередню участь у вчиненні правопорушення, або були його свідками.

2. Алібі не підтверджено і є докази того, що особа, яка перевіряється у відповідний час перебувала на місці кримінального правопорушення. Цей висновок не означає, що вказана особа обов'язково є злочинцем, але це стає серйозною передумовою для того, щоб припускати, що вона може бути безпосереднім виконавцем кримінального правопорушення чи була його свідком, і є підставою для проведення подальшого розслідування.

3. Докази, які свідчать про перебування особи, яка перевіряється, у відповідний час на місці кримінального правопорушення або в місці алібі, відсутні. Такий висновок не дозволяє виключити цю особу з кола ймовірних

злочинців і передбачає подальшу активну роботу з метою одержання інших доказів причетності або непричетності цієї особи до вчинення кримінального правопорушення.

Оцінка результатів тактичної операції щодо встановлення алібі має здійснюватися у сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження. У випадку виникнення протиріччя, у залежності від конкретних обставин справи, ті або інші повинні підлягати перевірці, а коли висунуте підозрюваним алібі спростоване, докази цього доцільно пред'явити підозрюваному з метою одержання від нього правдивих показань [153, с. 78-79].

Отже, термін «алібі» традиційно використовується в юриспруденції як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинялося кримінальне правопорушення, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь у цій протиправній події виключається. Алібі поширюється на розслідування не усіх кримінальних правопорушень, а лише тих, які передбачають безпосереднє знаходження особи на місці вчинення правопорушення, тому традиційне розуміння «алібі» не поширюється на таких співучасників кримінального правопорушення як замовник, підбурювач, організатор.

При нетрадиційному підході до розуміння «алібі», його поширюють на «неживі» предмети, зокрема знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а також рекомендують перевіряти алібі свідків і потерпілих. При такому підході, терміном «алібі» також пропонують називати будь-який доказ невинуватості запідозреного, крім того, розрізняють «перехідне» алібі (в момент вчинення кримінального правопорушення суб'єкт знаходився на місці такого правопорушення або в безпосередній близькості від нього, однак правопорушення не вчиняв), «моральне» (суб'єктивне) алібі (посилання суб'єкта на те, що він не міг вчинити дане кримінальне правопорушення в силу своїх певних особистісних якостей, інтересів і т. ін.)

Алібі пропонують розглядати як логічний, так і процесуальний доказ, іноді просто обставиною. Вважається, що доказане алібі дозволяє слідчому виключити громадян із кола кримінально-релевантних осіб, і тим самим звузити коло запідозрених осіб, інколи й свідків.

Перевірку алібі підозрюваного, обвинуваченого пропонують вважати обов'язковим елементом обвинувальної діяльності слідчого у досудовому провадженні. Як і будь-яка діяльність щодо підготовки та повідомлення неправдивого алібі відображається в об'єктивній дійсності, тому встановлення відображень такої діяльності пропонується шляхом використання прийомів криміналістичного діагностування.

Перевіряти алібі рекомендують шляхом проведення процесуальних дій, зокрема слідчих, з використанням засобів криміналістичної тактики: тактичних прийомів та їх систем (тактичних комбінацій). Однак, найбільш ефективним засобом такої перевірки вважають тактичну операцію групи «перевірка», яку зазвичай конкретизують як тактична операція «перевірка алібі».

Встановлювати алібі в ході відповідної тактичної операції доцільно методами розслідування кримінальних правопорушень, тобто методами криміналістичного пізнання, зокрема: методом зустрічної перевірки проступків і дій потерпілого і запідозреної особи, графічними методами, методом мисленевого моделювання події кримінального правопорушення, криміналістичним факторним аналізом, методом криміналістичного аналізу показань, методом логічного аналізу доказів конкретного кримінального провадження, методом аналізу просторово-часових зв'язків і відношень, криміналістичним методом «виключення» та ін.

Активне слідство не повинне повністю залежати від особи, яка заявляє алібі чи утримується від такого. Слідчий повинен встановлювати алібі і це його робота, незалежно від суб'єктивного погляду підозрюваного, обвинуваченого чи інших процесуальних суб'єктів.

Автором дисертації запропоновано низку криміналістичних рекомендацій щодо змісту та алгоритмів реалізації тактичної операції «Перевірка алібі

підозрюваного». Зокрема, до плану проведення тактичної операції пропонується включати: тактичне завдання; мету операції; її учасників; засоби досягнення мети. Запропоновані складові підготовки тактичної операції та питання на які мають бути дані відповіді у залежності від цілей перевірки алібі. З'ясовані фази та схема процесу встановлення алібі та конкретні дії, що складають алгоритм його перевірки.

Складовою тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного» може бути система тактичних прийомів допиту, до якої включено кілька підсистем таких прийомів. Підсистема тактичних прийомів, що спрямована на перевірку заяви про алібі, включає блок наступних прийомів: 1) постановка деталізуючих та уточнюючих питань про обставини, зазначені допитуваним про перебування його в момент вчинення кримінального правопорушення в іншому місці; 2) встановлення непоінформованості особи про факти, які у зв'язку з із заявою про алібі повинні бути їй відомі; 3) порушення послідовності у з'ясуванні обставин події; 4) оголошення показань свідків; 5) спростування логічних і хронологічних протиріч у показаннях. Остання підсистема тактичних прийомів спрямовується на підтвердження заявленого алібі чи його спростування.

В основу алгоритму дій слідчого, при проведенні тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного», пропонується покласти загальну схему компонентів встановлення алібі, запропоновану в німецькій криміналістиці, яка включає такі основні складові: «місце» — «час» — «особа» — «дії». Тобто, передумовами встановлення алібі є визначення кола осіб, алібі яких треба перевірити, проміжку часу, на який необхідно встановити алібі, і місць, стосовно яких доцільно встановити алібі.

З'ясовано, що алібі встановлюється чи спростовується за допомогою: ідеальних слідів та сформованих на основі них доказів; матеріальних слідів та сформованих на їх основі речових доказів, а також отриманих під час огляду місця події, місця заявленого в алібі, обшуку та інших процесуальних дій, дослідження цих об'єктів слідчим та шляхом проведення відповідних експертиз. Встановлення алібі має здійснюватися у двох «протилежних» напрямах:

1) збирання і оцінка доказів, що підтверджують висунуте алібі; 2) пошук доказів, що спростовують алібі.

Узагальнені висновки, які пропонуються робити за результатами проведення тактичної операції щодо встановлення алібі.

2.3 Тактичні операції щодо подолання протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків

Загальновідомо, що успішне вирішення завдань досудового провадження можливе у випадку безперешкодної участі у ньому потерпілих, свідків та інших учасників, які сприяють слідчому шляхом надання показань щоб встановлювати обставин вчиненого кримінального правопорушення. Разом з тим, слідчій практиці відомі непоодинокі випадки, неправомірного впливу на таких учасників кримінального провадження, їх родичів та близьких, з боку правопорушників та їхнього оточення з метою перешкоджання розкриттю та розслідуванню кримінального правопорушення. Таким протиправний вплив створює реальні передумови для ухилення винних від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення і суттєво ускладнюється діяльність з розкриття і розслідування кримінального правопорушення.

По іншому, метою впливу на підозрюваного, свідка, на стадії досудового розслідування, шляхом використання різноманітних погроз є бажання зацікавлених осіб змусити зазначеного учасника кримінального судочинства відмовитися від викривальних показань щодо іншого підозрюваного, змінити показання на неправдиві та/або сприятливіші для останнього. Кінцевою метою даного впливу є ухилення від кримінальної відповідальності або її пом’якшення, створення певних перешкод для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а отже недосягнення мети кримінального судочинства, тобто перешкоджання його здійсненню.

Проблема забезпечення безпеки учасників кримінального провадження вкрай гостро постала в останні два десятиліття. Насамперед, це зумовлено активізацією організованої злочинної діяльності, збільшенням кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються організованими злочинними спільнотами, і відповідно посиленням негативного впливу з боку учасників цих угруповань на осіб, які сприяють правосуддю: потерпілих, свідків а також підозрюваних, які стали на шлях виправлення та співпрацюють з правоохоронними органами.

На нашу думку, проблема забезпечення безпеки учасників кримінального провадження залишатися актуальною й досі. Як зазначалося вище, дослідниками даної проблематики, її справедливо пов'язують з поширенням та активізацією організованої злочинної діяльності. Однак, справедливо вказати, що згадки про необхідність забезпечення безпеки учасників кримінального провадження зустрічалися ще задовго до появи організованих форм злочинної діяльності у сучасному вигляді. І мабуть справедливо згадати, що ця проблема існувала як для періоду поширення професійної злочинності, а в поодиноких випадках, і для, наприклад, насильницьких злочинів загалом.

Питання захисту від протиправного впливу на потерпілих та свідків під час досудового і судового провадження розробляли у своїх дослідженнях О. В. Александренко [1], Л. І. Аркуша [3], В. П. Бахін [9], В. Д. Берназ [22], А. Ф. Волобуєв [40], М. В. Даньшин [64], С. М. Зав'ялов [82], Н. С. Карпов [101], В. П. Корж [113], В. К. Лисиченко [127], Є. Д. Лук'янчиков [131], О. І. Ромців [161], Т. І. Панасюк [148], В М. Плетенець [152], В. О. Сакало [167], Л. Д. Удалова [203], В. Ю. Шепітько [227], Р. М. Шехавцов [238], К. О. Чаплинський [207], С. С. Чернявський [209] та інші науковці. А завдання вирішувати цю проблему шляхом використання криміналістичних комплексів, зокрема тактичних операцій пропонували у своїх публікаціях В. Д. Берназ [21, с. 430-431], А. Ф. Волобуєв [39, с. 110-111], Є. В. Гавриляк [44, с. 51], С. М. Краснянський [146, с. 88], О. М. Ларкін [124, с. 189-190], О. В. Олішевський [146, с. 88], М. В. Проценко [39, с. 110-111],

В. Д. Пчолкін [158, с. 272], М. В. Салтевський [21, с. 430-431], О. Ф. Федосова [158, с. 272], Б. В. Щур [244, с. 14; 248, с. 232].

Метою даного підрозділу дисертації є узагальнення криміналістичних рекомендацій щодо розроблення та реалізації тактичних операцій спрямованих на нейтралізацію протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідка.

Протидія діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінального правопорушення є системою умисних, протиправних дій (бездіяльності) осіб, спрямованих на перешкоджання діяльності правоохоронних органів щодо збирання, дослідження та використання криміналістично значущої інформації, зазвичай доказової на початку досудового розслідування та в ході його здійснення, і спрямовується на кінцевий результат – перешкоджання правосуддю.

У даному контексті слід враховувати, деякі дії підозрюваного, його адвоката, близьких родичів, можуть зовні сприймаються як протидія розслідуванню кримінального правопорушення, однак фактично бути реалізацією останніми своїх конституційних прав щодо захисту від кримінального переслідування (для прикладу, не свідчити проти себе, проти своїх родичів, дотримуватися таємниці сповіді тощо).

Результати анкетування співробітників органів досудового слідства дали можливість Б. В. Щуру встановити форми протидії розслідуванню, які зустрічаються у практиці практичних працівників, крім інших форм – погрози свідкам, потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим зустрічалися у 14%, а застосування фізичного впливу стосовно учасників кримінального судочинства у 8% [244, с. 14].

Здійснивши злочинну діяльність правопорушник зазвичай, усвідомлює, що вчинений ним злочин викличе, чи може викликати, несприятливі наслідки, які полягають у притягненні до кримінальної відповідальності. Це, відповідно, спонукає правопорушника до пошуку шляхів подолання несприятливих для нього обставин, шляхом намагання змінити їх, або обернути на свою користь.

Вибір правопорушником такого шляху зазвичай, обумовлюється тими можливостями, які він має для впливу на виниклу ситуацію. Шляхом перебирання можливих варіантів дій, правопорушник обирає з них найвигідніший на його думку, тобто такий, що пов'язаний з мінімальними можливими витратами та наймаксимальнішим результатом. Зазвичай у даній ситуації найбільш прийнятними для правопорушника бувають дії, спрямовані на приховування від правоохоронців криміналістично значущої інформації про факти, які можуть призвести до несприятливих наслідків. Коли правопорушник впливає на джерело криміналістично значущої інформації, тобто на об'єкт впливу, то у такому разі відомості приховуються повністю або частково.

У більшості кримінальних правопорушень носіями несприятливої для злочинців криміналістично значущої інформації є фізичні особи (потерпілі, свідка), які є носіями (у своїй свідомості) криміналістично значущої інформації про кримінальне правопорушення та інші пов'язані з ним обставини. Така криміналістично значуща інформація відображена у свідомості потерпілого та свідка у формі «ідеальних образів». Які фактично є ідеальними слідами у їх широкому криміналістичному розумінні. Особа, яка здійснила злочину діяльність, не має можливості не знищивши фізично або не зруйнувавши свідомість, стерти криміналістично значущу інформацію, яка відображена у пам'яті потерпілого та свідка. І останні не мають такої можливості, адже фактично не можливо спеціально змусити себе забути всю інформацію про подію, яку сприймав або був її безпосереднім учасником. Така ситуація обумовлює дії правопорушника спрямовані на те, щоб потерпілий та свідок приховували наявну у них криміналістично значущу інформацію. Свої дії правопорушники, зазвичай, поєднуються із впливом на потерпілого або свідка, наслідками якого може бути приховування криміналістично значущої інформації у формі повного або часткового замовчування або ж її спотворення. У такому разі криміналістично значуща інформація не допускається у діяльність з розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а якщо й допускається, то використовується не належним чином. Що не дає можливості

слідчому та співробітникам оперативного підрозділу побудувати адекватну мисленеву модель події правопорушення, що відбувалася в минулому і відповідно сформувати належно систему доказів.

Непоодинокими є випадки, коли правопорушник використовує потерпілого або свідка для досягнення власних цілей й дещо по іншому. За його вказівкою, потерпілий або свідок можуть самі впливати на джерела небажаної для правопорушника криміналістично значущої інформації. Так потерпілий і свідок можуть впливати на неживі матеріальні об'єкти, що є носіями криміналістично значущої інформації. У такій ситуації потерпілого або свідка використовують як знаряддя для приховування криміналістично значущої або безпосередньо доказової інформації. Так, за вказівкою правопорушника, свідок може знищити відбитки пальців рук, залишені злочинцем на місці події, які є доказом присутності останнього на місці вчинення кримінального правопорушення. Нерідко, піддавшись впливу правопорушника, потерпілий або свідок схиляють інших потерпілих або свідків до приховування криміналістично значущої інформації від слідчого чи співробітників оперативного підрозділу. Таким чином потерпілий або свідок, будучи знаряддям у руках правопорушника можуть зруйнувати й основні докази, на яких базується обвинувачення у кримінальному провадженні.

Впливаючи на потерпілого або свідка, правопорушник об'єктивно протидіє розслідуванню кримінального правопорушення. Вчиняючи активні дії, які залишають у навколишньому середовищі сліди (матеріальні та ідеальні). Такий вплив може здійснюватися як під час виявлення, так і розкриття та розслідування кримінального правопорушення, а також провадження у суді. Таким чином, здійснюючи свій протиправний вплив, злочинець протидіє загалом кримінальному судочинству.

Якщо схилити потерпілого або свідка на свій бік правопорушнику не вдається, до них може бути застосоване насильство, яке полягає у будь-якому примусі до дій, що суперечать бажанням таких потерпілих або свідків. У такому разі вплив на потерпілого або свідка неминуче породжує конфліктну ситуацію, і

чим жорстокіше насильство, тим суттєвішим є виниклий конфлікт. Зазвичай про це стає відомо правоохоронцям, які в залежності від інтенсивності протікання цього конфлікту обирають засоби його подолання, тобто нейтралізації впливу правопорушника на потерпілого або свідка.

Однак може виникнути ситуація, коли здійснюваний правопорушником вплив може і не завершитися насильством щодо потерпілого чи свідка, адже злочинець може і досягти своєї мети, схиливши останніх на свій бік, наприклад підкупивши свідка. Таку ситуацію також доцільно враховувати в ході подолання, нейтралізації протидії розслідуванню кримінального правопорушення.

Вплив на потерпілого або свідка як елемент злочинної діяльності здійснюється у просторі та часі, відображається у навколишньому середовищі (матеріальні і ідеальні сліди) і складається з певних періодів, які послідовно змінюють один одного. Першим таким періодом впливу є підготовка, яка полягає у збиранні необхідної інформації, її аналізуванні та формуванні умов майбутнього впливу. Другий період – це безпосередня реалізація впливу, коли правопорушник безпосередньо дає вказівки потерпілому або свідку щодо здійснення конкретних дій спрямованих на реалізацію впливу. Третій період полягає в очікуванні результату, з метою переконання, що потерпілим або свідком реалізовано волю правопорушника. При цьому варто зазначити, що окремі види впливу правопорушників на потерпілих та свідків включають дії, що є кримінально караними, для прикладу: загроза вбивством; загроза знищення майна; дії потерпілого та свідка, спрямовані на дачу неправдивих показань тощо.

Отже, маємо констатувати, що вплив правопорушників на потерпілих та свідків завдає значної шкоди діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, та й в цілому відправленню правосуддя. Такі протиправні дії правопорушників, разом із діями підданих впливу потерпілих та свідків, нерідко призводять до спотворення істини, і як наслідок – до втрати не лише криміналістично значущої або й доказової інформації, до виключення окремих епізодів злочинної діяльності з підозри чи обвинувального акту, до закриття кримінального провадження. Унаслідок цього злочинці уникають

кримінальної відповідальності. Крім цього, такий протиправний вплив призводить до значних матеріальних витрат, ускладнює роботу органів досудового розслідування та правосуддя.

Під виконанням тактичного завдання щодо забезпечення безпеки потерпілих та свідків, слід розуміти певний інтелектуально-вольовий акт слідчого, спрямований на вжиття заходів безпеки, який обумовлений ситуацією, що виникла у кримінальному провадженні, і полягає у варіативному обранні слідчим тактики найбільш доцільної поведінки.

Ухвалювані слідчим тактичні рішення спрямовуються на виконання виниклого завдання, шляхом формування відповідної комплексної програми узгоджених дій суб'єктів діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінального правопорушення, у виниклій слідчій ситуації. Змістом такої комплексної програми є слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, що спрямовані на реалізацію кримінально-процесуальних заходів безпеки.

Варіанти виконання тактичного завдання слідчого щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка, повинні ґрунтуватися на криміналістичному аналізі та оцінці виниклої на момент розслідування слідчим ситуації, а також прогнозуванні та плануванні обраних для реалізації тактичних засобів (криміналістичних комплексів).

Алгоритм ухвалення слідчим тактичного рішення щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка, має складатися з п'яти послідовних дій: 1) аналіз слідчої ситуації та побудова її моделі; 2) з'ясування завдання (мети) тактичного впливу слідчого на виниклу ситуацію; 3) обрання варіативних тактичних засобів вирішення розв'язання виниклої несприятливої слідчої ситуації; 4) визначення способів реалізації обраних тактичних засобів; 5) оцінка одержаних результатів.

Таким чином тактична операція щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка покликана за допомогою вмілого моделювання та поєднання різноманітних тактичних прийомів (комбінацій), слідчих та інших процесуальних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів не лише

убезпечити носіїв криміналістично значущої в цілому та доказової зокрема інформації від небажаного впливу ззовні, а й забезпечити законну трансформацію криміналістично значущої інформації у форму доказу в конкретному кримінальному провадженні.

Тактичну операцію «Захист свідка», як і «Захист потерпілого» у криміналістичних публікаціях розглядають як таку, що здійснюється в межах обов'язкової тактичної операції – «Захист доказів».

Є. В. Гавриляк вважає, що однією із підстав для незвернення потерпілого до правоохоронців можуть бути погрози з боку членів організованого угруповання фізичним насильством над ним, його родичами, знищення його майна у разі заяви про вчинене кримінальне правопорушення та надання показань, що їх викривають. Саме ці обставини, на думку Е. В. Гавриляк обумовлюють необхідність проведення тактичної операції «Нейтралізація протидії розслідуванню». Дії слідчого у такій операції спрямовуються на встановлення в процесі провадження допитів осіб, від яких стало відомо про злочин, усіх обставин вчинення кримінального правопорушення, роз'яснення потерпілому можливостей Національної поліції щодо забезпечення його особистої безпеки та безпеки його родичів, його допит про обставини вчинення щодо нього кримінального правопорушення та чинення на нього впливу, безпосередня реалізація заходів безпеки відповідно до вимог КПК України, Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» тощо [44, с. 51].

А. Ф. Волобуєв та М. В. Проценко пропонують проводити тактичну операцію «Захист свідків і потерпілих» спрямовану на убезпечення від впливу членів організованих угруповань на свідків і потерпілих, який здійснюється з метою спонукання їх до утаювання відомих їм фактів або дачу неправдивих показань. Вплив організованих злочинних угруповань на зазначених осіб, з метою їхньою спонукання до мовчання або відмови від правдивих показань, може здійснюватися різними способами, зокрема підкупом, погрозами чи безпосередньо діями щодо знищення майна, побиття, убивства.

На думку науковців найбільш ефективними засобами попередження таких дій щодо потерпілих і свідків є ретельне проведення перших допитів з максимальною деталізацією показань цих учасників кримінального провадження. Негайна подальша перевірка даних показань й підтвердження їх іншими джерелами доказів. Якщо ж попередити відмову від раніше даних показань не вдалося, то способи подолання такої форми протидії розслідуванню мають залежати від причин, які змусили потерпілого або свідка виконувати вказівки правопорушника. З одного боку слідство має демонструвати реальну можливість притягнення до відповідальності за пособництво організованому злочину, дачу свідомо неправдивих показань, з іншого боку, способом нейтралізації такої протидії пропонується організація, в окремих випадках, охорони названих осіб, їхня ізоляції від впливу учасників організованих злочинних угруповань, наприклад, шляхом вивезення таких потерпілих та свідків, членів їх родин за місто та розміщення у санаторіях, будинках відпочинку тощо [39, с. 108-109].

В. Д. Берназ та М. В. Салтевський пропонували проведення тактичної операції «Захист свідків і потерпілих та інших суб'єктів кримінального процесу», яка спрямована на убезпечення від впливу членів організованих злочинних груп на свідків і потерпілих з метою спонукання їх до утаювання відомих їм фактів або дачі неправдивих свідчень [21, с. 430-431].

О. В. Олішевський та С. М. Краснянський пропонуються в системі безпеки учасників кримінального судочинства розрізняти дві складові: першу – особисту безпеку, другу складову – процесуальну безпеку. На їх думку, особиста безпека носія доказової інформації являє собою стан захищеності від погроз застосування фізичного або психічного насильства до особи – носія доказової інформації з метою примушення її до приховування або видачі даної інформації. Процесуальна безпека – це стан захищеності особи від погрози застосування дій, що позбавляють можливості безперешкодно здійснювати належні особі права, закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві.

Науковці вважають, що тактична операція «Захист свідка» має на меті захистити свідка від незаконного впливу з боку зацікавлених осіб, а також одержання від нього слідчим об'єктивної інформації у кримінальному провадженні. Ця тактична операція має включати наступні дії та заходи: а) роз'яснення свідку гарантій захисту його безпеки; б) ізоляція (охорона) свідка від впливів зацікавлених осіб; в) проведення впізнання (або узнавання) поза візуальним спостереженням; г) вжиття заходів для забезпечення конфіденційності даних про осіб, які викривають винних; ґ) використання інших заходів безпеки, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» заходами забезпечення безпеки на думку О. В. Олішевського та С. М. Краснянського є: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту та оповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів і зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення в дошкільну виховну установу або установу органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд. Крім того, науковці вважають, що КК України передбачає кримінальну відповідальність за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380) і розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381) [146, с. 89].

За дослідженням М. О. Ларкіна, практика розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), показала доцільність виокремлення низки тактичних операцій, у проведенні яких може виникнути необхідність, зумовлена слідчою ситуацією та специфікою протиправних проявів.

На його думку тактична операція «Захист свідка» притаманна розслідуванню групових кримінальних правопорушень. Слідчий (прокурор)

ухвалює рішення про проведення зазначеної тактичної операції на підставі наявної вихідної інформації, якщо існує загроза життю, здоров'ю свідка (його близьких родичів), майну, репутації тощо. Передувати ухваленню рішення про проведення вказаної тактичної операції може наявність однієї із двох типових слідчих ситуацій: 1) коли відомості про свідка, який викриває винних, відомі підозрюваним (їхньому оточенню); 2) коли зазначені дані відомі лише слідчому (прокурору), а для інших ця особа залишається невідомою.

М. О. Ларкін вважає, що для розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), більш характерна перша слідча ситуація, адже здебільшого слідчим на початку розслідування не вживаються заходи щодо приховування особи свідка. І саме через це у більш ніж 60% випадків здійснюються спроби впливу на показання свідків з метою невикриття членів неформального співтовариства. Такі спроби можуть здійснюватися «однодумцями» із неформального середовища, родичами підозрюваного (підозрюваних), зокрема через адвокатів.

На думку науковця, зазначена тактична операція, під час розслідування аналізованої категорії кримінальних правопорушень, повинна передбачати: 1) проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів (зокрема, допит (допити) учасників кримінального провадження, окремі негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, подання запитів, клопотань, заяв до органів, установ тощо); 2) безпосереднє застосування заходів безпеки, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [124, с. 189-190].

Отже, протидія діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінального правопорушення є системою умисних, протиправних дій (бездіяльності) осіб, спрямованих на перешкоджання діяльності правоохоронних органів щодо збирання, дослідження та використання криміналістично значущої інформації, зазвичай доказової на початку досудового розслідування та в ході його здійснення, і спрямовується на кінцевий результат –

перешкоджання правосуддю. В ході такої протидії протиправні дії правопорушників, разом із діями підданих впливу потерпілих та свідків, нерідко призводять до спотворення істини, і як наслідок – до втрати не лише криміналістично значущої або й доказової інформації, до виключення окремих епізодів злочинної діяльності з підозри чи обвинувального акту, до закриття кримінального провадження. Унаслідок цього злочинці уникають кримінальної відповідальності. Такий протиправний вплив призводить до значних матеріальних витрат, ускладнює роботу органів досудового розслідування та правосуддя.

Виконання тактичного завдання щодо забезпечення безпеки потерпілих та свідків – це певний інтелектуально-вольовий акт слідчого, спрямований на вжиття заходів безпеки, який обумовлений ситуацією, що виникла у кримінальному провадженні, і полягає у варіативному обранні слідчим тактики найбільш доцільної поведінки.

Ухвалювані слідчим тактичні рішення спрямовуються на виконання виниклого завдання, шляхом формування відповідної комплексної програми узгоджених дій суб'єктів діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінального правопорушення, у виниклій слідчій ситуації. Змістом такої комплексної програми є слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, що спрямовані на реалізацію кримінально-процесуальних заходів безпеки. Варіанти виконання тактичного завдання слідчого щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка, мають ґрунтуватися на криміналістичному аналізі та оцінці виниклої на момент розслідування слідчим ситуації, а також прогнозуванні та плануванні обраних для реалізації тактичних засобів (криміналістичних комплексів), зокрема тактичних операцій. Алгоритм ухвалення слідчим тактичного рішення щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка, має складатися з п'яти послідовних дій: 1) аналіз слідчої ситуації та побудова її моделі; 2) з'ясування завдання (мети) тактичного впливу слідчого на виниклу ситуацію; 3) обрання варіативних тактичних засобів вирішення розв'язання виниклої несприятливої слідчої

ситуації; 4) визначення способів реалізації обраних тактичних засобів; 5) оцінка одержаних результатів.

Тактична операція щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка покликана за допомогою вмілого моделювання та поєднання різноманітних тактичних прийомів (комбінацій), слідчих та інших процесуальних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів не лише убезпечити носіїв криміналістично значущої в цілому та доказової зокрема інформації від небажаного впливу ззовні, а й забезпечити законну трансформацію криміналістично значущої інформації у форму доказу в конкретному кримінальному провадженні.

Дії слідчого у тактичній операції щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка мають обіймати:

Слідча ситуація 1. Є криміналістично значуща інформація про те, що підозрюваний може вплинути на потерпілого та свідка. У такому випадку тактична операція може обіймати такі складові:

– встановлення належного психологічного контакту з потерпілим або свідком;

– проведення перших допитів потерпілого або свідка з максимальною деталізацією показань, в яких встановлюються усі обставини вчинення кримінального правопорушення;

– негайна перевірка наданих потерпілим або свідком показань, шляхом підтвердження їх іншими джерелами доказів;

– проведення впізнання поза візуальним контактом (ч. 9 ст. 228 КПК України);

– вжиття заходів для забезпечення конфіденційності даних щодо потерпілого та свідка;

– роз’яснення потерпілому та свідку можливостей органів служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органів внутрішніх справ, органів Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної

безпеки України, суду, установи виконання покарань, слідчого ізолятора щодо забезпечення його особистої безпеки та безпеки його родичів;

– роз'яснення потерпілому та свідку про наявність кримінальної відповідальності за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України);

– ізоляції потерпілих та свідків, членів їх родин від впливу підозрюваного, зокрема шляхом реалізація заходів безпеки відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ст. 7): (а) особиста охорона, охорона житла і майна; (б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; (в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; (г) заміна документів та зміна зовнішності; (д) зміна місця роботи або навчання; (е) переселення в інше місце проживання; (є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; (ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; (з) закритий судовий розгляд з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки;

Слідча ситуація 2. Є криміналістично значуща інформація про те, що підозрюваний здійснив вплив на потерпілого або свідка і це може призвести, чи вже призвело, до виконання останніми вказівок підозрюваного. У такому випадку тактична операція може обіймати такі складові:

– встановлення належного психологічного контакту з потерпілим та свідком;

– вжиття заходів для забезпечення конфіденційності даних щодо потерпілого та свідка;

– роз'яснення потерпілому та свідку можливостей органів служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органів внутрішніх справ, органів Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної

безпеки України, суду, установи виконання покарань, слідчого ізолятора щодо забезпечення його особистої безпеки та безпеки його родичів;

– роз'яснення потерпілому та свідку про наявність кримінальної відповідальності за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України);

– демонстрація правоохоронними органами реальної можливості притягнення до відповідальності: потерпілого за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК України), введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України); свідка за відмову від давання показань (ст. 385 КК України), введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України);

– роз'яснення свідку про наявність відповідальності за завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ч. 1 ст. 67 КПК України), за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду (ч. 2 ст. 67 КПК України);

– додаткове детальне роз'яснення потерпілому його обов'язків передбачених ст. 57 КПК України, зокрема; (1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; (2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; (3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю;

– додаткове роз'яснення свідку його обов'язків передбачених ч. 2 ст. 66 КПК України, зокрема: (1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; (2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; (3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків;

– роз’яснення потерпілому та свідку про наявність кримінальної відповідальності за перешкоджання з’явленню свідка, потерпілого примушування їх до відмови від давання показань (ст. 386 КК України);

– роз’яснення потерпілому та свідку про наявність кримінальної відповідальності за приховування злочину (ст. 396 КК України), за співучасть як пособник у кримінальному правопорушенні (ч. 5 ст. 27, ст. 29 КК України);

– повторний детальний допит потерпілого та свідка щодо обставин чинення на них впливу з боку підозрюваного;

– під час повторного допиту потерпілого та свідка, які зазнали впливу підозрюваного використати тактичний прийом «створення враження поінформованості слідчого про обставини злочину та факти протиправного впливу»;

– повторний допит потерпілого та свідка, провести відразу після надходження криміналістично значущої інформації про вплив на них підозрюваного, використовуючи можливості фактору раптовості;

– під час повторного допиту потерпілого та свідка, які зазнали впливу підозрюваного використати тактичні прийоми викриття неправдивих показань: «з’ясування контрольних даних, які дають можливість перевірити правдивість», «допущення легенди», «покладання краю брехні на початку допиту», «викладання слідчим ймовірного ходу подій», «спростування неправдивого алібі», «запрошування для участі в допиті авторитетного для допитуваного осіб», «пред’явлення доказів»;

– під час повторного допиту потерпілого та свідка, які зазнали впливу підозрюваного використати аудіо-, відеозапис з метою впливу, що зазвичай стримує зміну зайнятої позиції;

– під час повторного допиту потерпілого та свідка, які зазнавши впливу підозрюваного відмовляються від дачі показань, доцільно використати такі тактичні прийоми: «роз’яснення та переконання у тому, що зайнята позиція є шкідливою для самого допитуваного», «втягнення допитуваного в суперечку», «відтворення слідчим як усе було під час вчинення злочину», «використання

протиріч в інтересах осіб, що проходять у провадженні», «демонстрування намірів і можливостей слідства щодо збирання, дослідження та використання доказової інформації (для прикладу, можливостей судових експертиз, планів провести певну слідчу (розшукову) дію тощо)».

У випадку, якщо ускладнену *слідчу ситуацію 2* успішно подолано, доцільним є використання окремих елементів тактичної операції обумовленої *слідчою ситуацією 1*.

Висновки до розділу 2

Враховуючи викладене можна зробити такі висновки:

1. З'ясовано поняття та розкрито зміст протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Раніше термін «протидія розслідуванню» належав головним чином до різних видів приховування злочинів. Проте у даний час він може бути визначений як умисна діяльність, спрямована на перешкоджання виконанню завдань розслідування кримінальних правопорушень та, зрештою, встановлення істини у кримінальних провадженнях.

Стосовно процесу розслідування конкретного кримінального правопорушення доцільно розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під «внутрішньою» протидією розуміється вплив, який чинять ті чи інші особи, причетні у будь-якій формі до здійснюваного розслідування. «Зовнішня» протидія – це протидіюча діяльність осіб, які або взагалі не пов'язаних з подією, що розслідується, і особою, яка здійснює розслідування, або пов'язані зі слідчим (дізнавачем) процесуальними, службовими чи іншими владними відносинами або іншими залежностями. Виділяють ще один вид протидії – «змішаний», що чиниться особами, які можуть одночасно виступати суб'єктами як «внутрішньої», так і «зовнішньої» протидії.

Перешкоджання розслідуванню полягає у недопущенні включення відповідної доказової інформації до сфери кримінального судочинства, її використання у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Практика діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень відчуває особливу потребу у рекомендаціях щодо збирання та фіксації доказів у ситуаціях, коли слідчі дії доводиться проводити у несприятливих умовах, в обстановці протиборства та конфліктів.

2. Здійснено хронологічний аналіз поглядів на поняття «алібі» у криміналістиці та розроблено складові тактичної операції, спрямованої на нейтралізацію неправдивого алібі підозрюваного.

Термін «алібі» традиційно використовується в юриспруденції як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинялося кримінальне правопорушення, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь у цій протиправній події виключається. Алібі поширюється на розслідування не усіх кримінальних правопорушень, а лише тих, які передбачають безпосереднє знаходження особи на місці вчинення правопорушення, тому традиційне розуміння «алібі» не поширюється на таких співучасників кримінального правопорушення як замовник, підбурювач, організатор.

Перевірку алібі підозрюваного, обвинуваченого пропонують вважати обов’язковим елементом обвинувальної діяльності слідчого у досудовому провадженні. Як і будь-яка діяльність щодо підготовки та повідомлення неправдивого алібі відображається в об’єктивній дійсності, тому встановлення відображень такої діяльності пропонується шляхом використання прийомів криміналістичного діагностування.

Перевіряти алібі рекомендують шляхом проведення процесуальних дій, зокрема слідчих, з використанням засобів криміналістичної тактики: тактичних прийомів та їх систем (тактичних комбінацій). Однак, найбільш ефективним засобом такої перевірки вважають тактичну операцію групи «перевірка», яку зазвичай конкретизують як тактична операція «перевірка алібі».

Встановлювати алібі в ході відповідної тактичної операції доцільно методами розслідування кримінальних правопорушень, тобто методами

криміналістичного пізнання, зокрема: методом зустрічної перевірки проступків і дій потерпілого і запідозреної особи, графічними методами, методом мисленевого моделювання події кримінального правопорушення, криміналістичним факторним аналізом, методом криміналістичного аналізу показань, методом логічного аналізу доказів конкретного кримінального провадження, методом аналізу просторово-часових зв'язків і відношень, криміналістичним методом «виключення» та ін.

Складовою тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного» може бути система тактичних прийомів допиту, до якої включено кілька підсистем таких прийомів. Підсистема тактичних прийомів, що спрямована на перевірку заяви про алібі, включає блок наступних прийомів: 1) постановка деталізуючих та уточнюючих питань про обставини, зазначені допитуваним про перебування його в момент вчинення кримінального правопорушення в іншому місці; 2) встановлення непоінформованості особи про факти, які у зв'язку із заявою про алібі повинні бути їй відомі; 3) порушення послідовності у з'ясуванні обставин події; 4) оголошення показань свідків; 5) спростування логічних і хронологічних протиріч у показаннях. Остання підсистема тактичних прийомів спрямовується на підтвердження заявленого алібі чи його спростування.

3. Узагальнені криміналістичні рекомендації щодо розроблення та реалізації тактичних операцій, спрямованих на нейтралізацію протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідка.

Виконання тактичного завдання щодо забезпечення безпеки потерпілих та свідків – це певний інтелектуально-вольовий акт слідчого, спрямований на вжиття заходів безпеки, який обумовлений ситуацією, що виникла у кримінальному провадженні, і полягає у варіативному обранні слідчим тактики найбільш доцільної поведінки.

Ухвалювані слідчим тактичні рішення спрямовуються на виконання виниклого завдання, шляхом формування відповідної комплексної програми узгоджених дій суб'єктів діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінального правопорушення, у виниклій слідчій ситуації. Змістом такої

комплексної програми є слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, що спрямовані на реалізацію кримінально-процесуальних заходів безпеки.

Тактична операція щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка покликана за допомогою вмілого моделювання та поєднання різноманітних тактичних прийомів (комбінацій), слідчих та інших процесуальних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів не лише убезпечити носіїв криміналістично значущої в цілому та доказової зокрема інформації від небажаного впливу ззовні, а й забезпечити законну трансформацію криміналістично значущої інформації у форму доказу в конкретному кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 3
ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ З БОКУ ОСІБ, НЕПРИЧЕТНИХ ДО ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Тактичні операції, щодо подолання протиправного впливу на розслідування, з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів

Діяльність з виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень є специфічним процесом пізнання об'єктивної дійсності. Причому цю її специфіку багато в чому зумовлюють дефіцит криміналістично значущої інформації на початковому етапі та протидія встановленню об'єктивної істини з боку зацікавлених осіб. Враховуючи ці фактори, оптимізація діяльності з розслідування кримінальних правопорушень висуває завдання удосконалення прийомів та методів збирання криміналістично значущої, зокрема доказової інформації та розроблення засобів нейтралізації (подолання) протидії розслідуванню.

Однак, науковці-кримінологи констатують, що на даний час в самій системі правоохоронних органів функціонує явище перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів, що виражається у «формі незаконного втручання, зловживання впливом, погрози або насильства щодо працівника правоохоронних органів та його близьких родичів, чинення опору працівникам правоохоронних органів» тощо. До внутрішньосистемних факторів, які породжують протиправний вплив на розслідування з боку корумпованих посадових осіб в самих правоохоронних органах кримінологи відносять «недостатню результативність реформування правоохоронних органів, неналежний кадровий менеджмент, низький рівень оплати праці, корупцію,

міжвідомчі конфлікти в правоохоронній системі, незаконне кримінальне переслідування громадян і суб'єктів підприємницької діяльності, розслідування резонансних злочинів та притягнення до кримінальної відповідальності відомих і впливових осіб» [75, с. 12-13].

В. В. Тіщенко констатує, що корумповані зв'язки можуть виникати з ініціативи як представників злочинних структур, так і окремих посадових осіб. Організовані злочинні формування виділяють спеціальних осіб, яким доручається встановлення і підтримка корумпованих зв'язків. Нерідко це особи, які здійснюють легальну підприємницьку діяльність, зустрічаються з потрібними їм службовцями поза місцем роботи і т. ін. Характер, спрямованість злочинної діяльності багато в чому обумовлюють і вибір із боку її учасників тих або інших представників державних органів для встановлення і підтримання корумпованих відносин. Так, для корисливо-насильницької діяльності характерні корумповані зв'язки з особами, які працюють в оперативних підрозділах МВС, у прокуратурі, слідчими, суддями [196, с. 278].

Результати анкетування проведеного Б. В. Щур співробітників органів досудового слідства показало, що корумпування посадових осіб правоохоронного органу, як форма протидії, зустрічається у 26 %, а відсторонення слідчого від провадження у 4 % випадків [244, с. 14]. При цьому типовими способами перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів виокремлюють: «висунення незаконних вимог, надання вказівок чи доручень; фізичний або психічний вплив; невиконання законних вимог; надання завідомо неправдивої інформації; незаконні дії з документами; дискредитація правоохоронних органів та їх службових і посадових осіб тощо [75, с. 12].

Негативними морально-психологічними наслідками корупції в правоохоронних органах виокремлюють: деморалізацію особового складу, масові звільнення із служби, штатний некомплект і збільшення навантаження на одного працівника, вимивання професійного ядра з правоохоронних органів, несприятливий морально-психологічний клімат в колективах, емоційне

перевантаження і втому, конфлікти в родинах, зловживання психоактивними речовинами, суїцид, агресію і протиправну поведінку. При цьому сукупна дія наведених наслідків «знижує активність та ініціативність працівників правоохоронних органів, негативно позначається на результатах діяльності у сфері протидії злочинності, призводить до накопичення нерозкритих кримінальних правопорушень за минулі роки, наносить шкоду діловій репутації правоохоронній системі в цілому, а також престижності професії» [75, с. 8].

Не можна не погодитися з науковцями, які стверджують, що «ліквідація корумпованих зв'язків і викриття їх суб'єктів сприятиме не тільки повному розкриттю злочинів, що розслідуються, але стане запобіжним чинником подальшій злочинній діяльності корумпованих осіб і нових кримінальних угруповань» [196, с. 280].

Усі ці обставини вказують на актуальність та перспективність наукового розроблення криміналістичних комплексів по нейтралізації протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів.

Форми протиправного впливу на розслідування кримінальних правопорушень з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів і криміналістичні засоби його нейтралізації (подолання) розглядали у своїх публікаціях О. В. Александренко [2], В. П. Бахін [9, с. 202-211], В. Д. Берназ [22, с. 131-136], А. Ф. Волобуєв [41, с. 20-21], І. В. Грицюк [54], К. В. Гутнік [60], М. В. Даньшин [64], С. М. Зав'ялов [83, с. 12-13], Н. С. Карпов [100, с. 11-12], О. Н. Колесниченко [106, с. 12-13], В. П. Корж [112, с. 369-375; 113, с. 37], В. С. Кузьмічов [121, с. 9-10], Є. Д. Лук'янчиков [130, с. 19-21; 133], Д. А. Патрелюк [149], В М. Плетенець [152], О. І. Ромців [160], Р. Ю. Савонюк [163, с. 12-14], В. М. Стратонов [191, с. 17-18], В. В. Тіщенко [200, с. 74-79], М. С. Чесакова [210], В. Ю. Шепітько [235, с. 74-77], Р. М. Шехавцов [237], Б. В. Щур [245; 246, с. 192-216; 247, с. 17-19] та інші науковці.

Безпосередньо тактичні операції щодо нейтралізації протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів були предметом дослідження В. Д. Берназа [21, с. 430-431], А. Ф. Волобуєва [39, с. 109-110], М. В. Проценка [39, с. 109-110], М. В. Салтевського [21, с. 430-431], Р. Л. Степанюка [189, с. 206], С. С. Чернявського [209, с. 482-483], Б. В. Щур [244, с. 14], інших вчених та практиків.

Метою даного підрозділу дисертації є виокремлення найбільш перспективних складових тактичних операцій по нейтралізації протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів, узагальнення криміналістичних рекомендацій спрямованих на ефективне проведення таких криміналістичних комплексів.

Виокремлення особливостей протидії розслідуванню, що чиниться певним видом суб'єктів досудового розслідування, має не лише теоретичне, але й практичне значення. Адже така «протидія розслідуванню», її ознаки у залежності від суб'єктів, є об'єктивно існуючим явищем, детермінованим низкою факторів, що проявляються в діяльності суб'єктів чиї інтереси суперечать інтересам держави та суспільства у сфері протидії злочинності. Протидія розслідуванню, в залежності від суб'єктів, що її здійснюють, включає в якості складових особливості елементів діяльність спрямованої на приховання кримінального правопорушення та (або) зі створення перешкод досудовому розслідуванню. Такій «протидії» притаманні певні закономірності, що проявляються у тих чи інших формах залежно від конкретної криміналістичної ситуації.

Протиправний вплив на розслідування з боку корумпованих посадовців може бути визначений як сукупність активних і цілеспрямованих дій заінтересованих осіб, з метою перешкодити залученню фактичних даних, іншої криміналістично значущої інформації до процесу доказування, а також виключення, нейтралізації чи знецінювання наявних доказів у кримінальному провадженні.

На етапі внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР така «протидія» з боку корумпованих посадовців, зазвичай, полягає у тому, щоб надати слідчому відомості про незаконність підстав для такої процесуальної дії, нібито недостатню кількість відомостей для її здійснення, здійснення впливу на заявника з метою схилити або змусити його відмовитися від заяви про кримінальне правопорушення. Для подолання такої «протидії» слідчий вправі використовувати лише фактичні дані, що отримали підтвердження в процесі перевірки та заходи, передбачені законом. З метою уточнення інформації, що міститься в заяві або повідомленні про кримінальне правопорушення, слідчому необхідно повніше використовувати можливості взаємодії із співробітниками оперативних підрозділів, адже «вирішальне значення у виявленні корумпованих зв'язків, їх припинення й викриття належить оперативно-розшуковим заходам розвідувального і контррозвідувального характеру [196, с. 280].

На стадії досудового розслідування, протиправний вплив з боку корумпованих посадовців традиційно умовно поділяють на «внутрішній» й «зовнішній». Протидія «внутрішня» є значною мірою протидією самих учасників кримінального процесу, які володіють відповідною криміналістично значущою інформацією чи причетні до події, що її розслідують (слідчий та керівники слідчих підрозділів, прокурор та керівники прокуратур, співробітники оперативних підрозділів та їх керівники, експерт та керівники судово-експертних установ, спеціаліст, перекладач та ін.). Протидія досудовому розслідуванню переважно здійснюється у формі ухилення від явки до слідчого, давання неправдивих показань (для прикладу, якщо співробітники оперативного підрозділу були свідками-очевидцями події), наданні неправдивого висновку (експертом, спеціалістом) чи неправильного перекладу (перекладачем), розголошення без дозволу слідчого відомостей досудового розслідування, приховання слідів кримінального правопорушення, предметів і речей, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Так, на думку В. В. Тіщенка однією із цілей встановлення корупційних зв'язків із боку злочинців є отримання відповідної інформації стосовно:

«а) обізнаності правоохоронних органів про діяльність конкретної злочинної групи; б) доводів, які є в розпорядженні слідчого; в) оперативних заходів і слідчо-оперативних операцій, які плануються; г) змісту показань потерпілих, свідків, затриманих осіб тощо. Іншою метою є організація впливу відповідних службових осіб на перебіг і результати слідчої та оперативно-розшукової діяльності, що призводить до «втрати» доказів, фальсифікації процесуальних документів, відмови в порушенні кримінальної справи або її закриття, незаконного звільнення затриманого, зміни запобіжного заходу щодо обвинуваченого та ін.» [196, с. 278].

Протидія досудовому розслідуванню характеризується, зазвичай, узгодженими діями її суб'єктів, серед яких крім осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, їх родичів, друзів, може виявитися будь-який з учасників кримінального процесу, навіть особи, які не мають прямого відношення, ні до події правопорушення, ні до його розслідування. Тому пропозиція розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію розслідуванню є вкрай умовною, оскільки протидія як процес, єдина за своєю метою, задумом та системою дій, що здійснюються її суб'єктами. А ось суб'єкти, що чинять дії, які утворюють таку протидію, зокрема і її ініціатори, можуть бути як «внутрішніми», так і «зовнішніми».

На думку С. С. Чернявського, використання корупційних зв'язків для створення внутрішніх перешкод під час розслідування, за свідченням опитаних ним респондентів, є характерним прийомом протидії розслідуванню фінансових шахрайств. Такий вплив визначається як: «вимушена робота за безперспективними «замовними» матеріалами з необґрунтованим порушенням за ними кримінальних справ; відмова в порушенні кримінальних справ через штучне затягування термінів дослідчої перевірки; навмисна тяганина в роботі з матеріалом (невжиття своєчасних заходів щодо збирання доказової інформації та її реалізації, безпідставне затягування термінів слідства тощо); передача матеріалу (кримінальної справи) до іншого оперативного (слідчого) підрозділу; «продаж» інформації про результати та подальші перспективи розслідування

зацікавленим особам; надання явно непрофесійних, або таких, що суперечать фактичним обставинам матеріалу (справи), вказівок і розпоряджень; створення різноманітних службових та адміністративних перешкод під час розслідування (відсторонення від роботи досвідченого працівника, психологічний тиск) тощо» [209, с. 482-483].

Для прикладу, «внутрішню» протидію можуть здійснювати:

– слідчий, який не дотримується вимог кримінального процесуального законодавства щодо оформлення процесу та результатів процесуальних дій, затягує терміни досудового розслідування, не надає належного значення суперечливим доказам, навмисно дає неправильну правову оцінку, фальсифікує факти, підробляє процесуальні документи і т. ін;

– керівник слідчого підрозділу (чи керівник правоохоронного органу, в якому є слідчі підрозділи), може примушувати слідчого до незаконних дій чи дій, що не викликані інтересами слідства: зміна запобіжного заходу; закриття кримінального провадження; перекваліфікація кримінального правопорушення на більш легке; виділення матеріалів в окреме провадження з метою наступного припинення переслідування або забезпечення незначного покарання тощо, при цьому засобами такого примусу можуть бути підкуп, обман шляхом передачі неправдивої криміналістично значущої інформації, вплив авторитетом керівника, наперед невірні вказівки, обов’язкові для слідчого тощо;

– прокурор, який «не вбачає підстав», або вбачає «недостатність» інформації для її внесення до ЄРДР за матеріалами або результатами оперативно-розшукової діяльності, «підсилює» процесуальний контроль за перебігом досудового розслідування, вирішує питання про зміну підозрюваному запобіжного заходу на більш м’який, ініціює компрометацію слідчого, притягнення його до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності, передачу кримінального провадження іншому слідчому і т. ін.;

– адвокат, який з метою протидії досудовому розслідуванню визначає та узгоджує між її суб’єктами лінію їхньої поведінки, виконує роль посередника у протиправних стосунках між підозрюваним або керівником організованого

злочинного угруповання та посадовими особами, від яких залежать прийняті процесуальні рішення, знаходить «потрібних» свідків, а фактично лжесвідків тощо;

– судовий експерт або спеціаліст, які, ставши на шлях протидії досудовому розслідуванню, готують «замовні» висновки за результатами призначених їм експертиз або досліджень, підмінюють або знищують надані на дослідження речові докази, фальсифікують (підробляють) сліди кримінального правопорушення тощо.

Досліджуючи корисливо-насильницьку злочинну діяльність, В. В. Тіщенко дійшов висновку, що на наявність корумпованих зв'язків певного злочинного угруповання вказують такі ознаки:

– обізнаність підозрюваного із матеріалами кримінального провадження, що складають слідчу темницю, зокрема й з доказовою базою, показаннями свідків, потерпілих і співучасників тощо;

– клопотання про виконання слідчим процесуальних дій, що ведуть до закриття кримінального провадження, пом'якшення запобіжних заходів, зокрема й звільнення підозрюваних з-під варти, з боку певних представників органів влади;

– незаконні вказівки та процесуальні рішення керівників слідчих підрозділів, прокурорів і суддів (закриття справи, звільнення з-під варти підозрюваних, необґрунтоване виділення матеріалів кримінального провадження в окремі провадження, усунення слідчого від ведення досудового розслідування тощо), що перешкоджають встановленню істини і притягненню винних до кримінальної відповідальності;

– непояснені зміни позиції та показань із боку потерпілих, свідків, підозрюваних;

– різні фальсифікації у процесуальних документах, знищення документів, слідів та інших доказів із боку осіб, що здійснюють розслідування, проводять слідчі й оперативно-розшукові дії, виконують доручення слідчого, наглядають за розслідуванням, приймають відповідні процесуальні рішення;

– поєднання корисливо-насильницької діяльності членів угруповання з тіньовим, зокрема й злочинним, бізнесом, наявність банків та інших джерел використання і відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом;

– виділення зі спільного грошового фонду угруповання коштів на оплачування послуг із боку корумпованих посадових осіб;

– інформація про неслужбові контакти працівників правоохоронних органів із представниками злочинного середовища;

– збирання і поширення компрометуючих даних на слідчих та інших працівників правоохоронних органів, у тому числі через медіа [196, с. 279].

Протидія «зовнішня», зазвичай є активною діяльністю осіб, які можуть і не мати безпосереднього відношення до кримінального провадження. Вона полягає в чиненні ними впливу на слідчого з метою здійснення, чи навпаки, не здійснення ним дій, які вигідні протидіючій стороні. Поширеними способами «зовнішньої» протидії розслідуванню є: вплив на свідків та потерпілих з метою змусити їх змінити чи дати показання, що вигідні підозрюваному; протидія з метою закриття кримінального провадження, звільнення підозрюваного з-під варти чи домашнього арешту тощо.

«Зовнішніми» корупціонерами є посадові особи органів влади, які використовуючи навмисно спотворену або помилково сприйняту інформацію про подію кримінального правопорушення та перебіг його розслідування, формують відповідну громадську думку, наприклад про непогрішність, бездоганну чесність і порядність підозрюваного та упередженого слідчого чи прокурора, часом не соромлячись у засобах, чинять на останніх тиск, нерідко особи, які є високопосадовцями керують організованими злочинними угрупованнями, в останні десятиліття все більше не загальнокримінального, а економічного спрямування.

Зазвичай, науковцями пропонуються класифікації заходів подолання протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів (далі – корумповані посадовці), серед яких: 1) заходи кримінального процесуального характеру, за

допомогою яких здійснюється ретельне формування доказів; 2) заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні; 3) заходи розшукового та оперативно-розшукового характеру, що будуть здійснюватися відповідними оперативними підрозділами на підставі доручень слідчого.

На нашу думку, нейтралізація (подолання) протидії розслідуванню є частиною тактики діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Складовими тактики з нейтралізації (подолання) протидії розслідуванню є (1) попередження протидії при провадженні процесуальних дій; (2) розпізнання та виявлення її прихованих (латентних) форм, (3) нейтралізація (подолання) перешкод досудовому розслідуванню.

Ми вважаємо, що успішна нейтралізація (подолання) протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб можлива лише за дотримання певних принципових умов:

– забезпечення швидкості досудового розслідування, щоб підозрюваний не встигав продумувати тактику протидії та організувати активний супротив, залучаючи корумпованих посадових осіб;

– знання слідчим та уміння розпізнавати види і форми протидії, яку можуть чинити ті або інші учасники досудового розслідування, зокрема із залученням корумпованих посадовців;

– знання слідчим та уміння використовувати тактичні заходи нейтралізації (подолання) явної та латентної протидії досудовому розслідуванню, яка може чинитися учасниками такого розслідування на різних етапах, зокрема із залученням корумпованих посадовців;

– збереження якомога довше слідчої таємниці, щоб підозрюваний, отримавши потрібну йому інформацію та залучивши корумпованого посадовця, не змогли нейтралізувати заходи, здійснювані слідчим задля подолання протиправного впливу;

– встановлення психологічного контакту з кожним із учасників кримінального провадження, щоб розпізнати хто саме з них залучив

корумпованого посадовця, який прагне здійснювати протиправний вплив на досудове розслідування;

– якомога ширшого використання в ході нейтралізації (подолання) протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадовців, можливостей кримінального процесуального, кримінального, адміністративного законодавства, а також підзаконних актів, що регламентують порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності;

– якомога ширшого використання в ході нейтралізації (подолання) протидії розслідуванню засобів криміналістичної тактики (тактичні прийоми, комбінації, операції тощо), а також оперативно-розшукових можливостей співробітників оперативних підрозділів.

Для подолання протиправного впливу на розслідування, що здійснюється за участю *корумпованих посадовців*, доцільно як можна повніше встановити рівень і характер їх зв'язків із підозрюваним, а також мотиви протидії. На підставі отриманих відомостей, можуть вживатися як організаційні, так і інші заходи, з урахуванням особливостей, що передбачені чинним законодавством.

Нейтралізація (подолання) протиправного впливу з боку корумпованих посадовців найбільш ефективно здійснюється якщо поєднуються процесуальні засоби та організаційні заходи. Зокрема, це може бути: – офіційне попередження особи, яка проявляє активність та інтерес до певного кримінального провадження; – допит такої особи в якості свідка у кримінальному провадженні; – тимчасове усунення від справ посадовця за згодою його керівника (надання йому чергової відпустки, направлення у тривале відрядження); – притягнення особи до кримінальної відповідальності (за наявності достатніх доказів), за злочин проти правосуддя, якщо мова йде про втручання в діяльність слідчого судді (ст. 376 КК України), невиконання судового рішення (ст. 382 КК України), введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України), відмова експерта, спеціаліста чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК України), перешкоджання з'явленню експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку

(ст. 386 КК України), розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України), приховування злочину (ст. 396 КК України); за службові злочини: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України).

Нейтралізація протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб може бути здійснена шляхом вимоги документального підтвердження пропозицій та вимог посадових осіб у кримінальному провадженні; фіксування їх пропозицій та вимог оперативно-розшуковими засобами; ініціюванням процедури службової перевірки запідозреного у спробі втручання у перебіг розслідування в цілому чи окремі процесуальні дії, що об'єктивно завдало шкоди такому розслідуванню.

Протидія розслідуванню може мати місце й у такій формі як викрадення чи знищення кримінального провадження, що тягне за собою втрату доказів, а тому доцільним є при перших ознаках такої протидії окремо зберігати копії матеріалів кримінального провадження та найважливіших доказів. Сучасні засоби цифрового копіювання дозволяють швидко отримати копії з будь-яких документів, а також зберігати безпечно на цифрових носіях фото, аудіо-, та відеозаписи навіть в кількох копіях на різних носіях.

Припинення діяльності несумлінних слідчих, дізнавачів, співробітників оперативних підрозділів можливе тільки шляхом їх відсторонення від розслідування та передачі кримінального провадження для розслідування групою слідчих іншого територіального чи відомчого слідчого підрозділу.

Кримінологи з метою подолання корупційних проявів пропонують вживати заходів щодо: «зменшення можливостей для вчинення цих злочинів, виявляти і врегульовувати конфлікт інтересів, забезпечити чіткий розподіл повноважень в системі правоохоронних органів, удосконалювати управлінську вертикаль, посилювати громадський контроль за дотриманням прав людини під час досудового розслідування та виконання кримінальних покарань» [75, с. 14].

Протидію досудовому розслідуванню може здійснювати і *процесуальний керівник*. Так, несумлінний прокурор може навмисно доручити складне кримінальне провадження недостатньо професійно підготовленому слідчому (дізнавачу), або здійснювати процесуальне керівництво недостатньо підготовленому процесуальному керівнику; скасовувати законні та обґрунтовані постанови слідчих; доручати слідчим чи співробітникам оперативного підрозділу проведення процесуальних дій тактично невиправданих у певній слідчій ситуації; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення професійно підготовленого, досвідченого та добросовісного слідчого та призначення іншого слідчого; закривати кримінальні провадження за відсутності підстав, не продовжувати строки досудового розслідування за наявності підстав для цього; відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді щодо проведення процесуальних дій, без відповідних на це підстав; ініціювати доручення розслідування у провадженні, строки якого незабаром закінчуються, досвідченому слідчому, внаслідок чого він не зможе ретельно розслідувати усі епізоди злочинної діяльності; передати інформацію про хід провадження особам, зацікавленим у його результаті тощо.

Протидія розслідуванню з боку *експерта* може проявлятися у вигляді затягування з дачею висновку, дачі ймовірного висновку за можливості зробити категоричний, втрати речового доказу або знищенні його нібито в процесі дослідження, в дачі неправдивого висновку. Однак, доцільно враховувати, що такі дії не завжди мають розпізнаватися як «протидія розслідуванню», адже імовірний висновок може бути наданий унаслідок багатьох об’єктивних і суб’єктивних причин, а тяганина з дачею висновку можлива унаслідок значної завантаженості експертів. І все ж слідча практика вказує на те, що у таких випадках не можна виключати вплив, зазвичай, у вигляді підкупу, на експертів з боку підозрюваного, його захисника, близьких та родичів. Долати протидію експерта можливо шляхом притягнення його до кримінальної відповідальності: за завідомо неправдивий висновок (ст. 384 КК України), за відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов’язків під час

провадження досудового розслідування (ст. 385 КК України), за примушування експерта до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України), за розголошення експертом даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України). Законодавство України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність експерта за злісне ухилення експерта від явки до органів досудового розслідування під час досудового розслідування (ст. 185-4 КпАП України).

Крім того, згідно ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку: за самостійне збирання матеріалів, що підлягають дослідженню, а також самостійний вибір вихідних даних для проведення судової експертизи; за проведення судової експертизи судовим експертом, який є працівником державної спеціалізованої установи, без письмового доручення його керівника; за передоручення проведення судової експертизи іншій особі з порушенням встановленого законодавством порядку; за порушення без поважних причин вимог законодавства щодо строків проведення судової експертизи; за вирішення питань, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, у тому числі питань права; за ухилення судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи, від проведення перевірки його діяльності та/або перешкоджання ним проведенню такої перевірки; за порушення порядку зберігання та поводження з об’єктами дослідження, матеріалами справи (провадження), що призвело або може призвести до їх втрати або пошкодження; за застосування руйнівних методів дослідження з порушенням встановленого законодавством порядку; за неповідомлення у встановленому законодавством порядку держателю державного Реєстру атестованих судових експертів відомостей щодо настання обставин, які підлягають внесенню до такого реєстру за повідомленням судового експерта; за порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта; за невиконання або неналежне виконання судовим експертом без поважних причин покладених на нього обов’язків, що стало підставою для

постановлення судом окремої ухвали, в якій порушено питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта.

Поодинокими є випадки протидії розслідуванню з боку *спеціаліста*. Це зумовлено тим, що його статус у кримінальному провадженні значно «піднявся» із введенням в дію нового кримінального процесуального законодавства та відповідних змін до нього. Протидія з боку спеціаліста досудовому розслідуванню може проявлятися: в ухиленні від прибуття за викликом до слідчого (дізнавача), прибутті без необхідного технічного обладнання, пристроїв та приладів; у невиконанні вказівки слідчого (дізнавача), в ухиленні давати пояснення з поставлених запитань; в розголошенні відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків. Спеціаліст може відмовитися вилучати речові докази при огляді місця події, порушивши законну вимогу слідчого. Крім того, неправомірною є спроба спеціаліста оцінити такі вилучені сліди до проведення експертного дослідження. У кримінальному законодавстві передбачена відповідальність спеціаліста за завідомо неправдивий висновок (ст. 384 КК України), за відмову спеціаліста без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків під час провадження досудового розслідування (ст. 385 КК України), за примушування спеціаліста до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України), за розголошення спеціалістом даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України). Законодавство України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність спеціаліста за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування (ст. 185-4 КпАП України).

Важливим завданням у розслідуванні діяльності організованих злочинних груп, на думку В. В. Тіщенка є встановлення корумпованих зв'язків із конкретними особами: представниками органів державної влади, медіа, працівниками правоохоронних органів. Такі факти встановлюються і

перевіряються під час проведення окремих слідчих дій, а також шляхом проведення комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій – тактичних операцій, що являють собою одну з форм взаємодії слідчого й органів дізнання. Успіх тактичної операції за умови передачі відповідної інформації злочинцям забезпечується її раптовістю та обмеженим колом співробітників правоохоронних органів, які готують і здійснюють зазначену операцію [196, с. 280].

На думку Р. Л. Степанюка типова тактична операція «Корумповані зв'язки», має виділятися у більшості методик розслідування злочинів у бюджетній сфері. На його переконання «доступ» підприємців до бюджетних коштів, іншого державного майна нерідко зумовлений корупційними зв'язками і не тільки проявами хабарництва, але й використанням з метою наживи родинних стосунків, службових повноважень для лобіювання інтересів певних фірм тощо. З'ясування в ході досудового розслідування корумпованих зв'язків дає можливість слідчому не лише встановити інші кримінальні правопорушення або окремі епізоди вчиненого, але й вирішити інші завдання, спрямовані на пошук і фіксування додаткових доказів протиправної діяльності, нейтралізувати можливу протидію розслідуванню, вирішити профілактичні завдання тощо [189, с. 206].

В. Д. Берназ та М. В. Салтевський вважали, що тактична операція «Нейтралізація зовнішніх корупціонерів» спрямовується на нейтралізацію можливого втручання в процес розслідування кримінального правопорушення вчиненого корумпованими представниками органів державної влади і місцевого самоврядування. А тактична операція «Нейтралізація внутрішніх корупціонерів» спрямовується на нейтралізацію можливого втручання в процес розслідування кримінального правопорушення корумпованих працівників правоохоронних органів [21, с. 430-431].

Тактичну операцію «Нейтралізація внутрішніх корупціонерів», на переконання А. Ф. Волобуєва та М. В. Проценка, доцільно проводити у випадку затягуванні слідства і наступного закриття кримінального провадження на

підставах, що реабілітують підозрюваного або перекваліфікації вчиненого кримінального правопорушення у бік його пом'якшення. Крім того, дії таких посадових осіб можуть полягати у гальмуванні створення слідчо-оперативної групи, частої й необґрунтованої зміни її складу тощо. Також такі корумповані правоохоронці можуть сприяти витоку криміналістично значущої інформації, яка складає слідчу таємницю, а також напряму втручатися у прийняття рішень шляхом вказівок, пропозицій і т. ін. Корумповані правоохоронці можуть спрямовувати свої зусилля на усунення від розслідування найбільш досвідчених, принципових та активних слідчих, співробітників оперативних підрозділів, процесуальних керівників (прокурорів).

Враховуючи специфічність тактичного завдання, спрямованого на нейтралізацію можливого втручання в процес розслідування кримінального правопорушення корумпованих працівників правоохоронних органів, його вирішення цілком залежить від налагодження оперативно-розшукового супроводження із залученням сил і засобів внутрішньої безпеки правоохоронного органу. На думку А. Ф. Волобуєва та М. В. Проценка, найбільш ефективним способом забезпечення судової перспективи кримінальних проваджень у подібних випадках є проведенні розслідування не місцевими слідчо-оперативними групами, а більш високого рівня підпорядкування [39, с. 109-110].

Отже, успішна нейтралізація (подолання) протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб можлива за дотримання таких *принципових умов*: належна швидкість досудового розслідування; знання слідчим та уміння розпізнавати види і форми протидії розслідуванню; знання слідчим та уміння використовувати тактичні заходи нейтралізації (подолання) явної та латентної протидії розслідуванню; збереження якомога довше слідчої таємниці; встановлення психологічного контакту з кожним із учасників кримінального провадження; якомога ширше використання в ході нейтралізації (подолання) протидії розслідуванню можливостей кримінального процесуального, кримінального, адміністративного законодавства, а також

підзаконних актів, що регламентують порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності; якомога ширше використання в ході нейтралізації (подолання) протидії розслідуванню засобів криміналістичної тактики, а також оперативно-розшукових можливостей.

Використання у тактичній операції щодо нейтралізації (подолання) протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадовців *заходів кримінального процесуального характеру*: офіційне попередження особи, яка проявляє активність та інтерес до певного кримінального провадження; допит такої особи в якості свідка у кримінальному провадженні; вимоги документального підтвердження пропозицій та вимог посадових осіб у кримінальному провадженні; використання засобів цифрового копіювання для швидко отримання копій з будь-яких документів та їх належне зберігання на різних носіях; припинення діяльності несумлінних слідчих (дізнавачів), співробітників оперативних підрозділів шляхом їх відсторонення від розслідування та передачі кримінального провадження для розслідування групою слідчих іншого територіального чи відомчого слідчого підрозділу; проведенні розслідування не місцевими слідчими групами та співробітниками оперативних підрозділів, а більш високого рівня підпорядкування; вжиття заходів забезпечення конфіденційності даних щодо потерпілого та свідка; використати аудіо-, відеозапису під час первинних та повторних слідчих дій, що зазвичай стримує зміну зайнятої позиції особами що зазнали впливу тощо.

Рішуче використання в ході тактичної операції *заходів кримінально-правового характеру*: притягнення особи до кримінальної відповідальності (за наявності достатніх доказів), за злочин проти правосуддя, якщо мова йде про втручання в діяльність слідчого судді (ст. 376 КК України), невиконання судового рішення (ст. 382 КК України), введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України), відмова експерта, спеціаліста чи перекладача від виконання покладених на них обов’язків (ст. 385 КК України), перешкоджання з’явленню експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України), розголошення даних

оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України), приховування злочину (ст. 396 КК України); за службові злочини: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) тощо.

У необхідних випадках поєднання вищезазначених заходів із *заходами адміністративно-правового та дисциплінарного характеру*. Так, законодавство України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність експерта за злісне ухилення експерта від явки до органів досудового розслідування під час досудового розслідування (ст. 185-4 КпАП України). Доцільним є ініціювання процедури службової перевірки запідозреного у спробі втручання у перебіг розслідування в цілому чи окремі процесуальні дії, що об'єктивно завдало шкоди такому розслідуванню. Згідно ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку: за порушення без поважних причин вимог законодавства щодо строків проведення судової експертизи; за вирішення питань, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, у тому числі питань права; за ухилення судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи, від проведення перевірки його діяльності та/або перешкоджання ним проведенню такої перевірки; за порушення порядку зберігання та поводження з об'єктами дослідження, матеріалами справи (провадження), що призвело або може призвести до їх втрати або пошкодження; за застосування руйнівних методів дослідження з порушенням встановленого законодавством порядку; за порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта; за невиконання або неналежне виконання судовим експертом без поважних причин покладених на нього обов'язків, що стало підставою для постановлення судом окремої ухвали, в якій порушено питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта тощо.

Використання за потреби в ході реалізації тактичної операції *заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні*, зокрема ізоляції потерпілих та свідків, членів їх родин від впливу підозрюваного, зокрема шляхом реалізації заходів безпеки відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ст. 7): (а) особиста охорона, охорона житла і майна; (б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; (в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; (г) заміна документів та зміна зовнішності; (д) зміна місця роботи або навчання; (е) переселення в інше місце проживання; (є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; (ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; (з) закритий судовий розгляд з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки.

Якомога ширше використання *заходів оперативно-розшукового характеру*, що здійснюються відповідними оперативними підрозділами (зокрема, наявними підрозділами внутрішньої безпеки правоохоронного органу), на підставі доручень слідчого: тимчасове усунення від справ корумпованого посадовця за згодою його керівника (надання йому чергової відпустки, направлення у тривале відрядження); фіксування його пропозицій та вимог оперативно-розшуковими засобами тощо.

Поєднання в ході тактичної операції рекомендованих криміналістикою *тактичних засобів* (тактичних операцій та їх систем, тактичних комбінацій, криміналістичних рекомендацій щодо тактики окремих слідчих (розшукових) дій).

3.2 Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа

Сьогодні все частіше медіа розуміють як засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, як технічні засоби та канали комунікації (радіо, телебачення, інтернет тощо), завдяки яким формується особливе середовище комунікації. Сучасні електронні медіа, що розвинені завдяки комп'ютерним та мережним технологіям, іноді називають – «новими медіа».

Сучасне законодавство у сфері медіа складається із Конституції України, законів України «Про медіа», «Про електронні комунікації», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про кінематографію», «Про рекламу», «Про суспільні медіа України», «Про інформацію», «Про систему іномовлення України», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», інших законів України, що регулюють діяльність у сфері медіа, а також міжнародних договорів, що регулюють діяльність у сфері медіа, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У Законі України «Про медіа» поняття «медіа» визначено як засіб масової інформації, як засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою (ст. 1).

А в преамбулі Закону України «Про медіа», крім іншого зазначено, що цей нормативний акт спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа.

Сучасні медіа застосовуються задля інформування, освіти, розваг, переконування, спостереження, інтерпретації, зв'язку, соціалізації.

Основними завданнями медіа є передавання та обмін інформацією. Сучасні медіа надають широкій аудиторії достовірні та своєчасні факти, думки щодо різних подій і ситуацій. Володіння тією чи іншою інформацією зумовлює відповідну діяльність. Це може бути власна, об'єктивна, суб'єктивна, первинна або вторинна інформація. Аудиторія може встановити правду про навколишні події завдяки інформаційним функціям медіа, які передають інформацію здебільшого через новини по радіо, телебаченню та колонки газет або журналів які поширюються як в друкованій так і цифровій формі.

Медіа впливають на способи мислення людей, їхнє ставлення до явищ та інших, змінюють світогляд і спонукають до певної діяльності. Крім іншого, ідеї є основним напрямом сучасних медіа. Адже вони можуть використовуватися для переконання аудиторії, хоча нерідко медійний маніпулізм спонукає до несвідомих дій, приховуючи факти маніпуляцій з інформацією.

Медіа не просто передають факти та відомості, вони також дають пояснення та інтерпретації подіям і ситуаціям, адже вони включають коментарі, редакційні статті, аналізи новин, колонки тощо. Крім того, завдяки сучасним медіа користувачі можуть точно та постійно збирати інформацію про природу та суспільство, попереджати небажані явища та зменшувати ризики.

Отже сучасні медіа в українському суспільстві є вкрай важливим соціальним інститутом, значення якого постійно зростає в процесах масової комунікації і втілення гнучких форм інформаційного соціального контролю. Функції і місце медіа в суспільстві визначились як засіб інформування громадськості, як спосіб контролю суспільства за діяльністю влади. Сучасні медіа стали індикатором нового мислення, вони формують нову суспільну свідомість.

Зміни соціально-економічних і політичних умов життя суспільства, якісні зміни злочинності потребують суттєвої зміни форм, засобів і методів протидії їй. Це, зокрема, стосується можливостей і характеру використання допомоги медіа

в діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. А також проблем, що виникають у випадку чинення протидії такій законній діяльності, з використанням сучасних медіа. Це й обумовлює нагальну актуальність розгляду піднятих проблем.

Питання використання медіа у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень розглядали у своїх дослідженнях В. П. Бахін [9], І. В. Грицюк [55], Г. Гросс [58], К. В. Гутнік [61]; А. В. Даніель [62], Н. С. Карпов [101], В. С. Кузьмічов [121], М. М. Ляшенко [134], В. М. Малюга [135], В. М. Плетенець [152], О. В. Старченко [187], Ю. В. Стеценко [190], Л Д. Удалова [203] та інші науковці.

Безпосередньо питання подолання протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа досліджували В. П. Бахін [9, с. 214, 221-222], В. Д. Берназ [21, с. 430-431], А. Ф. Волобуєв [30, с. 109], І. В. Грицюк [55, с. 192-198], К. В. Гутнік [61, с. 27-28, 31, 43, 55, 66, 82, 106-107], М. В. Салтевський [21, с. 430-431], С. С. Чернявський [209, с. 483], Б. В. Щур [248, с. 14, 230], М. В. Проценко [39, с. 109] інші вчені та практики.

Метою даного підрозділу є визначення складових тактичних операцій по подоланню протидії розслідуванню, що здійснюється з використанням медіа та вироблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення таких тактичних засобів.

Ще на початку минулого століття засновник наукової криміналістики Г. Гросс писав, що «тісний зв'язок між судовим слідчим та повсякденною пресою полягає у спільності їх завдань. Перше це протидії злочинам і тому, що з ними нерозривно пов'язано, що породжує їх. Щоденна преса переважно переслідує ту саму мету» [58, с. 345]. Погоджуючись з цією думкою, відомий німецький криміналіст А. Гельвіг зазначав, що друк може надавати криміналісту дуже цінні послуги. Ганс Гросс радить усім криміналістам із взаємних інтересів бути у добрих стосунках з пресою, тому що розшуки та преса постійно є вкрай корисними один одному. Тільки завдяки вмілому використанню преси вдавалося у низці випадків знайти важливих свідків, знайти сліди безвісно відсутніх,

розшукати викрадені речі та взагалі отримати інші відомості, які б рішуче впливали на перебіг кримінального розслідування. У випадку невмілого використання преси можна, навпаки, зашкодити справі, головним чином через те, що злочинець одержує таким шляхом застереження (А. Гельвіг, 1927 р.).

Однак, на початку триваючого століття В. П. Бахін застерігав правоохоронців, що у «зв'язку з існуванням цільової дезінформації з боку засобів масової інформації та їх господарів (так званої «інформаційної підтримки»), постає питання про можливість використання цього засобу правоохоронними органами у боротьбі зі злочинністю» [9, с. 221-222]. І все ж до напрямів взаємодії із засобами масової інформації з питань забезпечення діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень він відносив: інформування населення про вчинені кримінальні правопорушення; запобігання та спростування чуток та дезінформації; отримання інформації про обставини кримінальних правопорушень, що розслідуються; використання допомоги громадян у розшуку злочинців; повідомлення з профілактичною метою про прийоми та способи дій правопорушників; дезінформація злочинців щодо планів та можливостей дій правоохоронних органів; внесення розладу та невпевненості у кримінальне середовище з метою «розкладання» злочинних угруповань; створення сприятливих умов для виконання інших слідчих та оперативних завдань [9, с. 214].

Ширше розглядаючи окремі із цих напрямів К. В. Гутнік зазначає, що окремі медіа, прагнучи до сенсаційності подачі матеріалу, односторонньо орієнтують населення переважно на негативний досвід. Інформація про вчинення тих або інших кримінальних правопорушень нерідко «супроводжується «героїзацією» особи злочинця, підспудно складається враження про безпеку чинення опору. Громадяни починають відчувати себе беззахисними перед злочинцями, не вірять в ефективну роботу правоохоронних органів». На думку К. В. Гутнік висвітлення медіа «позитивного досвіду роботи слідчих буде сприяти створенню об'єктивного уявлення про можливості

правоохоронної системи зміцнити довіру до себе, у тому числі і слідчих органів, що входить у цю систему» [61, с. 55].

На думку С. С. Чернявського «останніми роками трапляється чимало випадків використання можливостей засобів масової інформації як засобу зовнішньої протидії розслідуванню. Сучасна організована злочинність може контролювати або мати власні канали на телебаченні, ті чи інші органи преси. Досить ефективними є «замовні» телерепортажі, газетні статті з афішуванням «упередженого» розслідування щодо «невинного», а також огріхів і помилок, що трапляються в роботі слідчих. Ця інформація може мати неправдивий характер, дезінформувати населення, створювати негативний імідж правоохоронним органам» [209, с. 483].

Не можна не погодитись, що проявляючись на соціально-психологічному і поведінковому рівні, «соціальна напруженість» тісно пов'язана з динамікою суспільної думки і суспільних настроїв, безпосередній наймогутніший вплив на які здатні чинити засоби масової інформації [61, с. 43]. На думку К. В. Гутнік «суспільний резонанс» стосовно розслідування кримінальних правопорушень можна визначити як підвищену увагу і реакцію з боку громадськості до факту вчинення правопорушення та процесу його розслідування, що обумовлені існуючою «соціальною напруженістю» у певній сфері життєдіяльності суспільства або штучно створеним зацікавленням певними особами за допомогою взаємодії з засобами масової інформації (комунікації). Такі «засоби комунікації» мають значні можливості впливу на суспільну думку, від якої «часом може залежати не тільки вирішення ключових моментів розслідування (доцільність здійснення необхідних слідчих дій, обрання запобіжного заходу, накладення арешту на майно, банківські рахунки), але й доля усієї справи» [61, с. 55].

Поява у сучасних медіа публікацій відомостей про перебіг та стан розслідування окремих кримінальних правопорушень нерідко поєднується із «виправдання дій» фігурантів кримінального провадження, дискредитацією перед громадськістю слідчих та співробітників оперативних підрозділів, зокрема

їх активних дій (допитів, обшуків, затримань тощо). Усе це зазвичай, здійснюється з метою створення так званого «громадського резонансу та ажіотажу» навколо досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні.

Нерідко такі «популістські» дії медіа супроводжуються оприлюдненням відомостей про хід та результати досудового розслідування кримінального провадження, вказуванням персональних даних та відомостей про місце перебування потерпілих, свідків, зокрема й щодо яких застосовуються заходи захисту, слідчого, експерта якому доручено проведення експертиз тощо. Поряд із цим, намагаючись вплинути на громадську думку шляхом використання медіа, зацікавлені особи нерідко створюють «суспільний резонанс» щодо законності початку досудового розслідування, притягнення окремих осіб до кримінальної відповідальності, обрання запобіжного заходу, намагаючись подати дії слідчого, співробітників оперативних підрозділів як певну помсту за принциповість, політичну чи громадську позицію, як наявний конфлікт між державними структурами та правоохоронними органами тощо. Створюючи таке негативне інформаційне тло навколо досудового розслідування конкретного кримінального провадження, «замовники» публікацій чинять певний вплив на потенційних свідків, формують стійкість намірів у інших осіб протидіяти роботі правоохоронців, провокують втручання в їх роботу сторонніх осіб (для прикладу, відомих артистів, авторитетних науковців, громадських діячів, народних депутатів та ін.), з метою створення так званого «суспільного резонансу та ажіотажу».

Не можна не погодитися із Б. В. Щур, який аналізуючи думки дослідників зазначає, що стосунки між органами розслідування і медіа нерідко є вкрай конфліктними, вирізняються суперництвом і непримиримістю. Поширений у медіа тон критики правоохоронних органів без належного аналізу їх діяльності, інколи й юридична безграмотність багатьох представників медіа, їх намагання одержати інформацію шляхом сенсації, не сприяють досягненню взаємопорозуміння між медіа та правоохоронцями. На думку Б. В. Щур, дія

принципу гласності не суперечить існуванню та функціонуванню інституту таємниці досудового розслідування. І все ж інтереси правосуддя при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних проваджень нерідко передбачають збереження у таємниці певної криміналістично значущої інформації. Медіа інколи відверто неправдиво витлумачують право на інформацію та «ганяються» за сенсаціями, діючи, таким чином, усупереч рекомендаціям світового співтовариства. При цьому працівники медіа вважають за можливе (необхідне) повідомляти будь-яку інформацію про вчинені кримінальні правопорушення (особливо це стосується тяжких, особливо тяжких і «резонансних» злочинів). Але, на думку науковця, мова повинна йти не про протидію з боку медіа, а про необхідність їх належної взаємодії з правоохоронними органами, у публікаціях вже висловлені конструктивні пропозиції щодо необхідності розроблення спеціальних програм такої взаємодії [248, с. 230].

Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Однак, здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Статтею 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» зазначено обов'язки журналіста, серед яких зокрема: – дотримуватися програми діяльності друкованого засобу масової інформації, з редакцією якого він перебуває у трудових або інших договірних відносинах, керуватися положеннями статуту редакції; – подавати для публікації об'єктивну і достовірну інформацію; – задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства;

– відмовлятися від доручення редактора (головного редактора) чи редакції, якщо воно не може бути виконано без порушення Закону; – виконувати обов'язки учасника інформаційних відносин.

Працюючи в місцях збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних кримінально протиправних груп, журналіст (учасник творчої групи) зобов'язаний дотримувати вимог щодо нерозголошення планів спеціальних підрозділів, відомостей, що є таємницею досудового розслідування, не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших кримінально протиправних груп, їх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для медіа, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не створювати штучної психологічної напруги в суспільстві (ч. 5 ст. 15 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 № 540/97-ВР зі змінами).

За порушення цих вимог журналіст (учасник творчої групи) несе відповідальність відповідно до законодавства України.

За наявності умислу настає відповідальність журналіста за поширення ним недостовірної, неповної або упередженої інформації. Умислом журналіста та / або службової особи засобу масової інформації є таке їх / її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та / або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її суспільно небезпечні наслідки (ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 № 540/97-ВР зі змінами).

На журналістів також поширюються ст. ст. 27, 28 Закону України «Про інформацію», згідно яких порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України; інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості,

розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Окремі положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII передбачають у статті 8 можливість втручання в діяльність медіа та обмеження поширення певної інформації. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX та відповідний Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 передбачають обмеження свободи слова, визначені ст. 34 Конституції України.

Обмеження журналістської діяльності передбачені щодо поширення інформації про сили та засоби оборони країни. Наказ головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану» (із змінами, наказ № 51 від 03.02.2024) визначає перелік інформації, яка обмежується до оприлюднення, а також встановлює особливості оприлюднення інформації про воєнні злочини.

Діючий Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються:

– приватного життя людини («журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини»);

– висвітлення судових процесів («висвітлення судових процесів має бути неупередженим щодо звинувачених», «журналіст не може називати людину злочинцем до відповідного рішення суду», «неприпустимим є розповсюдження інформації, що містить упередженість чи необґрунтовані звинувачення», «журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов’язаних із дітьми», «журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів», «неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов’язаних із насильством»);

– об’єктивності викладення інформації («повага до права громадськості на повну та об’єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов’язком журналіста»; «редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу тощо, не повинна фальсифікувати зміст»; «необхідно повідомляти аудиторію про подання відрепетируваних та реконструйованих новин»; «факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного»; «точки зору опонентів, у тому числі тих, хто став об’єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано»);

– спростування поширеної неправдивої інформації («журналіст зобов’язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилося, що вона не відповідає дійсності»);

– використання незаконних методів отримання інформації («журналіст не повинен використовувати незаконні методи отримання інформації»);

– незаконного отримання матеріальної винагороди («незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пільг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста»; «журналіст не повинен використовувати службове становище в особистих цілях, з метою наживи, самореклами, у кар’єристських цілях та керуючись прагненням догодити певним силам чи особам» [56, с. 297; 104].

У ст. 19 цього Кодексу зазначено, що «свідоме порушення норм журналістської етики є абсолютно несумісним з професійною журналістикою».

Однак, нерідко у ході досудового розслідування працівники медіа, незважаючи на встановлені законодавством обмеження на розголошення певних даних, висвітлюють діяльність органів досудового розслідування, включаючи подання інформації як про конкретних окремих громадян, так і про методи їх роботи, на свій розсуд, керуючись при цьому «як необхідністю встановлення вищої справедливості, так й особистими, не завжди високими, інтересами окремих журналістів» [61, с. 107].

На думку С. С. Чернявського «витікання» із правоохоронних органів відомостей про доказову інформацію через пресу та телебачення викликає сьогодні обґрунтовану тривогу. Така криміналістично значима інформація розголошується зазвичай, працівниками правоохоронних органів, які причетні до розслідування кримінальних правопорушень. Існує проблема визначення меж для медіа у висвітленні подій, пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень, тобто які відомості, та в якому обсязі можна повідомляти по телебаченню, у пресі або інших медіа. Як, коли і чи взагалі є потреба в ознайомленні широкого загалу з прізвищами підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, чи існує необхідність повідомляти населення про можливі версій того, що відбулося тощо [209, с. 483].

Інші науковці вважають, що надмірно «вільна» діяльність деяких медіа нерідко заподіює реальну шкоду розслідуванню конкретних кримінальних правопорушень, утрудняє встановлення істини у справі, не сприяє викриттю винних. Розслідування резонансних кримінальних проваджень, у розкритті яких зацікавлені окремі працівники медіа, опиняється під пильною увагою журналістів і, в остаточному підсумку, громадськості. При цьому такими публікаціями як джерелом інформації про обставини справи користуються не тільки представники слідства. Часом навіть «розгортаються рівнобіжні «журналістські розслідування», що заважають ходу основного слідства і дезінформують громадськість» [61, с. 55].

Отже, доцільність обмеження гласності на під час досудового розслідування кримінальних правопорушень може обумовлюватися низкою цілком об'єктивних причин: (1) неможливість ефективного формування доказів у кримінальному провадженні, коли розголошення даних про них, може значно ускладнити або зробити неможливим отримання інших доказів; (2) захист репутації та огородження від чуток громадян, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, але ці підозри можуть і не підтвердитись, захист інших інтересів підозрюваного до винесення обвинувального вироку суду; (3) запобігання можливості розголошення деяких інтимних обставин

особистого життя учасників розслідування; (4) охорона безпеки таких учасників тощо.

Досліджуючи слідчу практику К. В. Гутнік встановила, що представники засобів масової інформації у 23,1 % випадків протидіяли розслідуванню [61, с. 27]. Вивчення думки респондентів дало можливість дослідниці з'ясувати частоту використання тих чи інших способів протидії, серед яких: використання засобів масової інформації для створення «потрібної» суспільної думки щодо певних подій, діянь окремих осіб тощо зустрічалося у 34,6 % опитаних; використання засобів масової інформації для створення негативної суспільної думки з метою дискредитації правоохоронного органу (працівників, що займаються розслідуванням злочину) – у 27 % [61, с. 31].

Вивчення думки слідчих здійснене Б. В. Щур показало, що 24 % опитаних зустрічалися у практиці з такою формою протидії розслідуванню, як негативне використання засобів масової інформації [244, с. 14].

Вивчення слідчої практики, здійснене К. В. Гутнік вказало на те, що у 46 % випадків слідчі (дізнавачі) вживали заходів щодо обмеження надання інформації медіа і спростування недостовірної інформації, поданої медіа, з метою подолання протидії. Однак, це ж опитування показало, що лише вкрай незначна частка респондентів вважають необхідним здійснювати такі заходи. На думку дослідниці: «на практиці це приводить до того, що відповідні заходи вживаються не заздалегідь з метою мінімізації ймовірної протидії розслідуванню з використанням можливостей засобів масової інформації, а коли розслідування злочину вже отримало підвищений суспільний резонанс та вигідну зацікавленим особам відповідну реакцію з боку населення» [61, с. 106]. Тобто можемо підсумувати, що зазвичай правоохоронні органи «гасять пожежу», а не вживають заходів на випередження протидії розслідуванню, хоча нерідко наперед повідомлені про можливі протиправні дії з боку окремих медіа.

Щодо суб'єктів «зовнішньої» протидії розслідуванню, то їх зазвичай у криміналістиці поділяють на дві групи (з урахуванням мотивів їх дій та переслідуваних ними цілей): перша група – особи, що мають особисті корисливі

та інші цілі, які усвідомлюють протиправність своїх дій; друга група – особи, що діють під впливом сумлінної помилки щодо обставин кримінального правопорушення, особи винного та дій органу розслідування, а також ті, які не переслідують особистих цілей.

Медіа, які використовують для протидії розслідуванню кримінального правопорушення можуть відноситися до суб'єктів другої групи, тобто таких, які не переслідують особистих та протизаконних інтересів, а допомагаючи протидії розслідуванню, сумлінно помиляються щодо особи винного або його дій та їх правової оцінки. Така протидія розслідуванню може здійснюватися під впливом невірної чи спотвореної інформації про дії слідчого, мотиви і вчинки свідків чи потерпілих. При цьому медіа можуть керуватися почуттям гуманності, жалості та співчуття до винного, корпоративної спільноти тощо. Такі суб'єкти протидії можуть прагнути своїми публікаціями створити негативну думку про потерпілого або свідка, часом здійснити некваліфіковану оцінку їх поведінки, дій слідчого тощо. При цьому протидія з боку медіа може спрямовуватися: на процес розслідування, виконання його процесуальних чи тактичних завдань, умови проведення розслідування кримінального правопорушення; на особу, яка проводить таке розслідування – слідчого (дізнавача), співробітника оперативного підрозділу; на носіїв доказової інформації – свідків, потерпілих, і навіть пов'язаних з ними осіб, тобто друзів, товаришів по роботі, рідних тощо.

Протидія досудовому розслідуванню з використанням медіа може здійснюватися і недобросовісним адвокатом. Відомі непоодинокі випадки коли адвокати вчиняли активні дії спрямовані на «розвал» кримінальних проваджень, брали участь у підкупі та шантажі потерпілих чи свідків, чинили психологічний тиск на слідчих через окремі медіа.

Явними ознаками прояву активності представників медіа, коли вони, зловживаючи свободою поширення інформації, протидіють розслідуванню кримінальних правопорушень виокремлюють: 1) публікація відомостей, що дискредитують діяльність правоохоронних органів, які займаються розслідуванням конкретного кримінального правопорушення (слідчих,

співробітників оперативного підрозділу, експертів) в очах населення; 2) розголошення конфіденційних відомостей (адреси проживання, місце праці, стосунки в родинах, місця навчання дітей тощо) стосовно свідків, потерпілих; 3) публікація відомостей, які містять інформацію про особу, що ймовірно вчинила кримінальне правопорушення, або звинувачується у вчиненні правопорушення, щодо взагалі непричетних осіб; 4) публікація відомостей, які провокують населення на вчинення протизаконних дій або пропагують способи та методи вчинення окремих кримінальних правопорушень [61, с. 67].

У залежності від змісту протидії розслідуванню, виокремлюють її форми: «інформаційна (інтелектуальна)» і «фізична (силова)». Зокрема до «інформаційної» протидії розслідуванню відносять такі способи її реалізації, як: використання медіа для створення негативної суспільної думки з метою дискредитації правоохоронного органу та працівників, що займаються розслідуванням кримінального правопорушення: обвинувачення в «каральних методах роботи», в національній або якій-небудь іншій дискримінації, у тому, що орган діє за вказівкою певних політичних та інших сил; створення «потрібної» суспільної думки щодо певних подій, діянь окремих осіб тощо; вплив на слідчого (дізнавача) (залякування, погрози, шантаж, підкуп, наклеп з метою дискредитації, психічний вплив на членів родини) [61, с. 28].

У публікаціях зазначається, що використання зацікавленими особами ресурсів медіа є можливим як «у сліпу», тобто не розкриваючи представникам цих медіа кінцевої мети публікації, так і за безпосереднім «свідомим» сприянням представників медіа суб'єктам протидії. У даному контексті розрізняють «ненавмисне» та «навмисно обумовлене» сприяння медіа.

Перший варіант – «ненавмисна участь», має місце тоді, коли комунікатор ставить пряму мету акту масової комунікації, без набуття незаконної вигоди задовольнити, наприклад, право громадян на ту або іншу інформацію про соціальні події. Це може мати як ціннісний, так й антиціннісний характер для певних верств населення, окремих індивідів або самого комунікатора.

«Навмисна» особиста участь представників медіа в протидії розслідуванню кримінальних правопорушень пов’язана зі зловживанням свободою масової інформації. Під таким «зловживанням» зазвичай, розуміють використання наданих журналістам прав всупереч їх призначенню. У такому випадку носії свободи масової інформації, що реалізують свої права (отримувати, створювати і поширювати інформацію), не виконують належним чином соціально необхідні функції. При цьому журналіст або редакція медіа реалізуючи свої права не виконують покладених на них обов’язків. На думку К. В. Гутник: «зловживання «процвітає» тоді, коли праву не кореспондує обов’язок» [61, с. 66].

У публікаціях науковців та практиків організовувати опір протидії досудовому розслідуванню з боку медіа, які формують негативну громадську думку щодо слідчого та розслідування загалом, пропонується різними шляхами. Так, вплив на громадськість «замовних статей», що містять «викриття діяльності слідчого, слідчих груп», пропонують нейтралізовувати шляхом публікації в офіційних місцевих виданнях відомостей, без згадування деталей, про найважливіші результати розслідування (наприклад, про значну вартість вилучених при обшуку викрадених цінностей, про результати проведених експертиз, про деякі показання підозрюваних тощо). При цьому вказують на важливість обрання найбільш вигідного для мети розслідування моменту, а також утримання від коментарів та ухилення від усних повідомлень та заяв у засобах медіа, які можна безсоромно і безкарно перекрутити.

Під час розслідування організованої злочинної діяльності рекомендують використовувати можливості медіа для дезінформації злочинних угруповань про найближчі плани слідства, шляхом публікації аналітичних матеріалів фахівців, які визнані авторитетами у галузі розслідування аналогічних кримінальних проваджень, але не належать до відомства, яке безпосередньо здійснює розслідування (наприклад, прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво) [4, с. 32].

Науковці пропонують заходи виявлення «куплених» правопорушниками медіа: детальний аналіз спрямованості публікацій у таких медіа; запрошення на прес-конференції, де повідомляється точна та конкретна інформація у сфері «інтересів» медіа; надсилання до медіа конкретних інформаційних матеріалів тощо. Крім того, пропонується правоохоронцям: публікувати відомості про ігнорування медіа запрошень на зазначені заходи; публікувати правоохоронцям відомостей про те, що відомості викладені медіа щодо перебігу розслідування є хибними; практикувати відмови в акредитації «купленим» медіа та журналістам з прямим вказанням причин таких відмов. Звичайно ж висновок про «специфічну» позицію окремих медіа має робитися на основі не однієї публікації, а їх низки. Використанню медіа кримінальними структурами має протиставлятися цілеспрямована аналітична робота правоохоронних органів з матеріалами таких засобів інформації [4, с. 31-32].

Ретельній оцінці з боку слідчого мають піддаватися медіа, які публікують інформацію про хід досудового розслідування кримінального правопорушення, адже у даному випадку є ризики оголошення певної інформації, що може становити слідчу таємницю, зокрема про хід, результати та учасників розслідування, особливо у випадку ситуації «громадського резонансу та ажіотажу» навколо події. У такому випадку, правоохоронцями мають здійснюватися дії з метою доведення достовірної інформації про те, що відбувається до громадськості, представників медіа задля зниження негативного резонансу, поширення чуток і відомостей, що безпідставно дискредитують органи досудового розслідування. Однак, у даній ситуації необхідно враховувати, що створення навколо конкретного розслідування подібного громадського ажіотажу, може мати й навмисний характер, будучи спрямованим саме на отримання відомостей про хід та плани подальших дій слідчого щоб надалі використати ці відомості у протидії нормальному ходу досудового розслідування [4, с. 31-32].

Стосовно безпосередніх заходів подолання протидії розслідуванню, що чиниться з використанням медіа, то правоохоронцям необхідно вживати заходи,

спрямовані на забезпечення нерозголошення інформації, яка стосується розслідування кримінального правопорушення [61, с. 82].

Одним із дієвих тактичних засобів нейтралізації протидії розслідуванню, що чиниться з використанням медіа, є проведення тактичних операцій, як цілісного криміналістичного комплексу.

Так, А. Ф. Волобуев та М. В. Проценко пропонують проведення тактичної операції «Засоби масової інформації», що спрямована на попередження намагання організованих злочинців протидіяти розслідуванню шляхом публікації замовлених статей, телепередач, в яких ставиться під сумнів законність початку досудового розслідування та ведення слідства стосовно окремих осіб. Чим правопорушники намагаються «створити негативну суспільну атмосферу навколо діяльності правоохоронних органів і тим самим дати підстави для втручання корумпованих представників влади» [39, с. 109]. На думку науковців, тиск на слідство через медіа нейтралізується, якщо правоохоронці випереджають корумпованих осіб у наданні громадськості офіційної інформації про найбільш важливі результати розслідування, але без подробиць. При цьому правоохоронці повинні заздалегідь планувати тактичну операцію «Засоби масової інформації» з використанням усіх можливостей щодо інформування суспільства [39, с. 109].

На думку В. Д. Берназа та М. В. Салтевського тактичну операцію слід проводити коли організовані злочинці протидіють розслідуванню з використанням медіа, створюючи таким чином несприятливі зовнішні умови для досудового розслідування. Під тактичною операцією «Засоби масової інформації» вони розуміють «комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів щодо нейтралізації тиску на слідство через засоби масової інформації» [21, с. 430-431].

Ми пропонуємо складові тактичної операції, яку доцільно проводити з метою нейтралізації (подолання) впливу на хід розслідування кримінального правопорушення, що здійснює конкретне медіа. При цьому, ми вважаємо за доцільне виходити з двох основних можливих слідчих ситуацій: (1) коли у

правоохоронців є інформація про те, що конкретне медіа з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення, готується оприлюднити певну інформацію і (2) ситуації, коли така інформація медіа оприлюднена, і певними особами очікується результат використання конкретного медіа з протиправною метою.

Коли виникла *слідча ситуація 1* «Конкретне медіа готує оприлюднення конфіденційної інформації (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення», до складу тактичної операції доцільно включати такі заходи:

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що згідно ч. 5 ст. 15 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» його працівники працюючи в місцях збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних кримінально протиправних груп, зобов'язані дотримуватися вимог щодо нерозголошення планів спеціальних підрозділів, відомостей, що є таємницею досудового розслідування, не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших кримінально протиправних груп, їх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для медіа, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не створювати штучної психологічної напруги в суспільстві;

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що за наявності умислу настає відповідальність журналіста за поширення ним недостовірної, неповної або упередженої інформації (ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів») (конкретизація якої), при цьому умислом журналіста та / або службової особи засобу масової інформації є таке їх / її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та / або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її суспільно небезпечні наслідки;

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що на журналістів також поширюються ст. ст. 27, 28 Закону України «Про

інформацію», згідно яких порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України; інформація не може бути використана для насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються висвітлення судових процесів («висвітлення судових процесів має бути неупередженим щодо звинувачених», «журналіст не може називати людину злочинцем до відповідного рішення суду», «неприпустимим є розповсюдження інформації, що містить упередженість чи необґрунтовані звинувачення», «журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми», «журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів», «неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що діючий Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються приватного життя людини («журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються використання незаконних методів отримання інформації («журналіст не повинен використовувати незаконні методи отримання інформації») (із

зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються незаконного отримання матеріальної винагороди («незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пільг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста»; «журналіст не повинен використовувати службове становище в особистих цілях, з метою наживи, самореклами, у кар'єристських цілях та керуючись прагненням догодити певним силам чи особам» (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про неприпустимість розголошування без дозволу слідчого, прокурора, суду (конкретних) відомостей, які стали відомі медіа від (конкретного) учасника кримінального провадження і які становлять охоронювану законом таємницю;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що відомості досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим, згідно ст. 222 КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що незаконне розголошення відомостей досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні тягне за собою кримінальну відповідальність встановлену законом, згідно ст. 222 КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що негласні слідчі (розшукові) дії у (конкретному) кримінальному провадженні є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких, згідно ч. 1 ст. 246 КПК України не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що відомості про факт та методи проведення у (конкретному) кримінальному провадженні негласних слідчих (розшукових) дій, про осіб які їх проводять, а також інформація отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню, що передбачено ч. 1 ст. 254 КПК України (у випадку, якщо представникам медіа такі відомості стали відомі від осіб, що в законному порядку ознайомлені з такими відомостями);

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що досудове розслідування та судове провадження у (конкретному) кримінальному провадженні, містить відомості, що становлять державну таємницю і проводяться з дотриманням вимог режиму секретності, розголошення медіа відомостей, що становлять державну таємницю тягне за собою кримінальну відповідальність, що передбачено ч. 1 ст. 517 КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що досудове розслідування та судове провадження у (конкретному) кримінальному провадженні, містить інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя конкретної особи і ця інформація не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження, що передбачено ст. 15 КПК України.

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що особа, яка стала очевидцем проведення у (конкретному) кримінальному провадженні процесуальних дій під час досудового розслідування, зобов’язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, що передбачено ч. 3 ст. 66 КПК України (у випадку якщо представник медіа став очевидцем проведення процесуальної дії);

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що конкретна особа, від якої медіа отримала відомості є попередженою в установленому законом порядку про обов’язок не розголошувати дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка

провадила оперативно-розшукову діяльність і протиправна діяльність такої особи тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ч. 1 ст. 387 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що (конкретна) особа, з метою отримання (конкретних) відомостей, які стали доступні медіа, порушила таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, що тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ст. 163 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що ним всупереч законодавства, підготовлені для оприлюднення (конкретні) відомості про таємницю фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію, що тягне за собою кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, згідно ч. 2 ст. 209-1 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що підготовлені ними для оприлюднення (конкретні) відомості становлять державну таємницю і їх розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ст. ст. 328, 422 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що підготовлені ними для оприлюднення (конкретні) відомості із втрачених матеріалів кримінального провадження, містять державну таємницю і їх розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ст. ст. 328, 422 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що підготовлені для оприлюднення ними (конкретні) відомості є професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні, що тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ч. 1 ст. 397 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями представника іноземного медіа про те, що (конкретні) відомості, які підготовлені ними для оприлюднення становлять державну таємницю і їх збирання та розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ст. 114 КК України;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про хід кримінального провадження в тактично вигідному для слідства контексті, в якій наперед спростовується можливе оприлюднення недостовірної інформації;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про підготовку до розголошення конкретним медіа недостовірної інформації про хід кримінального провадження;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про виявлені в ході досудового розслідування у кримінальному провадженні корупційні зв'язки (певного, без конкретизації) підозрюваного, незаконно нажите ним майно, знайдені у нього речі, що заборонені для обігу;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про підготовку конкретним медіа розголошення недостовірної інформації про хід кримінального провадження з метою неправомірного впливу на правоохоронців для схилення їх до упередженого (необ'єктивного) розслідування;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації про (конкретних) осіб, які намагаються використати певне медіа з метою протидії досудовому розслідуванню у певному кримінальному провадженні;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка формує інше (протилежне від дійсного) уявлення про хід досудового розслідування у певному кримінальному провадженні;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка спонукає певних осіб змінити своє уявлення про хід досудового розслідування у певному кримінальному провадженні;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, яка формує потрібне для правоохоронців уявлення про хід досудового розслідування, яка нібито отримана в ході журналістського розслідування;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів) кримінального провадження, що створює уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів процесуальних дій) кримінального провадження, подачі фото та відео протиправної події, процесуальних дій, інфографіки, що створює підвищене уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– превентивна комплексна подача тактично вигідної правоохоронцям інформації в ході прес-конференції, брифінгу, зустрічі із журналістами з наступним широким оприлюдненням цих подій іншими медіа;

– інформування медіа про те, що слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України проти конкретної особи, яка будучи попередженою в установленому законом порядку про обов’язок не розголошувати дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, намагається їх розголосити шляхом використання можливостей (конкретного) медіа;

– інформування медіа про те, що слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ст. 163 КК України конкретної особи, яка протиправно отримала (конкретні) відомості, порушивши таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, що передаються засобами

зв’язку або через комп’ютер та намагається їх оприлюднити з використанням (конкретного) медіа;

– інформування (конкретного) медіа про те, що слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) оприлюднення інформації про таємницю фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію, що тягне за собою кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, згідно ч. 2 ст. 209-1 КК України;

– інформування (конкретного) медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей, які становлять державну таємницю, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ст. ст. 328, 422 КК України;

– інформування (конкретного) медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей із втрачених матеріалів кримінального провадження, які становлять державну таємницю, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ст. ст. 328, 422 КК України;

– інформування (конкретного) медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей, які є професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 397 КК України;

– інформування (конкретного) іноземного медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей, які є державною таємницею, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато

досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ст. 114 КК України.

Метою проведення тактичної операції у разі виникнення першої слідчої ситуації, є не допустити її перехід у другу слідчу ситуацію, коли конкретне медіа оприлюднює конфіденційну інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення.

У випадку виникнення *слідчої ситуація 2* «Конкретне медіа оприлюднило інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення», до складу тактичної операції включаються такі заходи:

– подача в іншому (інших) медіа розлогої інформації про хід кримінального провадження в тактично вигідному для слідства контексті, в якій спростовується оприлюднена певним медіа недостовірна інформація;

– подача в іншому (інших) медіа розлогої інформації про виявлені в ході досудового розслідування у кримінальному провадженні корупційні зв’язки (певного, без конкретизації) підозрюваного, незаконно нажите ним майно, знайдені у нього речі, що заборонені для обігу;

– подача в іншому (інших) медіа інформації про розголошення конкретним медіа недостовірної інформації про хід кримінального провадження з метою неправомірного впливу на правоохоронців для схилення їх до упередженого (необ’єктивного) розслідування;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації про (конкретних) осіб, які намагаються використати певне медіа з метою протидії досудовому розслідуванню у певному кримінальному провадженні;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка формує інше (протилежне від дійсного) уявлення про хід досудового розслідування у певному кримінальному провадженні;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка спонукає певних осіб змінити своє уявлення про хід досудового розслідування у певному кримінальному провадженні;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, яка формує потрібне для правоохоронців уявлення про хід досудового розслідування, яка нібито отримана в ході журналістського розслідування;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів) кримінального провадження, що створює стійке уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів процесуальних дій) кримінального провадження, з використанням фото та відео протиправної події, процесуальних дій, інфографіки, що створює стійке уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– комплексна подача тактично вигідної правоохоронцям інформації в ході прес-конференції, брифінгу, зустрічі із журналістами з наступним широким оприлюдненням цих подій іншими медіа;

– інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються спростування поширеної неправдивої інформації («журналіст зобов’язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилося, що вона не відповідає дійсності») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– інформування правоохоронцями (інших) медіа про те, що всупереч Кодексу етики українського журналіста, який містить окремі застереження, що стосуються незаконного отримання матеріальної винагороди («незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пільг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста»; «журналіст не повинен використовувати службове становище в

особистих цілях, з метою наживи, самореклами, у кар'єристських цілях та керуючись прагненням догодити певним силам чи особам», представниками (конкретного) медіа протиправно оприлюднена інформація, що стосується державної таємниці, професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні, приватного життя особи, упередженого висвітлення судових процесів щодо звинувачених тощо);

– внесення слідчим інформації до ЄРДР та початок досудового розслідування за фактом вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України проти конкретної особи, яка будучи попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, розголосила їх шляхом використання можливостей (конкретного) медіа;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР та початок досудового розслідування за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 163 КК України, проти (конкретної) особи, яка протиправно отримала (конкретні) відомості порушивши таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер та оприлюднила їх з використанням (конкретного) медіа;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР та початок досудового розслідування за фактом оприлюднення інформації про таємницю фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію, за що передбачена кримінальна відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, згідно ч. 2 ст. 209-1 КК України;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація ст. ст. 328, 422 КК України) та початок досудового розслідування за

розголошення (оприлюднення) в (конкретному) медіа (конкретних) відомостей, які становлять державну таємницю;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація ст. 422 КК України) та початок досудового розслідування за розголошення (оприлюднення) в (конкретному) медіа (конкретних) відомостей із втрачених матеріалів кримінального провадження, які становлять державну таємницю;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація ч. 1 ст. 397 КК України) та початок досудового розслідування за фактом розголошення (оприлюднення) (конкретними) медіа (конкретних) відомостей, які є професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація ст. 114 КК України) та початок досудового розслідування за розголошення (оприлюднення) в (конкретному) іноземному медіа (конкретних) відомостей, які становлять державну таємницю.

Запропоновані заходи у складі тактичної операції мають використовуватися комплексно, спрямовуючись на досягнення конкретної мети, з урахуванням факторів, що зумовили виниклу слідчу ситуацію.

3.3 Тактичні операції спрямовані на подолання неправдивих показань (обмови та самообмови)

Сучасна злочинність в Україні постійно вдосконалюючись, проявляючи дедалі більшу організованість та корисливу спрямованість, не дозволяє поліпшити непросту криміногенну обстановку. Наявний рівень злочинності, різка зміна її якісних характеристик, зумовлюють необхідність активізація та вдосконалення засобів розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що є нагальною проблемою сьогодення як держави загалом, так і правоохоронних органів зокрема.

Результати анкетування слідчих показують, що неправдиві показання у 96% випадків зустрічаються у практиці працівників правоохоронних органів, з поміж інших форм протидії розслідуванню кримінальних правопорушень [244, с. 14]. Тому криміналістична наука, розробляючи засоби розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вбачає перспективи в дослідженні можливостей типових тактичних операцій, як складових структури криміналістичних методик. Такі дослідження мають як суто теоретичне, так і виключно практичне значення, адже спрямовані на ефективне виконання тактичних завдань досудового розслідування. Теоретичний аспект цієї проблеми передбачає створення систем типових тактичних операцій, як складових структури окремих криміналістичних методик, а практичний – використання цих моделей в якості орієнтирів для побудови і реалізації конкретної тактичної операції певної цілеспрямованості в реальних умовах досудового розслідування [224, с. 259].

Проблеми використання засобів криміналістичної тактики з метою нейтралізації неправдивих показань розробляли у своїх публікаціях В. П. Бахін [16], О. П. Ващук [34], М. Г. Євгеньєв [73], Д. В. Затенацький [85], Т. П. Матюшкова [140], З. І. Мітрохіна [142], В М. Плетенець [152], М. В. Салтевський [172; 173], С. М. Стахівський [188], Л Д. Удалова [203], К. О. Чаплинський [207], В. Ю. Шепітько [230; 231], Б. В. Щур [245] та інші науковці.

Метою даного підрозділу дисертації є розроблення криміналістичних рекомендацій щодо підготовки та проведення тактичних операцій спрямованих на виконання тактичного завдання – нейтралізація неправдивих показань у випадку обмови та самообмови.

У сучасних умовах розслідування кримінальних правопорушень слідчі вкрай часто розв’язують проблему неправдивих показань. Найчастіше джерелами неправдивих показань є підозрювані та свідки, однак, непоодинокими є випадки, коли спотворені показання під час досудового розслідування дають потерпілі. Загальновідомо, що невикриті неправдиві

показання, від кого вона б вони не виходили, є неприйнятними для досудового розслідування, адже вони завдають вельми відчутної шкоди ухваленню правомірних рішень слідчим та процесу встановлення істини у кримінальному провадженні.

Під час дачі неправдивих показань поведінка суб'єкта протидії розслідуванню може бути як активною, так і пасивною. Пасивна поведінка суб'єкта протидії розслідуванню, проявляється у непередачі відомостей, які йому відомі (замовчання). Активна поведінка такого суб'єкта проявляється у повідомленні завідомо неправдивих відомостей. При цьому неправдиві показання можуть складатися як цілковито з вигадки, так і містити часткову неправду, тобто поєднувати елементи правди з елементами брехні.

Зазвичай неправдиві показання суб'єкта протидії розслідуванню базуються на підтасовуванні фактів, тобто формуються шляхом: виключення окремих елементів події; доповнення реальної події вигаданими елементами; перестановки окремих елементів події у часі та просторі. Однак, слідчий має враховувати, що окремі неправдиві показання можуть надаватися через ненавмисні помилки, однак явно неправдиві показання є завжди різновидом активної, навмисної брехні, яка повідомляється з метою введення слідчого в оману.

За спрямованістю неправдиві показання суб'єкта протидії розслідуванню поділяють на: виправдувальні; обвинувальні; одночасно обвинувальні щодо одних та виправдувальні щодо інших осіб; нейтральні (наприклад, повідомлення неправдивих відомостей про кримінальне правопорушення, якого не було, без вказівки на конкретну особу, яка нібито вчинила це правопорушення).

Причини неправдивих показань можуть бути різними, рідше вони зумовлюються психічними, фізичними, логічними факторами (для прикладу, похилий вік; травма голови, що негативно позначилася на процесі сприйняття, збереження та відтворення інформації; низький освітній та інтелектуальний рівень, що призводить до помилок в аргументації тощо). Однак навмисні, завідомо неправдиві показання під час досудового розслідування, найчастіше

даються для того щоб: допомогти винному уникнути кримінальної відповідальності; пом'якшити вину підозрюваного; перебільшити вину особи, яка притягується до кримінальної відповідальності; оговорити невинного у вчиненні кримінального правопорушення, до якого він не має жодного відношення, або оговорити його у вчиненні уявного, не існуючого правопорушення.

Процес формування у суб'єкта протидії розслідуванню неправдивих показань, передбачає послідовне проходження низки стадій: (1) сприйняття суб'єктом справжньої події; (2) запам'ятовування та осмислення ним сприйнятої події; (3) усвідомлення суб'єктом мети та наслідків повідомлення неправдивих відомостей; (4) уявне перероблення ним сприйнятого та створення подумки моделі неправдивого показання; (5) збереження суб'єктом у своїй пам'яті моделі неправдивого показання, уявлення ним процесу повідомлення цим неправдивих показань слідчому, під час процесуальної дії; (6) безпосереднє відтворення суб'єктом неправдивих показань, під час провадження слідчим слідчої (розшукової) дії.

Вивчення судово-слідчої практики показує, що причинами неправдивих показань підозрюваних, зазвичай є: намір ухилитися від відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди; намір пом'якшити відповідальність, зберегти нажите протиправним шляхом майно, інші незаконно набуті блага, права, переваги; вплив на допитуваних з боку інших, зацікавлених у неправдивих показаннях, осіб [251, с. 105 та ін.].

А основними причинами, що зумовлюють неправдиві показання свідків і потерпілих є: вплив на них з боку зацікавлених осіб (прохання, умовляння, підкуп, шантаж тощо); хворобливий стан психіки; особиста зацікавленість у результаті провадження; намір уникнути небажаної обтяжливої участі у досудовому розслідуванні та судовому розгляді справи; небажання допомагати правоохоронним органам у встановленні істини, через негативне ставлення до них в цілому, чи до конкретних правоохоронців, зокрема. Мотивами дачі неправдивих показань свідками і потерпілими, зазвичай є корисливі спонукання,

хибно зрозумілі інтереси колективу, почуття товариства, спроба самоствердження таким способом тощо.

Крім цього, підозрювані, потерпілі, свідки інколи вдаються до неправдивих показань через: – побоювання, що визнання вини може змінити на гірше, становище учасника процесуальної дії та/або його становище у суспільстві, зашкодити власній репутації, заподіяти певну шкоду собі та іншим; – бажання помститися співучаснику кримінального правопорушення чи іншим особам; – побоювання помсти з боку співучасників кримінального правопорушення, інших зацікавлених осіб; – корисливі спонукання, чи з міркувань отримання іншої вигоди [110, с. 86; 138, с. 373; 147; 215, с. 104 та ін.].

На думку С. С. Чернявського, серед суб'єктів протидії розслідуванню досить відчутною є участь професійних адвокатів – захисників. Проведені ним дослідження вказують на те, що зловживаючи своїм процесуальним статусом, недобросовісні захисники на стадії досудового розслідування іноді спонукають підозрюваних до відмови від дачі показань та до дачі завідомо неправдивих показань, тиснуть на співучасників підзахисного, свідків і потерпілих з метою отримання від них «потрібних» показань [209, с. 483].

На наше переконання, у своїх публікаціях дослідники теорії тактичних операцій обґрунтовано вказується на те, що такі криміналістичні комплекси мають формуватися з урахуванням слідчої ситуації, необхідність у їх проведенні виникає у найбільш складних і зазвичай несприятливих ситуаціях. А у сучасних умовах, більшість складних ситуацій виникає у зв'язку з реальною чи потенційною протидією, яка чиниться досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень.

Треба віддати належне тому, що у сучасній криміналістиці є досить багато розроблень типових тактичних операцій спрямованих на подолання різних форм та способів протидії розслідуванню окремих видів кримінальних правопорушень. Тому доцільним є розроблення криміналістичних рекомендацій загального характеру, спрямованих на підготовку та проведення тактичних

операцій у ситуації протидії розслідуванню, зокрема з метою виконання тактичного завдання по нейтралізації неправдивих показань.

На нашу думку, розроблення криміналістичних комплексів щодо подолання протидії розслідуванню, неможливе без урахування певних закономірностей, зокрема форм та способів чинення протидії, періодів досудового розслідування на яких вона здійснюється, типових суб'єктів чинення та нейтралізації протидії, а також безумовно, конкретизації тактичних завдань, які мають вирішувати такі суб'єкти нейтралізації протидії.

У складній ситуації протидії розслідуванню, слідчому найчастіше доводиться мати справу не з діями суб'єкта чинення протидії, а з наслідками його дій, наприклад, після протиправного впливу на потерпілого, останній змінив свої показання. У такій ситуації, зазвичай, важко (хоча і можливо) наперед передбачити, які саме дії будуть вжиті суб'єктом протидії розслідуванню, а отже, і заздалегідь передбачити у структурі майбутньої тактичної операції відповідні процесуальні та організаційні дії. Тому, в ускладненій ситуації можливої протидії розслідуванню, на наш погляд, тактична операція має формуватися із структурою відкритою для майбутніх змін, вона має передбачати можливість її доповнення необхідними процесуальними та організаційними діями, а також тактичними засобами (тактичними прийомами і тактичними комбінаціями). Якими саме, це доцільно вирішувати у кожному конкретному випадку, який зумовлюється виниклою чи сформованою слідчим ситуацією. Однак, у будь-якій слідчій ситуації, доцільно передбачити фіксацію у матеріалах кримінального провадження наслідків протидії розслідуванню.

Отже, у структурі будь-якої тактичної операції, доцільно передбачити процесуальні та організаційні дії, окремі тактичні засоби, спрямовані на попередження, припинення та обов'язково фіксацію протидії розслідуванню.

Процесуальні дії, що реалізуються в межах тактичної операції, спрямованої на викриття неправдивих показань, в цілому відносяться до чотирьох основних груп: (1) дії, спрямовані на запобігання неправдивих показань; (2) дії, що здійснюються задля розпізнавання неправдивих показань;

(3) дії, спрямовані на викриття неправдивих показань; (4) дії, спрямовані на зміну позиції підозрюваного (свідка, потерпілого), формування у нього установки на відмову від надання неправдивих показань. Таке групування процесуальних дій може бути підставою для класифікації відповідних тактичних прийомів, які реалізуються в межах кожної з таких процесуальних дій. Відповідно, кожна з цих процесуальних дій є складовою відповідної тактичної операції.

Одним із засобів запобігання неправдивим показанням під час досудового розслідування є вміле використання слідчим (дізнавачем) під час процесуальних дій звуко- або відеозаписуючої апаратури, з попереднім відповідним попередженням про це особи, яка може давати неправдиві показання.

На самому початку досудового розслідування, до структури тактичних операцій доцільно включати процесуальні та організаційні дії, що спрямовані на припинення, а також фіксування: погроз, спроб підкупу, намагання обґрунтувати дачу неправдивих показань випадковістю чи крайньою необхідністю.

Також, на початковому етапі досудового розслідування до структури тактичної операції, що спрямована на запобігання дачі неправдивих показань, доцільно включатися процесуальні та організаційні дії, якими передбачається попередження та фіксування фактів: обміну інформацією між затриманими, передачі ними один одному будь-яких предметів, зміни місця проживання підозрюваними, спроби отримання відомостей про перебіг досудового розслідування тощо.

А на наступному етапі досудового розслідування, у структурі тактичних операцій передбачаються процесуальні та організаційні дії, що виключають: затягування ходу слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії; провокації конфліктів між учасниками процесуальних дій; погрози фізичною розправою та знищенням майна щодо свідків і потерпілих; спроби підкупу близькими підозрюваних, інших учасників розслідування (потерпілого, свідків та ін.); таємного листування осіб, які перебувають під вартою, між собою та з їхніми близькими тощо.

На нашу думку, у криміналістиці, досить вдало розробленою є тактична операція «Встановлення достовірності показань підозрюваного», що запропонована для використання М. Г. Щербаковським. За задумом науковця така тактична операція має два варіанти реалізації.

Перший варіант – якщо на початковому етапі експертизи не проводилися. Першою процесуальною дією операції є повторний або додатковий допит підозрюваного з ретельним встановленням усіх обставин кримінального правопорушення, пов'язаних з його діями, використовуваними знаряддями, що обумовили виникнення матеріальних слідів такого правопорушення. Наступна процесуальна дія – проведення з підозрюваним слідчого експерименту. Мета слідчої (розшукової) дії, у даному випадку, залежить від її підвиду. Якщо здійснюється безпосередньо експеримент, тобто проводяться експериментальні досліди, то його метою є отримання вихідних даних для наступного провадження експертизи.

У разі перевірки показань на місці з участю підозрюваного, метою слідчого експерименту може стати встановлення невідомого місця події (кримінального правопорушення), речових доказів, захованого трупу. Наступною дією є огляд місця події, виявлених речей або трупа. За необхідності – пред'явлення об'єктів для впізнання. Завершується тактична операція проведенням експертиз, завдання яких включає встановлення механізму утворення слідів на виявлених об'єктах, причин смерті та механізму спричинення ушкоджень потерпілому, а в окремих випадках ідентифікацію об'єктів за слідами відображеннями або частинами цілого. Отримані за допомогою експертного дослідження дані зіставляються з показаннями підозрюваного для визначення їх достовірності.

За другим варіантом – до початку тактичної операції експертизи проводилися. Така тактична операція розпочинається допитом підозрюваного, далі з його участю проводиться слідчий експеримент. Експериментальні дії проводяться з метою: а) визначення наявності у підозрюваного професійних (кримінальних) навичок; б) визначення механізму утворення слідів на об'єктах, які виступають як речові докази. Наступним етапом тактичної операції є

призначення і проведення експертизи, у якій центральним питанням є з'ясування відповідності дій підозрюваного, які він демонстрував під час слідчого експерименту, механізму утворення слідів, виявлених на місці злочину, тілі і одягу потерпілого і інших об'єктах. Мета перевірки показань на місці і подальші складові тактичної операції не відрізняються від першого варіанта з тією різницею, що нові виявлені об'єкти зіставляються з раніше дослідженими експертом. Подальшим експертним дослідженням знаряддя ідентифікується за слідами на виявлених об'єктах [243, с. 498-499].

У криміналістиці також розроблені рекомендації [79], щодо підготовки до процесуальних дій, в ході яких прогнозується дача неправдивих показань. Так, у випадку розслідування протиправних дій з фінансовими ресурсами, слідчий іноді допитує осіб, які брали участь у виконанні та оформленні певної фінансової операції, яка була використана зі злочинною метою. Серед допитуваних, зазвичай, є особи, які мають спеціальні знання (бухгалтери, фінансові менеджери тощо) і можуть дати роз'яснення щодо обставин, що цікавлять слідчого. Оволодівши необхідним мінімумом знань, слідчий і без участі у процесуальних діях спеціаліста здатний з'ясувати окремі питання, важливі для кримінального провадження. У разі виникнення непередбачених труднощів він може перервати проведення слідчої (розшукової) дії, наприклад допиту і перевірити доводи допитуваного в інший спосіб. Таким способом може бути криміналістичний комплекс. Так, встановивши, що підозрюваний намагається ввести в оману, слідчий може розробити тактичну операцію, основним завданням якої є переконання допитуваного в абсурдності його показань. При цьому при розробленні плану тактичної операції «Викриття неправди в показаннях підозрюваного» рекомендують «приймати до уваги дані про психічні властивості підозрюваного, його роль у реалізації злочинного наміру, стосунки з іншими учасниками злочинної групи, схильність до повідомлення неправдивих показань, коло оточуючих осіб і насамперед тих, на алібі яких може посилатися допитуваний та ін.» [79, с. 270-271].

Здійснене нами вивчення слідчої практики показує, що найефективнішими елементами тактичної операції спрямованої на нейтралізацію неправдивих показань є: перевірка показань на місці вчинення діяння; огляд вилученого одягу та інших супутніх речей допитаного, які він мав при собі під час вчинення кримінального правопорушення; освідування; обшук за місцем проживання, роботи, дозвілля підозрюваного; пред'явлення підозрюваному для впізнання різних речових об'єктів та осіб, пред'явлення його для впізнання іншим особам; призначення різних експертиз щодо вилучених матеріально фіксованих слідів та інших об'єктів (знарядь кримінального правопорушення, предмета посягання тощо); допит осіб, яким відомі обставини, що цікавлять слідство.

Тактична операція, що спрямована на викриття неправдивих показань, зазвичай розпочинається з допиту особи, яка повідомила неправдиві відомості, і завершується її новим допитом з використанням результатів інших проведених процесуальних дій. У ході допиту слідчим (дізнавачем) можуть задаватися запитання різних видів: спонукаючі, направляючі, деталізуючі, доповнюючі, уточнюючі, контрольні, зіставляючі, нагадуючі, роз'яснюючі, викриваючі [116, с. 457-458; 117, с. 276 та ін.].

Серед складових такої тактичної операції доцільно проводити різноманітні види допитів:

– допит підозрюваного негайно після проведення невідкладних початкових слідчих (розшукових) дій, під час якого можлива реалізація низки тактичних прийомів, спрямованих на виявлення та викриття неправди у показаннях підозрюваного;

– допит підозрюваного відразу після оголошення оновленої підозри, з метою перевірки показань, наданих підозрюваним раніше з метою приховування реальних обставин вчиненого кримінального правопорушення, своєї участі та реальної ролі у ньому;

– допити потерпілих та свідків з метою отримання від них відомостей для перевірки показань підозрюваного, за епізодами розслідуваної злочинної діяльності, зокрема й за іншими раніше не відомими слідству епізодам (у

ситуаціях, коли підозрюваний заперечує свою причетність до інших правопорушень, крім тих, що йому інкримінуються);

– повторні допити, що проводяться у різний час, окремо за окремими епізодами чи лише обставинами злочинної діяльності, що іноді дозволяє викрити неправду у раніше наданих показаннях підозрюваного в цілому [16, с. 39; 8, с. 21].

Слід враховувати, що пред'явлення на допиті доказів, які спростовують неправдиві показання допитуваної особи, є важливим, і досить ефективним засобом формування у такої особи установки на зміну своєї позиції [8, с. 26; 16, с. 50-54].

Зазвичай викриття підозрюваного у дачі неправдивих показань, розпочинається під час допиту. Такому підозрюваному пред'являється низка документів, що висвітлюють, наприклад, спірну господарську операцію, а також висновки експертиз та фрагменти показань обізнаних осіб, інших свідків, за фактами, що ним оспорюються. Далі за участю підозрюваного здійснюється порівняльний аналіз змісту пред'явлених слідчим (дізнавачем) документів. Не домігшись успіху, слідчий (дізнавач) може застосувати й інший спосіб впливу на допитуваного: провести допити двох раніше допитаних осіб («очні ставки»), з особами, які мають спеціальні знання з цих питань. У необхідних випадках, в якості засобу переконання підозрюваного, може використовуватися його безпосередня участь (поряд із спеціалістом) у слідчих оглядах документів та місць зберігання матеріальних цінностей, а також проведенні слідчих експериментів чи інших процесуальних дій. Наступний допит підозрюваного, за результатами проведеної з метою його викриття системи дій, є завершальним етапом тактичної операції. Допитуваний, переконавшись на власні очі, у неспроможності своїх аргументів і об'єктивності слідчого (дізнавача), зазвичай, змінює свою позицію. Таким чином, використання спеціальних знань, іноді дозволяє значно підвищити ефективність допиту, що проводиться як складова тактичної операції по викриттю неправдивих показань.

Самообмова – це такі показання підозрюваного, в яких він зізнається в учиненні кримінального правопорушення, якого він у дійсності не скоював, або в правопорушенні, більш тяжкому, ніж фактично вчинив, або бере на себе всю вину за кримінальне правопорушення, яке вчинила група [117, с. 290]. У криміналістиці самообмову традиційно поділяють на просту (самообвинувачення) та складну, що містить поряд із самообмовою, звинувачення у злочинній діяльності інших осіб. Крім того, розрізняють: – повну самообмову (у випадку цілковитої непричетності заявника до кримінального правопорушення); – часткову (причетність до кримінального правопорушення певною мірою простежується); – реальна (стосовно кримінального правопорушення, дійсно кимось вчиненого); – нереальна (щодо вигаданого кримінального правопорушення).

Метою самообмови може бути: – допомога родичам, іншим знайомим ухилитися від відповідальності за вчинене ними кримінальне правопорушення; – прагнення набути авторитету у певних колах; – бажання полегшити своє становище (для прикладу, покращити умови тримання під вартою); – намір набути для себе певних пільг або переваг у порівнянні з іншими особами, що потрапили в схоже становище (для прикладу, отримати позачергове побачення з родичами, продуктову передачу, якщо мова йде про місця несвободи); – страх розправи з боку справжніх винуватців кримінального правопорушення; – бажанням потрапити до місця несвободи, з метою приховати сліди іншого, більш тяжчого злочину; – позбутися залежностей (від алкоголізму, наркоманії, інших згубних звичок); – намір ввести слідство в оману, в надії надалі відмовитися від своїх показань, і уникнути відповідальності як за дійсно вчинене, так і уявне кримінальне правопорушення; – спроба вигородити співучасників, прагненням якнайшвидше домогтися завершення досудового розслідування та потрапити до місця несвободи; – відчуття безвиході на ґрунті пригніченого морального стану та відсутності реальних перспектив іншого виходу з несприятливої життєвої ситуації; – розуміння, навіть уявне, необ’єктивності, упередженості здійснюваного досудового розслідування;

– реальні заходи незаконного впливу з боку слідчого та інших осіб, які здійснюють розслідування; – хворобливий розлад психіки тощо [19, с. 235, 240; 115, с. 303; 117, с. 290-291; 138, с. 373 та ін].

Під час досудового розслідування кримінального правопорушення, за потреби, може проводитися тактична операція «Перевірка показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення». Показання особи, яка визнала себе винною у кримінальному правопорушенні, вимагають ретельної перевірки та об'єктивного фіксування, адже визнання підозрюваним своєї вини може бути покладено в основу оголошуваної підозри лише при підтвердженні цієї вини сукупністю доказів у кримінальному провадженні.

І все ж, у багатьох кримінальних провадженнях отримання від підозрюваного «визнавальних» показань є вкрай бажаним, адже він (якщо дійсно вчинив розслідуване кримінальне правопорушення) може знати та назвати усі його деталі, зокрема місця переховування знарядь правопорушення, місце знаходження трупа чи його останків, предметів та документів, якими він заволодів, своїх співучасників, зокрема й організаторів чи замовників кримінального правопорушення. Така криміналістично значуща інформація безумовно має доказову цінність, є джерелом отримання інших доказів, зокрема фактичних даних про обставини, які можливо ще не отримані в процесі розслідування кримінального правопорушення (про місця перебування окремих об'єктів, про співучасників та їх роль у вчиненому правопорушенні тощо).

В основу перевірки достовірності показань, при підозрі на самообмову, при проведенні відповідної тактичної операції, доцільно покласти наступні положення:

– показання мають несуперечити «вузловим», вже об'єктивно встановленим фактам розслідуваного кримінального правопорушення (зокрема, щодо способу і місця вчинення правопорушення, його учасників та мотивів тощо);

– показання мають відповідати об'єктивним фактам (менш чи більш значимим), що вже встановлені до надання цих показань (зокрема, в ході огляду

місця події, обшуку, допитів інших осіб, чиї показання не викликають сумнівів у достовірності);

– наявність у «визнавальних» показаннях деталей, нюансів описуваних подій, які не можна вигадати, що свідчать про високу ймовірність достовірності показань;

– використання при допиті особи, яка визнає себе винною у вчиненні кримінального правопорушення, додаткових, крім традиційного протоколу, засобів фіксації показань, зазвичай це аудіо-, а краще відеозапис.

– рекомендованим у криміналістиці засобом закріплення зізнань підозрюваного, у вчиненні кримінального правопорушення, є слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці події.

Варто також підкреслити, що використання відеозапису в ході проведення слідчої (розшукової) дії, де підозрюваний дає розвернуті показання про вчинення кримінального правопорушення, по-перше, психологічно ускладнить в подальшому спробу допитаного відмовитися від цих показань, у випадку, якщо вони були правдивими і, по-друге, стане мало ймовірною ситуація коли допитуваний, у разі відмови, буде посилатися на застосування до нього незаконних методів ведення слідства.

Крім того, відеозапис як засіб додаткової фіксації під час проведення слідчої (розшукової) дії, є важливим ще й тому, що сам по собі протокол процесуальної дії є засобом творчості як підозрюваного, так і слідчого, тому в ньому не завжди відображаються «несуттєві моменти» та навіть окремі «застереження», які можуть бути вкрай важливими коли особа надалі відмовляється від даних раніше показань. Саме аудіо-, а краще відеозапис, дозволяють виявити певні «особливості» у показаннях допитуваного та тактично правильно їх використовувати у подальших його допитах та при складанні обвинувального акту з відповідним обґрунтуванням достовірності наданих «визнавальних» показань, а не подальших можливих їх заперечень.

У ситуації самообмови, складовими розроблюваної слідчим тактичної операції можуть бути:

– допит особи, підозрюваної в самообмові (докладний, із з'ясуванням усіх необхідних деталей);

– слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці (вихід із запідозреним у самообмові на місце події з метою перевірки його показань);

– детальний аналіз показань запідозреного у самообмові (здійснення всебічного роздільного, а потім порівняльного аналізу показань, які давала особа, що перевіряється, до моменту визнання нею своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні, та показань, які вона давала, визнаючи свою вину, а також після відмови від них, зіставлення їх із показаннями інших осіб, тих, що свідчили на його користь, як непричетного до вчиненого, з іншими відомостями, отриманими в ході огляду місця події та проведення інших процесуальних дій);

– аналіз відповідних даних оперативно-розшукових заходів (вивчення відомостей, отриманих унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів щодо поведінки та висловлювання підозрюваного, з приводу того, що сталося з ним поза межами кабінету слідчого (дізнавача), зокрема під час спілкування із знайомими, у місцях несвободи тощо);

– порівняльний аналіз комплексу криміналістично значущої інформації (порівняльного аналізу всього комплексу криміналістично значущої інформації, отриманої із різних джерел, з метою з'ясування обставин, які спростовують версію про самообмову або підтверджують її);

– визначення обставин, які потребують додаткової перевірки або отримання необхідної криміналістично значущої інформації (визначення того, які обставини мають бути з'ясовані в ході перевірки побудованих слідчих версій, а також які мають бути піддані додатковому, глибшому вивченню, шляхом провадження повторних чи додаткових слідчих (розшукових) дій, зокрема повторного огляду місця події, додаткових експертиз тощо, тобто процесуальних дій спрямованих на пошук нових носіїв криміналістично значущої інформації, їх повне чи часткове дослідження).

Варто зазначити, що слідчий експеримент, який проводиться у формі перевірки показань на місці події, як складова тактичної операції, є переконливим засобом об'єктивного підтвердження достовірності показань особи, що визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення, однак лише у тому випадку коли підозрюваний:

– особисто вказує місця, де ним було вчинено кримінальне правопорушення, при цьому зазначає конкретно місце його підготовки, безпосереднього вчинення та приховування його слідів, про що могла знати лише особа, яка дійсно вчинила це правопорушення, і де раніше в ході процесуальної дії, чи безпосередньо поточної слідчої (розшукової) дії були виявлені об'єктивні фактичні дані, що вказують на криміналістичну значущість для розслідування цих місць;

– особисто демонструє дії, які ним здійснювалися під час вчинення кримінального правопорушення, і які підтверджуються об'єктивними фактичними даними, отриманими раніше в ході досудового розслідування;

– добровільно бере участь у різновидах слідчого експерименту, в ході якого перевіряється можливість вчинення ним певних дій, які обіймаються обставинами, про які він дає показання, особливо де демонструється наявність певних навичок або професійних умінь, використаних при вчиненні кримінального правопорушення, яке розслідується.

Крім того, тактична операція щодо перевірки показань у випадку підозри на самообмову, має передбачати в якості складових проведення впізнання та допитів двох раніше допитаних осіб. Адже переконливим засобом об'єктивного підтвердження достовірності показань особи, що визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення є добровільна участь цієї особи у пред'явленні їй для впізнання потерпілого, знарядь кримінального правопорушення, у допитах двох раніше допитаних осіб, тобто «очних ставках» із співучасниками правопорушення, потерпілим, свідками.

Слідча практика показує, що особа, яка надалі відмовилася від своїх «визнавальних» показань, нерідко пояснює їх надання фізичним впливом на неї

співробітників оперативних підрозділів. Щоб попередити такі пояснення, доцільно піддати запідозреного ще до його допиту, судово-медичному огляду з метою встановлення наявності тілесних ушкоджень, а у разі, якщо такі будуть виявлені, негайно допитати запідозреного у вчиненні кримінального правопорушення про обставини їх нанесення. Після надання таким запідозреним показань, доцільно знову провести його судово-медичний огляд, щоб об'єктивно встановити, що у проміжку між першим та другим оглядами у запідозреного не з'явилися тілесні ушкодження.

Завершивши аналізовану у підрозділі дисертації тактичну операцію, з метою уникнення переоцінювання значення «визнавальних» показань підозрюваного, слідчий має проаналізувати зібрані у кримінальному провадженні докази, і поставити перед собою чітке запитання: «Які докази, що викривають підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення залишаться, якщо з матеріалів провадження виключити зізнання самого підозрюваного?». Якщо унаслідок такого аналізу буде видно, що інших доказів вини підозрюваного немає або їхня сукупність є недостатньою для однозначного обґрунтування підозри, то слідчий має зробити єдиний як логічно, так і процесуально правильний висновок про те, що вина підозрюваного є не доведеною, а кримінальне правопорушення є не розкритим.

Отже, найчастіше джерелами неправдивих показань є підозрювані та свідки, однак, непоодинокими є випадки, коли спотворені показання під час досудового розслідування дають потерпілі. Невикриті неправдиві показання, від кого б вони не виходили, є неприйнятними для досудового розслідування, адже вони завдають вельми відчутної шкоди ухваленню правомірних рішень слідчим та процесу встановлення істини у кримінальному провадженні.

Під час дачі неправдивих показань поведінка суб'єкта протидії розслідуванню може бути як активною, так і пасивною. А сам процес формування у суб'єкта протидії розслідуванню неправдивих показань, передбачає послідовне проходження низки стадій: сприйняття суб'єктом справжньої події; запам'ятовування та осмислення ним сприйнятої події;

усвідомлення суб'єктом мети та наслідків повідомлення неправдивих відомостей; уявне перероблення ним сприйнятого та створення подумки моделі неправдивого показання; збереження суб'єктом у своїй пам'яті моделі неправдивого показання, уявлення ним процесу повідомлення цим неправдивих показань слідчому, під час процесуальної дії; безпосереднє відтворення суб'єктом неправдивих показань, під час провадження слідчим слідчої (розшукової) дії.

Причини неправдивих показань підозрюваних є різні, зазвичай: намір ухилитися від відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди; намір пом'якшити відповідальність, зберегти нажите протиправним шляхом майно, інші незаконно набуті блага, права, переваги; вплив на допитуваних з боку інших, зацікавлених у неправдивих показаннях, осіб. А основними причинами, що зумовлюють неправдиві показання свідків і потерпілих є: вплив на них з боку зацікавлених осіб (прохання, умовляння, підкуп, шантаж тощо); хворобливий стан психіки; особиста зацікавленість у результаті провадження; намір уникнути небажаної обтяжливої участі у досудовому розслідуванні та судовому розгляді справи тощо.

У сучасній криміналістиці є досить багато розроблень типових тактичних операцій спрямованих на подолання різних форм та способів протидії розслідуванню окремих видів кримінальних правопорушень, тому доцільним є розроблення криміналістичних рекомендацій більш загального характеру, зокрема й у ситуації протидії розслідуванню, що здійснюється шляхом надання неправдивих показань. Розроблення криміналістичних комплексів щодо подолання протидії розслідуванню, неможливе без урахування певних закономірностей, зокрема форм та способів чинення протидії, періодів досудового розслідування на яких вона здійснюється, типових суб'єктів чинення та нейтралізації протидії, а також безумовно, конкретизації тактичних завдань, які мають вирішувати такі суб'єкти нейтралізації протидії.

У складній ситуації протидії розслідуванню, слідчому найчастіше доводиться мати справу не з діями суб'єкта чинення протидії, а з наслідками його

дій. У такій ситуації, зазвичай, важко (хоча і можливо) наперед передбачити, які саме дії будуть вжиті суб'єктом протидії розслідуванню, а отже, і заздалегідь передбачити у структурі майбутньої тактичної операції відповідні процесуальні та організаційні дії. Тому, в ускладненій ситуації можливої протидії розслідуванню, тактична операція має формуватися із структурою відкритою для майбутніх змін. У структурі будь-якої тактичної операції, доцільно передбачити процесуальні та організаційні дії, окремі тактичні засоби, спрямовані на попередження, припинення та обов'язково фіксацію протидії розслідуванню.

Процесуальні дії, що реалізуються в межах тактичної операції, спрямованої на викриття неправдивих показань, відносяться до таких груп: дії, спрямовані на запобігання неправдивих показань; дії, що здійснюються задля розпізнавання неправдивих показань; дії, спрямовані на викриття неправдивих показань; дії, спрямовані на зміну позиції підозрюваного (свідка, потерпілого), формування у нього установки на відмову від надання неправдивих показань.

Важливими складовими тактичної операції по нейтралізації неправдивих показань є різноманітні види допитів. Пред'явлення на допиті доказів, які спростовують неправдиві показання допитуваної особи, є важливим, і досить ефективним засобом формування у такої особи установки на зміну своєї позиції, а використання спеціальних знань, іноді дозволяє значно підвищити ефективність такого допиту.

Показання особи, яка визнала себе винною у кримінальному правопорушенні, вимагають ретельної перевірки та об'єктивного фіксування, адже визнання підозрюваним своєї вини може бути покладено в основу оголошуваної підозри лише при підтвердженні цієї вини сукупністю доказів у кримінальному провадженні. Тому, під час досудового розслідування, може проводитися тактична операція «Перевірка показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення». В основу перевірки достовірності показань, при підозрі на самообмову, при проведенні такої тактичної операції, доцільно покласти наступні положення: показання мають несуперечити «вузловим», вже об'єктивно встановленим фактам розслідуваного

кримінального правопорушення; показання мають відповідати об'єктивним фактам (менш чи більш значимим), що вже встановлені до надання цих показань; наявність у «визнавальних» показаннях деталей, нюансів описуваних подій, які не можна вигадати, що свідчать про високу ймовірність достовірності показань; використання при допиті особи, яка визнає себе винною у вчиненні кримінального правопорушення, додаткових, крім традиційного протоколу, засобів фіксації показань, зазвичай це аудіо-, а краще відеозапису.

Рекомендованим у криміналістиці засобом закріплення зізнань підозрюваного, у вчиненні кримінального правопорушення, є слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці події. Використання відеозапису в ході проведення слідчої (розшукової) дії, де підозрюваний дає розвернуті показання про вчинення кримінального правопорушення, по-перше, психологічно ускладнить в подальшому спробу допитаного відмовитися від цих показань, у випадку, якщо вони були правдивими і, по-друге, стане мало ймовірною ситуація коли допитуваний, у разі відмови, буде посилатися на застосування до нього незаконних методів ведення слідства.

У ситуації самообмови, складовими розроблюваної слідчим тактичної операції можуть бути: допит особи, підозрюваної в самообмові; слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці; детальний аналіз показань запідозреного у самообмові; аналіз відповідних даних оперативно-розшукових заходів; порівняльний аналіз комплексу криміналістично значущої інформації; визначення обставин, які потребують додаткової перевірки або отримання необхідної криміналістично значущої інформації.

Складовими тактичної операції по нейтралізації неправдивих показань мають бути такі слідчі (розшукові) дії: допити двох раніше допитаних осіб; слідчі експерименти у формі перевірки показань підозрюваного, а за необхідності потерпілого та свідків на місці; повторний огляд місця події; обшуки у місцях, зазначених у вже перевірених показаннях підозрюваного; пред'явлення для впізнання свідкам і потерпілим осіб, чиї показання перевіряються; слідчі експерименти з метою викриття неправдивого характеру перевіряємих показань;

негласні слідчі (розшукові) дії поєднані із втручанням у приватне спілкування; призначення експертизи з метою викриття неправдивих показань підозрюваного.

Завершивши тактичну операцію, з метою уникнення переоцінювання значення «визнавальних» показань підозрюваного, слідчий має проаналізувати зібрані у кримінальному провадженні докази, і поставити перед собою чітке запитання: «Які докази, що викривають підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення залишаться, якщо з матеріалів провадження виключити зізнання самого підозрюваного?». Якщо унаслідок такого аналізу буде видно, що інших доказів вини підозрюваного немає або їхня сукупність є недостатньою для однозначного обґрунтування підозри, то слідчий має зробити єдиний як логічно, так і процесуально правильний висновок про те, що вина підозрюваного є не доведеною, а кримінальне правопорушення є не розкритим.

Висновки до розділу 3

Враховуючи викладене можна зробити такі висновки:

1. Виокремлені найбільш перспективні складові тактичних операцій по нейтралізації протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів, узагальнені криміналістичні рекомендації спрямовані на ефективне проведення таких криміналістичних комплексів.

Систематизована низка умов за яких можлива успішна нейтралізація (подолання) протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб.

Складовими тактичних операцій по нейтралізації протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів запропоновані та обґрунтовані заходи процесуального, кримінально-правового, адміністративно-правового та дисциплінарного, оперативно-розшукового, тактичного характеру, а також заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні.

2. Визначені складові тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа та вироблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення таких тактичних засобів.

Запропоновано та обґрунтовано заходи спрямовані на вирішення тактичного завдання у слідчій ситуації 1 «Конкретне медіа готує оприлюднення інформації (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення». Метою проведення тактичної операції у разі виникнення слідчої ситуації 1, визначено недопущення переходу у слідчу ситуацію 2, коли конкретне медіа оприлюднює інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення.

Запропоновано та обґрунтовано заходи спрямовані на вирішення тактичного завдання у слідчій ситуації 2 «Конкретне медіа оприлюднило інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення». Запропоновані заходи у складі тактичної операції рекомендовано використовуватися комплексно, спрямовуючись на досягнення конкретної мети, з урахуванням факторів, що зумовили виниклу слідчу ситуацію.

3. Метою даного підрозділу дисертації є розроблення криміналістичних рекомендацій щодо підготовки та проведення тактичних операцій спрямованих на виконання тактичного завдання – нейтралізація неправдивих показань у випадку обмови та самообмови.

Запропоновано та обґрунтовано доцільність низки складових тактичної операції по нейтралізації неправдивих показань.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації на основі проведеного дослідження, сформульовано наукові положення та криміналістичні рекомендації, які сприятимуть вирішенню проблемних питань, пов’язаних з проведенням тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності, зокрема

1. Встановлено, що соціальні негаразди, поширення організованої злочинної діяльності та корупції на пострадянському просторі в 80-х – на початку 90-х років XX століття суттєво інтенсифікували наукові дослідження проблем протидії розслідуванню злочинної діяльності. В кінці 90-х років минулого століття розпочалося розроблення цілеспрямованих тактичних операцій, які б розв’язували окремі тактичні задачі під час протидії розслідуванню злочинів. У другому десятилітті поточного століття у вітчизняній криміналістиці сформувалася чітка тенденція до розроблення окремої криміналістичної теорії – «теорії тактичних операцій».

В ході здійсненого хронологічного аналізу стану наукового дослідження проблем тактичних операцій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинної діяльності, доведено, що у сучасній криміналістиці сформована та активно розробляється окрема теорія тактичних операцій. Науковцями у публікаціях, в цілому погоджене стале поняття тактичної операції, як комплексу слідчих, оперативно-розшукових, організаційних і інших процесуальних дій, здійснюваних за єдиним планом, декількома на те уповноваженими посадовими й іншими особами, з метою розв’язання тактичної задачі (встановлення обставин, які мають значення для розслідування), при суворому дотриманні вимог кримінального процесуального законодавства.

У криміналістиці досить детально розроблено ознаки «тактичної операції», принципи її формування та практичної реалізації. Серед обов’язкових структурних елементів тактичної операції зазвичай виділяють: мету операції,

її суб'єктів, засоби досягнення мети операції, процес організації й безпосередньої реалізації операції, її результат. У публікаціях науковців-криміналістів простежується чіткий зв'язок між тактичними операціями і тактичними задачами, що постають перед слідчим в ході розслідування.

Реалізація тактичної операції передбачає послідовні взаємозв'язані етапи: 1) аналіз і оцінка слідчої ситуації; 2) постановка тактичного завдання і визначення мети операції; 3) ухвалення рішення про проведення операції; 4) створення моделі операції та програми її реалізації: 5) реалізація комплексу дій, які входять до складу операції; 6) процесуальне оформлення операції; 7) оцінка її результатів.

2. Доведено, що тактика злочинної діяльності є не тільки важливою частиною, але й сприяє професіоналізму цієї діяльності, підвищуючи її організованість, обмірковованість і виваженість, що робить її ще небезпечнішою.

Обґрунтовано, що злочинці завжди протидіяли виявленню і припиненню злочинної діяльності. Якщо раніше вони здебільшого вчиняли одиничні злочини (навіть якщо їх було декілька), то головним було не залишити сліди, за якими їх могли б викрити. Тобто, основним заходом протидії злочинців було знищення слідів злочину. Сучасна злочинність більше проявляється не в окремих злочинах, а в системі злочинної діяльності. Злочинці піклуються про свою безпеку протягом усього свого життя: до вчинення, під час вчинення злочину, та в ході розслідування кримінальних правопорушень. Вироблення ефективної тактики є частиною життєзабезпечення злочинної діяльності.

Для того, щоб тактично правильно вести розслідування кримінального правопорушення, слідчому необхідно знати тактику дій злочинців та володіти арсеналом засобів виявлення і нейтралізації їх тактичних хитрощів. Тактику злочинної діяльності умовно поділяють на два блоки, дві загальні складові: 1) тактику злочинців при підготовці та вчиненні кримінального правопорушення; 2) тактика злочинців при проведенні розслідування кримінального правопорушення.

3. Доведено, що пошук ефективних форм організації взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів, призвели науку і практику до ідеї комплексного виконання тактичних завдань розслідування у формі тактичної операції. Розвиток науки криміналістики та слідчо-оперативна практика обґрунтували доцільність використання тактико-криміналістичних комплексів у ході розслідування багатоепізодних, організованих, неочевидних, а також групових злочинів. Саме під час розслідування таких кримінальних правопорушень, слідчий практично завжди зіштовхується із протидією його законній діяльності.

Тактичну операцію можна визначити як систему (комплекс) слідчих, оперативно-розшукових та інших (зазвичай, організаційних) заходів, що проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого та спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям успішного досудового розслідування кримінального правопорушення.

Використання під час тактичної операції негласних слідчих (розшукових) дій накладає на такий тактико-криміналістичний засіб низку вимог, обов'язкових для дотримання усіма учасниками тактичної операції.

4. Встановлено, що термін «протидія розслідуванню» належав головним чином до різних видів приховування злочинів. Проте у даний час він може бути визначений як умисна діяльність, спрямована на перешкоджання виконанню завдань розслідування кримінальних правопорушень та зрештою встановлення істини у кримінальних провадженнях. Протидія ґрунтується на конфлікті сторін, відображає їх і чітко усвідомлюється хоча б однією стороною.

Протидія розслідуванню є дією (бездіяльністю) або системою дій (бездіяльності) осіб, зацікавлених у певних результатах розслідування у кримінальному провадженні, вона чиниться з метою перешкодити встановленню істини та виконанню обов'язків осіб, які відповідають за розслідування кримінального правопорушення.

Виокремлено ознаки протидії розслідуванню кримінальних правопорушень – навмисність, системність, цілеспрямованість. Діяльність чи

бездіяльність протидіючих осіб завжди є навмисною. Системність протидії розслідуванню розуміється як певна прогнозована система дій чи бездіяльності осіб, що перешкоджають виконанню обов'язків осіб, які відповідають за кримінальне провадження. Націленість протидії розслідуванню розуміється як прагнення досягти мети (цілей) впливу.

До суб'єктів протидії розслідуванню кримінальних правопорушень відносять: 1) винну особу чи групу таких осіб; 2) особу, пов'язану з винною, але таку, що не бере участі у розслідуванні кримінального правопорушення; 3) адвокатів; 4) свідків та потерпілих; 5) корумпованих працівників правоохоронних органів чи осіб, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень; 6) працівників правоохоронного органу, які не беруть участі у розслідуванні кримінального правопорушення, але зацікавлені у певних результатах його розслідування; 7) інших осіб, які допомагають протидіяти розслідуванню кримінальних правопорушень на замовлення заінтересованих осіб, такі як представники медіа. Виокремлення таких суб'єктів зумовлює поділ протидії розслідуванню кримінальних правопорушень на «зовнішню» (протидіюча діяльність осіб, які не пов'язані з розслідуванням події та особою, яка здійснює розслідування) і «внутрішню» (протидія, що здійснюється особами, які причетні у будь-якій формі до розслідування).

5. Доведено, що термін «алібі» традиційно використовується в юриспруденції як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинялося кримінальне правопорушення, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь у цій протиправній події виключається. Алібі поширюється на розслідування не усіх кримінальних правопорушень, а лише тих, які передбачають безпосереднє знаходження особи на місці вчинення правопорушення, тому традиційне розуміння «алібі» не поширюється на таких співучасників кримінального правопорушення як замовник, підбурювач, організатор.

Акцентовано увагу, що алібі пропонують розглядати як логічний, так і процесуальний доказ, іноді просто обставиною. Вважається, що доказане алібі дозволяє слідчому виключити громадян із кола кримінально-релевантних осіб, і тим самим звузити коло запідозрених осіб, інколи й свідків.

Перевірку алібі підозрюваного, обвинуваченого пропонується вважати обов'язковим елементом обвинувальної діяльності слідчого у досудовому провадженні. Як і будь-яка діяльність щодо підготовки та повідомлення неправдивого алібі відображається в об'єктивній дійсності, тому встановлення відображень такої діяльності пропонується шляхом використання прийомів криміналістичного діагностування.

Перевіряти алібі рекомендується шляхом проведення процесуальних дій, зокрема слідчих, з використанням засобів криміналістичної тактики: тактичних прийомів та їх систем (тактичних комбінацій). Однак, найбільш ефективним засобом такої перевірки вважають тактичну операцію групи «перевірка», яку зазвичай конкретизують як тактична операція «перевірка алібі».

Запропоновано низку криміналістичних рекомендацій щодо змісту та алгоритмів реалізації тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного». В основу алгоритму дій слідчого, при проведенні тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного», пропонується покласти загальну схему компонентів встановлення алібі, запропоновану в німецькій криміналістиці, яка включає такі основні складові: «місце» — «час» — «особа» — «дії». Тобто, передумовами встановлення алібі є визначення кола осіб, алібі яких треба перевірити, проміжку часу, на який необхідно встановити алібі, і місць, стосовно яких доцільно встановити алібі.

6. Обґрунтовано, що виконання тактичного завдання щодо забезпечення безпеки потерпілих та свідків – це певний інтелектуально-вольовий акт слідчого, спрямований на вжиття заходів безпеки, який обумовлений ситуацією, що виникла у кримінальному провадженні, і полягає у варіативному обранні слідчим тактики найбільш доцільної поведінки.

Алгоритм ухвалення слідчим тактичного рішення щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка, має складатися з п’яти послідовних дій: 1) аналіз слідчої ситуації та побудова її моделі; 2) з’ясування завдання (мети) тактичного впливу слідчого на виниклу ситуацію; 3) обрання варіативних тактичних засобів вирішення розв’язання виниклої несприятливої слідчої ситуації; 4) визначення способів реалізації обраних тактичних засобів; 5) оцінка одержаних результатів.

Доведено, що тактична операція щодо забезпечення безпеки потерпілого та свідка покликана за допомогою вмілого моделювання та поєднання різноманітних тактичних прийомів (комбінацій), процесуальних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів не лише убезпечити носіїв криміналістично значущої в цілому та доказової зокрема інформації від небажаного впливу ззовні, а й забезпечити законну трансформацію криміналістично значущої інформації у форму доказу в конкретному кримінальному провадженні.

Розроблено криміналістичні рекомендації щодо реалізації тактичної операції, спрямованої на подолання протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків в залежності від двох диференційованих слідчих ситуацій.

7. Обґрунтовано, що успішне подолання протиправного впливу на розслідування з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів можливе за дотримання таких принципових умов: належна швидкість досудового розслідування; знання слідчим та уміння розпізнавати види і форми протидії розслідуванню; знання слідчим та уміння використовувати тактичні заходи подолання явної та латентної протидії розслідуванню; збереження якомога довше слідчої таємниці; встановлення психологічного контакту з кожним із учасників кримінального провадження; якомога ширше використання в ході подолання протидії розслідуванню можливостей кримінального процесуального, кримінального, адміністративного законодавства, а також підзаконних актів, що регламентують порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності; якомога ширше використання

в ході подолання протидії розслідуванню засобів криміналістичної тактики, а також оперативно-розшукових можливостей.

Розроблено зміст тактичної операції, спрямованої на подолання протиправного впливу з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів, на розслідування, складовими якого є заходи кримінального процесуального, кримінально-правового, оперативною-розшукового, тактико-криміналістичного, адміністративно-правового та дисциплінарного характеру, а також заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у такому розслідуванні.

8. Розроблені складові тактичної операції, яку доцільно проводити з метою подолання впливу, що здійснюється з використанням конкретного медіа, на хід розслідування. При цьому, запропоновано виходити з двох основних можливих слідчих ситуацій: 1) коли у правоохоронців є інформація про те, що конкретне медіа з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення, готується оприлюднити певну інформацію і 2) ситуації, коли така інформація медіа оприлюднена, і певними особами очікується результат використання конкретного медіа з протиправною метою.

Доведено, що метою проведення тактичної операції у разі виникнення першої слідчої ситуації, є не допустити її перехід у другу слідчу ситуацію, коли конкретне медіа оприлюднює інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства), з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення.

Акцентовано, що запропоновані заходи у складі тактичної операції мають використовуватися комплексно, спрямовуючись на досягнення конкретної мети, з урахуванням факторів, що зумовили виниклу слідчу ситуацію.

9. Вдосконалено криміналістичні рекомендації щодо підготовки та проведення тактичних операцій, спрямованих на виконання тактичного завдання – подолання неправдивих показань у випадку обмови та самообмови.

Обґрунтовано, що найчастіше джерелами неправдивих показань є підозрювані та свідки, однак, непоодинокими є випадки, коли спотворені показання під час досудового розслідування дають потерпілі. Невикриті

неправдиві показання, від кого вона б вони не виходили, є неприйнятними для досудового розслідування, адже вони завдають вельми відчутної шкоди ухваленню правомірних рішень слідчим та процесу встановлення істини у кримінальному провадженні.

Встановлено, що у сучасній криміналістиці є досить багато розроблень типових тактичних операцій спрямованих на подолання різних форм та способів протидії розслідуванню окремих видів кримінальних правопорушень, тому доцільним є розроблення криміналістичних рекомендацій більш загального характеру, зокрема й у ситуації протидії розслідуванню, що здійснюється шляхом надання неправдивих показань. Розроблення криміналістичних комплексів щодо подолання протидії розслідуванню, неможливе без урахування певних закономірностей, зокрема форм та способів чинення протидії, періодів досудового розслідування на яких вона здійснюється, типових суб'єктів чинення та подолання протидії, а також безумовно, конкретизації тактичних завдань, які мають вирішувати такі суб'єкти подолання протидії.

Акцентовано, що показання особи, яка визнала себе винною у кримінальному правопорушенні, вимагають ретельної перевірки та об'єктивного фіксування, адже визнання підозрюваним своєї вини може бути покладено в основу оголошуваної підозри лише при підтвердженні цієї вини сукупністю доказів у кримінальному провадженні. Тому, під час досудового розслідування, може проводитися тактична операція «Перевірка показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення». У ситуації самообмови, складовими розроблюваної слідчим тактичної операції можуть бути: допит особи, підозрюваної в самообмові; слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці; детальний аналіз показань запідозреного у самообмові; аналіз відповідних даних оперативно-розшукових заходів; порівняльний аналіз комплексу криміналістично значущої інформації; визначення обставин, які потребують додаткової перевірки або отримання необхідної криміналістично значущої інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подоланню протидії розслідуванню: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2004. 251 с.

2. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

3. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2001. 218 с.

4. Аркуша Л. І. Інформаційно-аналітична робота у протидії організованій злочинній діяльності. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матеріали VI Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 24 травн. 2018 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Гельветика, 2018. С. 6-10.

5. Аркуша Л І. Механізм встановлення організованими злочинними формуваннями корумпованих зв'язків. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ.* Одеса: Одеській ін-тут внутр. справ, 2001. Вип. 1. С. 119-123.

6. Баланюк О. В. До питання про значення та класифікацію підготовчої діяльності до вчинення та приховування злочину. *Криміналістичне забезпечення виявлення і розслідування злочинів:* монографія / Ківалов С. В., Аркуша Л. І., Нетудихатка О. Ю. та ін. / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Гельветика, 2018. С. 82-98.

7. Барназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспект): монографія. Одеса, 2005. 151 с.

8. Бахин В. П. Допрос: лекция. Киев, 1999. 40 с.

9. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев, 2002. 268 с.

10. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Симферополь: Таврический экологический ин-т, 1999. 34 с.

11. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования: автореф. дисс. … д-ра юрид. наук. Киев, 1991. 37 с.

12. Бахин В. П., Карпов Н. С. Дзоз (Сакало) В. А. Тактика преступной деятельности. *Закон и жизнь*: научно-популярный журнал. Кишинэу, 1999. № 12. С. 24-25.

13. Бахин В. П., Карпов Н. С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: лекция. Киев, 1999. 22 с.

14. Бахин В. П., Карпов Н. С., Цымбал П. В. Преступная деятельность: понятие, характеристика, принципы, изучение: монография. Киев: Академия государственной налоговой службы Украины, 2001. 275 с.

15. Бахин В. П., Кузьмичев В. С., Карпов Н. С., Евдокименко С. В. Преступная деятельность: сущность и принципы. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*: науково-теоретичний журнал. 2000. Вип. 4. С. 100-110.

16. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посібник. Київ: НВТ «Правник», 1997. 64 с.

17. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика: курс лекцій. Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. Ч. 1. 356 с.

18. Бахін В. П., Кузьмичов В. С., Садченко О. О. Вивчення злочинної діяльності з метою удосконалення криміналістичних прийомів і засобів. *Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення*: збірник наукових праць. Київ: УАВС, 1996. С. 206-215.

19. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: МАУП, 2004. 436 с.

20. Берназ В. Д. Тактичне рішення слідчого в умовах протидії розслідуванню: криміналістичні та психологічні проблеми дослідження. Право і безпека. 2004. № 1 (№ 3/1). С. 45-47.

21. Берназ В. Д., Салтевський М. В. Криміналістика: навч. посібник. Одеса: ОДУВС, 2010. 460 с.

22. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): монографія. Одеса: видав. Одеського ЮІ НУВС, 2005. 151 с.

23. Биленчук П. Д., Романько В. Н., Цветков С. И. Тактические приемы, тактические комбинации, тактические операции. Киев: УАВД, 1992. 25 с.

24. Біленчук П. Д., Перкін В. І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції в розслідуванні злочинів: навч. посібник. Київ: УАВС, 1996. 32 с.

25. Благута Р. І., Кунтій А. І., Хитра А. Я. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування: навч. посібник. Львів: Льв. ДУВС, 2018. 203 с.

26. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: Льв. ДУВС. 2020. 255 с.

27. Богачук В. С. Тактична операція «Виявлення і подолання протидії розслідуванню злочинів» під час розслідування підроблення грошей. *Право і суспільство.* 2010. № 4. С. 18-23.

28. Богачук В. С. Тактичні операції при розслідуванні підроблення грошей: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 258 с.

29. Богачук В. С. Тактичні операції при розслідуванні підроблення грошей: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. Київ, 2010. 20 с.

30. Булулуков О. Ю. Тактическая операция «Личность преступника» в расследовании убийств при отсутствии трупа. *Проблеми законності.* Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. Вип. 49. С. 166-175.

31. Булулуков О. Ю. Принятие тактических решений в ситуации противодействия расследованию преступлений. *Теорія і практика правознавства: електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого».* 2013. Вип. 2. С. 1-9 URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/44_3.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

32. Булулуков О. Противодействие принятию тактических решений заинтересованными лицами. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика:* зб. наук. праць: у 2-х т. Харків: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. Т. 1. С. 205-212.

33. Варцаба В. М. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: (Тактико-психологічні основи). Харків: Гриф, 2004. 109 с.

34. Ващук О. П. Возможности классификации ложных показаний. *Криминалистъ. Первопечатный.* 2015. № 10. С. 58-61.

35. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

36. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. 126 с.

37. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 1999. 20 с.

38. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посібник. Київ: КНТ, 2009. 160 с.

39. Волобуев А. Ф., Проценко М. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, учинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2008. № 40. С. 103-111 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_40_17 (дата звернення: 01.06.2024).

40. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Видавець Роман Козлов, 2019. 122 с.

41. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

42. Волобуєв А. Ф., Смелік В. Б. Технології злочинної діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики.* Харків, 2003. Вип. 3. С. 148-152.

43. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України.* 1999. Вип. 3. 1999. С. 201-213.

44. Гавриляк Е. В. Проблемы организации и проведения отдельных тактических операций при расследовании вымогательств, совершенных организованными группами. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-ти річчя незалежності України.* Спеціальний випуск: у 2-х частинах. Луганськ: ЛАВС РВВ. 2005. Ч. 2. С. 46-52.

45. Гавріляк О. Ю. Проблемні питання визначення поняття «Тактична операція». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ.* Луганськ: ЛДУВС, 2008. Вип. 1. С. 67-71.

46. Гавріляк О. Ю. Тактичні операції при розслідуванні вимагань: автореф. дис. … кан. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 21 с.

47. Гончаренко В. Г. Вибране. Київ: Прецедент, 2011. 791 с.

48. Гончаренко В. Г., Бергер В. Е. Криминалистика и криминалисты. Киев: Выща шк., 1989. 128 с.

49. Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М.. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: навчальний посібник. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. 48 с.

50. Гребенюк А. В. Класифікація тактичних операцій. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 14 липн. 2021 р.) / ГО «Наукова спільнота», WSSG w Przeworsku. Тернопіль: Юридична лінія, 2021. Вип. 34. С. 48-50.

URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3236 (дата звернення: 01.06.2024).

51. Гребенюк А. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у структурі тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Тернопіль – м. Переворськ (Польща), 9-10 черв. 2022 р.) / ГО «Наукова спільнота», WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2022. Вип. 42. С. 29-32 (дата звернення: 01.06.2024).

52. Гребенюк А. В. Поняття та ознаки тактичної операції. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 14 липн. 2021 р.) / ГО «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku (Польща). Тернопіль: Юридична лінія, 2021. Вип. 34. С. 50-52 https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3237 (дата звернення: 01.06.2024).

53. Гребенюк А. В. Поняття, зміст та особливості проведення тактичної операції під час досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза:* міжвідомчий наук.-метод. збірник. Київ: вид-во Ліра-К, 2022. Вип. 67. С. 272-281.

54. Гребенюк А. В., Старушкевич А. В. Тактичні операції по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного. *Moderní aspekty vědy: LIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie:* monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2025. S. 270-294. URL: https://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-59.pdf (DOI: https://doi.org/10.52058/59-2025) (дата звернення: 03.02.2026 р.).

55. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері оподаткування: теорія та практика: монографія. Ірпінь: НУДПСУ, 2015. 286 с.

56. Грищенко О. М., Шкляр В. Г. Основи теорії міжнародної журналістики. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. 304 с.

57. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. 19 с.

58. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Киев: ЦУЛ, 2021. 1080 с.

59. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 203 с.

60. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка вчиняється з використанням соціальної напруженості: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.

61. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2010. 248 с.

62. Даніель А. В. Використання можливостей електронних засобів масової інформації у розслідуванні кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2019. 192 с.

63. Даньшин М. В. Злочинна діяльність як об’єкт пізнання у криміналістиці та інтегрований фактор її розвитку. *Вісник Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 1151 Серія «ПРАВО», Вип. № 19. С. 148-153.

64. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2000. 19 с.

65. Даньшин І. М., Лисодєд О. В. До питання про поняття злочинної діяльності. *Вісник Академії правових наук України.* Харків: Право, 1998. № 3 (14). С. 94-99.

66. Денисюк С. Ф. О тактической операции «групповой обыск» и ее роли в расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної*

діяльності: матеріали міжнар. наукт-практ. конференції (м. Харків, 15-16 груд. 1998 р.). Харків: НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 1999. С. 218-220.

67. Денисюк С. Ф. Злочинна діяльність: поняття, структура та характеристика її елементів. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 135-140.

68. Денисюк С. Ф. Подолання протидії розслідуванню: організаційні і тактичні заходи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ:* збірник наукових праць. 2011. № 2 (53): Спеціальний випуск. Харків, 2011. С. 183-190.

69. Дзоз (Сакало) В. О. Тактика злочинця. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*: науково-теоретичний журнал, 2000. № 2. С. 183-186.

70. Євдокіменко С. В. Зміст злочинної діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2000. № 1. С. 152–158.

71. Євдокіменко С. В. Криміналістичні аспекти вивчення злочинної діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2000. № 2. С. 193-196.

72. Євдокіменко С. В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2002. 218 с.

73. Євгеньєв М. Г. Допит. *Питання кримінального процесу та техніки розслідування злочинів:* збірник статтів / Український інститут судової політики та ін. 1936. С. 40-98.

74. Євдокіменко С. В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2002. 17 с.

75. Єрмолаєва-Задорожня С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2019. 18 с.

76. Жордания И. Ш. Понятие, классификация и правовое значение способов совершения преступлений: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Тбилиси, 1971. 17 с.

77. Журавель В. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.

78. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.

79. Журавель В. А. Планування та прогнозування організаційно-тактичних засобів розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю:* збірник наук. праць. Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2008. Вип. 15. С. 266-273.

80. Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2006. Вип. 6. С. 30-36.

81. Журавель В. А. Теорія та методологія криміналістичного прогнозування: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 1999. 36 с.

82. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 230 с.

83. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 19 с.

84. Завидняк І. О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень вчинених із використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2019. Вип. 15. С. 159-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp 2019 15 19 (дата звернення: 05.06.2024).

85. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуальнізації): автореф. … дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.

86. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції): монографія. Харків: Гриф, 2004. 176 с.

87. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: 2002. 16 с.

88. Здоровко С. Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: метод. рек. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2002. 48 с.

89. Зелінський А. Злочинна діяльність: поняття та відповідальність. *Радянське право.* 1991. № 12. С. 19-21.

90. Зелінський А. Ф., Коржанський М. Й. Корислива злочинна діяльність: монографія. Київ: Генеза, 1998. 144 с.

91. Іванов А. О. Типові форми протидії кримінальному переслідуванню під час судового провадження. *Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності*: матеріали науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 29 трвн. 2015). Миколаїв, 2015. С. 62-65.

92. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків: ФОЛІО, 2002. 540 с.

93. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навчальний посібник / Литвин В. М., Гусєв В. І., Слюсаренко А. Г. та ін. Київ: Вища школа, 2002. 430 с.

94. Карабанов Д. О. Тактичні операції при розслідуванні незаконного заволодіння автотранспортними засобами: монографія; Донец. юрид. ін-т МВС України. Донецьк: НОУЛІДЖ, 2014. 272 с.

95. Карабанов Д. О. Ознаки та поняття тактичної операції. *Міліція України. 2010. № 7-8: додаток «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених»:* науково-практичний збірник. № 93. С. 6-11.

96. Карабанов Д. О. Поняття тактичної операції як комплексного криміналістичного засобу. *Право і суспільство.* 2011. № 4. С. 200-207.

97. Карабанов Д. О. Тактичні операції при розслідуванні незаконного заволодіння автотранспортними засобами: автореф. … дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: 2011. 21 с.

98. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. Київ: вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.

99. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: монографія. Київ: КНУВС, 2007. 522 с.

100. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2008. 32 с.

101. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008 827 с.

102. Карпов Н. С., Євдокименко С. В. Злочинна діяльність. Київ: НАВС, 2001. 59 с.

103. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособие. Киев: Выща шк., 1990. 103 с.

104. Кодекс етики українського журналіста. *Комісія з журналістської етики:* офіційний сайт (https://cje.org.ua). URL: https://cje.org.ua/ethics-codex/ (дата звернення: 30.07.2024).

105. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступления (конспект лекций по советской криминалистике). Харьков: ХЮИ, 1965. 46 с.

106. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов. Харьков: ХЮИ, 1978. 28 с.

107. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений: научное издание. Харьков: Вища шк., 1978. 143 с.

108. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Обыск: тактика и психология. Харьков: Гриф, 1997. 80 с.

109. Коновалова В. О. Початкові слідчі дії і тактичні операції при розслідуванні злочинів у сфері економіки. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності.* Харків, 1999. С. 39-40.

110. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2008. 240 с.

111. Коновалова В. Проблеми логіки і психології у слідчій тактиці: наукове видання. Харків: Вид-во ХДУ, 1965. 140 с.

112. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: НУВД, 2002. 421 с.

113. Корж В. П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ. 2003. 48 с.

114. Криміналістика: підручник / Р. І. Благута та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 818 с.

115. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Варфоломеєва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 495 с.

116. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Пясковського. Київ: Право, 2020. 752 с.

117. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Гельветика, 2017. 556 с.

118. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів: курс лекцій / Весельський В. К., Іщенко А. В., Кузьмічов В. С. та ін. Київ: НАВС, 2011. 178 с.

119. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми і засоби протидії злочинній діяльності: монографія / Євдокіменко С. В., Кузьмічов Я. В., Семенов В. В. та ін. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 352 с.

120. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія. Київ: НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. 450 с.

121. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 1996. 36 с.

122. Кузьмічов В., Євдокіменко С. Нові види злочинної діяльності: їх аналіз. *Право України.* 2000. № 10. С. 110-112.

123. Кузьмічов В., Москвін Ю. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності. *Право України.* 1999. № 5. С. 65-67.

124. Ларкін М. О. Тактичні операції під час розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. Вип. 4 (1). С. 189-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv 2019 4(1) 39. (дата звернення: 01.06.2024).

125. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (теорія та практика): монографія. Київ: Логос, 2004. 324 с.

126. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): автореф. дисс. … д-ра юрид. наук. Киев, 1974. 64 с.

127. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: навчальний посібник. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 176 с.

128. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 320 с.

129. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: навчальний посібник; Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. Луганськ, 2004. 174 с.

130. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 36 с.

131. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 409 с.

132. Лук’янчиков Є. Д., Лук’янчиков Б. Є. Протидія розслідуванню та засоби її подолання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2022. Вип. 1 (97). С. 68-77.

133. Лук’янчиков Є. Д., Лук’янчиков Б. Є. Тактика подолання протидії розслідуванню. *Малиновські читання:* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Острог, 13-14 лист. 2015). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозіка академія», 2015. С. 193-195

134. Ляшенко М. М. Криміналістична профілактика економічних злочинів: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2013. 215 с.

135. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб’єктами в системі методики розслідування злочинів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 289 с.

136. Маннс Г. Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания. *Криминалистъ. Первопечатный.* 2010. № 1. С. 79-91

137. Маннс Г. Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания. *Криминалистъ. Первопечатный.* 2010. № 2. С. 107-118.

138. Маркусь В. О. Криміналістика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2007. 558 с.

139. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.

140. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

141. Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса и судебно-психологической экспертизы: текст лекций; Харьков. юрид. ин-т. Харьков: Юрид. ин-т, 1982. 67 с.

142. Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса: учебное пособие. Киев: УМК ВО, 1990. 52 с.

143. Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів та її місце у структурі криміналістики: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 18 с.

144. Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів в органах внутрішніх справ (криміналістичний аспект): монографія; Кримінолог. асоц. України. Харків: Кримінологіч. асоц. України, 2011. 206 с.

145. Олішевський О. В. Принципи організації розслідування злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України:* зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2013. № 3. С. 226-232.

146. Олішевський О. В., Краснянський С. М. Тактичні операції, пов'язані з подоланням протидії розслідуванню. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2011. № 3. С. 87-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2011_3_15. (дата звернення: 01.06.2024).

147. Павлюк Н. В. Тактико-психологічні особливості нейтралізації свідомої неправди в показаннях. *Теорія і практика правознавства.* 2020. Вип. 2 (18). С. 1-10. URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/217654; DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.217654 (дата звернення: 20.03.2024).

148. Панасюк Т. І. Захист свідків і потерпілих у кримінальному процесі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 235 с.

149. Патрелюк Д. А. Протидія кримінальному переслідуванню в структурі злочинного механізму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*: науково-теоретичний журнал. Сєвєродонецьк, 2017. № 2 (78). С. 282-290.

150. Перкін В. І. Поняття тактичної операції у криміналістиці. *Право і суспільство.* 2006. № 3. С. 75-82.

151. Перкін В. І., Ковальова В. В. Принципи та класифікація тактичних операцій у криміналістиці. *Право і суспільство.* 2006. № 2. С. 150-155.

152. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія / НДІ публ. права. Одеса: Гельветика, 2020. 423 с.

153. Постіка І. В. Загальні положення тактичної операції «встановлення алібі». *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів:* збірник наук. праць. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1996. С. 70-79.

154. Проценко М. В. Розслідування злочинів, вчинених організованими групами: історіографія проблеми. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 2. С. 206-214.

155. Проценко М. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, у криміналістичній методиці: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 16 с.

156. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / Шапар В. Б. (кер.) та ін. Харків: ПРАПОР, 2009. 669 с.

157. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ: Вища школа, 1982. 215 с.

158. Пчолкін В. Д., Федосов О. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2019. Вип. 4. С. 265-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs 2019 4 27. (дата звернення: 01.06.2024).

159. Рахимбеков Р. М. Тактико-криминалистические проблемы расследования преступлений в условиях дефицита информации: автореф. дис. … на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Алматы, 2000. 27 с.

160. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2016. 20 с.

161. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів 2016. 226 с.

162. Ромців О. І. Розвиток теорії протидії розслідуванню злочинів (сучасний період). *Держава та регіони. Серія Право.* 2021. № 1. С. 161-164.

163. Савонюк Р. Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с.

164. Саінчин С. О. Досудове розслідування умисного вбивства малолітньої дитини: організація і тактика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 20 с.

165. Сакало В. О. Злочинна діяльність як соціальне явище. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ.* 2001. Вип. № 2. С. 206-210.

166. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2002. 16 с.

167. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності: поняття та сутність: навчальний посібник. Київ: Знання України, 2004. 80 с.

168. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності: дис. … канд. юрид наук: 12.00.09 Київ, 2002. 189 с.

169. Сакало В. О. Тактика злочинців при протидії розслідуванню. *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22-23 берез. 2001). Київ: НАВСУ, 2001. С. 67-68.

170. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Харків: Консум, Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.

171. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Харків: Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

172. Салтевський М. В. Проблеми спілкування в криміналістичній тактиці. *Вісник Академії правових наук України.* 1998. № 3 (14). С. 104-113.

173. Салтевский М. В. Средства криминалистической тактики (методологический аспект). *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України.* 1998. Вип. 1. С. 148-159.

174. Семеногов В. В. Генезис та сучасні погляди щодо поняття «протидія розслідуванню злочинів». *Право і суспільство.* 2016. № 6. С. 190-195.

175. Словник української мови: в 11-ти томах / ред. колег. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, І. М. Гнатюк та ін. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.

176. Словник української мови: у 20-ти томах / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; Національна академія наук України. Український мовно-інформаційний фонд. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1. 911 с.

177. Словник української мови: у 20-ти томах / голов. наук. ред. В. М. Русанівський; Український мовно-інформаційний фонд. Національна академія наук України. Київ, 2013. Т. 4. 1007 с.

178. Словник чужомовних слів / І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко (репринт з видання 1955 р., Нью-Йорк). Київ: Родовід, Музей Івана Гончара, 1996. 535 с.

179. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.: под ред. В. К. Лисиченка. Киев: Выща шк., 1988. 405 с.

180. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального образования): учебник / Бахин В. П., Белкин Р. С., Биленчук П. Д. и др.; отв. ред. М. В. Салтевский. Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. 383 с.

181. Старушкевич А. Метод криміналістичного аналізу показань. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених:* збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23-24.04.2009). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. Ч. 4. С. 166-168.

182. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз злочинів: поняття і зміст. *Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні*

ефективності боротьби зі злочинністю: тези доповідей наук.-практ. конференції (м. Київ, 30 березн. 2000). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2000. С. 178-180.

183. Старушкевич А. В. Криміналістичний факторний аналіз. *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах:* тези доповідей наук.-практ. конференції (м. Київ, 25 квітн. 2002). Київ: НАВСУ. 2002. Ч. ІІ. С. 22-23.

184. Старушкевич А. В. Метод логічного аналізу доказів конкретної кримінальної справи. *Україна наукова:* матеріали шостої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 21-23 грудн. 2009) / Інститут наукового прогнозування та ін. Київ, 2009. С. 34-36.

185. Старушкевич А. В. Метод мисленного моделювання події кримінального правопорушення. *Актуальні дослідження в юриспруденції:* матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 14 грудн. 2013). Тернопіль: Юридична лінія, 2013. С. 58-62.

186. Старушкевич А. В. Теорія і практика використання методу «виключення» під час розслідування серійних убивств. *Науковий потенціал сучасної юриспруденції:* матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 15 грудн. 2009). Тернопіль: Юридична лінія, 2009. Ч. ІІІ. С. 39-42

187. Старченко О. В. Місце та роль зовнішньої взаємодії у слідчій діяльності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 222 с.

188. Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1996. 24 с.

189. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і Безпека.* 2012. № 1. С. 204-208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_1_46. (дата звернення: 01.06.2024).

190. Стеценко Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 238 с.

191. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 34 с.

192. Сулейманова З. Р. Тактичні операції при розслідуванні незаконного збуту наркотичних засобів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

193. Сулейманова З. Р. Проблеми нейтралізації протидії розслідуванню незаконного збуту наркотичних засобів. *Право і суспільство.* 2011. № 6. С. 168-175.

194. Сулейманова З. Р., Карабанов Д. О. До питання про поняття тактичної операції. *Верховенство права у процесі державотворення:* матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (м. Тернопіль, 29 верес. 2010 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2010. С. 76-77.

195. Тищенко В. В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности. *Проблемы государства и права Украины:* тематический сборник научных трудов. Киев: УМК ВО, 1992. С. 103-109.

196. Тіщенко В. В. Вибрані праці. Одеса: Гельветика, 2017. 436 с.

197. Тіщенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наукових праць. Одеса, 2006. Вип. 27. С. 38-44.

198. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 34 с.

199. Тіщенко В. В. Принципи побудови моделей механізму корисливо-насильницької злочинної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права:* збірник наукових праць. Одеса, 2001. Вип. 11. С. 492-496.

200. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс. 2007. 260 с.

201. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса: Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.

202. Українська радянська енциклопедія / голов. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 3. 551 с.

203. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України / Київ. нац. ун-т внутріш. справ. Київ: Паливода А. В., 2006. 323 с.

204. Хірсін А. В. Криміналістична модель злочинної діяльності: поняття, структура та шляхи побудови. *Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених.* 2006. № 51. С. 18-23.

205. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2006. 19 с.

206. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

207. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування: дис. … д-ра юрид. наук: 12.90.09. Дніпропетровськ, 2011. 570 с.

208. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

209. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

210. Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2019. 19 с.

211. Чорний А. М., Хірсін А. В. Проблеми криміналістичного аналізу організованої злочинної діяльності, поєднаної з учиненням вбивств. *Митна справа.* 2002. № 2. С. 100-105.

212. Чубенко А. Проблеми тактичної комбінації. *Українська наука XXI століття:* матеріали п’ятої Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 17-19 червн. 2009 р.). Київ: Інститут наук. прогнозування, 2009. Ч. 5. С. 41-43. URL: http://www.intkonf.org. (дата звернення: 01.06.2024).

213. Чурпита В. В. Исследование устойчивости способа преступления и ее значение для раскрытия и расследования преступлений: автореф. дисс. … канд. юрид. наук. Киев, 1989. 22 с.

214. Чурпіта В. В., Сервецький І. В. Криміналістичні закономірності усталеності способу вчинення злочину: навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ України. Київ: НАВСУ, 2000. 84 с.

215. Швець Л. О. Дослідження мотивів неправди на досудовому слідстві. *Криміналістичний вісник.* 2007. № 2 (8). С. 103-107.

216. Шевчук В. М. Організаційна функція тактичних операцій. *Юридична наука:* наук. юрид. журнал. Київ: Нац. акад, управління, 2011. Вип. 1. С. 177-180.

217. Шевчук В. М. Понятие тактической операции: научные взгляды и теоретические подходы. *Митна справа.* 2004. № 5. С. 52-58.

218. Шевчук В. М. Проблеми криміналістичної класифікації тактичних операцій. *Питання боротьби зі злочинністю:* зб. наук. пр. / Нац. акад. прав, наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, Ін-т вивч. пробл. злочинності Нац. акад. прав, наук України. Харків: Право, 2012. Вип. 24. С. 180-192.

219. Шевчук В. М. Проблеми реалізації тактичних операцій і впровадження «автоматизованого робочого місця слідчого». *Питання боротьби зі злочинністю:* зб. наук. пр. Харків: Право, 2013. Вип. 25. С. 174-185.

220. Шевчук В. М. Тактическая операция: понятие и ее признаки. *Митна справа.* 2004. № 6. С. 63-71.

221. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

222. Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці: автореф. дис. … канд. д-ра юрид. наук. Харків, 2013. 58 с.

223. Шевчук В. М. Теоретичні проблеми тактичних операцій в криміналістиці. *Актуальні проблеми держави і права:* зб. наук. пр. Одеса, 2003. Вип. 20. С. 55-61.

224. Шевчук В. М. Типові тактичні операції у структурі криміналістичної методики. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право».* Харків: ХНУ, 2013. № 1082. С. 256-260.

225. Шепитько В. Ю. Криминалистика: курс лекций. Харьков: Одиссей, 2003. 352 с.

226. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 2000. 88 с.

227. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография. Харьков: Гриф, 2002. 349 с.

228. Шепітько В. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності. *Вісник Академії правових наук України.* 2007. № 1 (48). Харків: Право, 2007. С. 175-184.

229. Шепітько В. Ю. Використання тактичних операцій у слідчій діяльності: теоретико-прикладні проблеми. *Проблеми законності.* Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. Вип. 100. С. 355-361.

230. Шепітько В. Ю. Допит потерпілого: тактико-психологічний підхід. *Питання боротьби зі злочинністю:* збірник наукових праць. Харків: Кроссроуд, 2008. Вип. 15. С. 256-265.

231. Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посібник. Харків: НДІ вивчення проблем злочинності при АПрН України, 1998. 35 с.

232. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

233. Шепітько В. Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності. *Вісник Академії правових наук України.* Харків, 2007. № 1 (48). С. 175–184.

234. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю:* зб. наук. праць. Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2007. Вип. 14. С. 194-199.

235. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості: наук.-практ. посібник. Харків: Харків юридичний. 2013. 220 с.

236. Шерудило В. О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 264 с.

237. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і способи їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2003. 20 с.

238. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09, Київ, 2003. 170 с.

239. Шехавцов Р. Н. Методы и средства фиксации действий преступников и других заинтересованых лиц, противодействующих расследованию преступлений. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. Спеціальний випуск: у 2-х частинах. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. Ч. 2. С. 13-17.

240. Шехавцов Р. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Право України.* 2001. № 6. С. 64-65.

241. Шехавцов Р. М. Співвідношення способу злочину і протидії розслідуванню (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, скоєні організованими групами, злочинними організаціями). *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.* 2002. № 4. С. 160-169.

242. Шехавцов Р М. Поняття протидії розслідуванню злочинів. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.* 2002. № 3. С. 192-204.

243. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

244. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія. Харків: Гриф, 2005. 176 с.

245. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків. 2005. 20 с.

246. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.

247. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків. 2011. 32 с.

248. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011, 407 с.

249. Юридична психологія: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. 285 с.

250. Юридична психологія: підручник / С. Д. Максименко, В. С. Медведєв. Київ: Слово, 2018. 446 с.

251. Юридична психологія: підручник / Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та ін. / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. Київ: КНТ, 2007. 360 с.

252. Юсупов В. Тактична операція «встановлення алібі». *Підприємництво, господарство і право.* 2007. № 4. С. 167-169.

253. Юсупов В. В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2005. 17 с.

254. Юсупов В. В. Поняття алібі у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2002. Вип. 2. С. 240-245.

255. Юсупов В. В. Тактика допиту при перевірці алібі підозрюваного або обвинуваченого. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2004. Вип. 6. С. 320-326.

256. Юсупов В. В. Поняття «алібі» у кримінальному судочинстві. *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Президенту України, Верховній Раді України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників:* міжвід. наук. зб. / за ред. А. І. Комарової, М. О. Потебенька, В. П. Пустовойтенка та ін. Київ, 2001. Т. 22. С. 558-560.

257. Forker A., Graichen W. Das Alibi und seine Ermittlung. Berlin: Lehrmaterial der Sektion Kriminalistik der Humboldt-Universität zu Berlin, 1972. 92 p.

258. Richter E. Das Alibi und seine Überprüfung. Forum der Kriminalistik. 1965. № 1. S. 23-24.

259. Schwagerl H. J. Das Alibi (ein Beitrag zur Vebrechensaufklarung). Hamburg: Verl. Kriminalistik, 1964. 240 s.

260. Starushkevych A., Hrebenyuk A., Fedchyshyna V., Stasiuk L., Bandura I., Holovko O. Criminal activity: concept and content. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research.* 2024. № 14/02-XLIII. P. 148-152. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140243/PDF/140243.pdf (Web of Science).

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для опитування слідчих та працівників оперативних підрозділів, щодо проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності

Шановний колего!

В підрозділах Служби безпеки України проводиться дослідження питань вдосконалення тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. У зв'язку з цим важливим є врахування Вашої думки з приводу даної проблеми, а також шляхів її вирішення.

До більшості запитань анкети надано перелік можливих відповідей, однак відповіді необхідно обвести або відповісти у довільній формі запису. Дякуємо Вам за надану допомогу.

1. Підпорядкованість підрозділу в якому Ви працюєте:

1.1) районна ланка ---------- ☐
1.2) обласна (міська) ланка ---------- ☐
1.3) центральний апарат ---------- ☐

2. Ваш стаж державного службовця: _____ років

3. Які із запропонованих ознак найбільш притаманні поняттю «тактична операція»:

3.1) Тактична операція – це сукупність (система) дій: слідчих, оперативно-розшукових і організаційно-підготовчих ---------- ☐
3.2) Тактичну операцію проводять уповноважені посадові особи правоохоронних органів ---------- ☐
3.3) Дії, що утворять тактичну операцію, повинні бути погоджені й скоординовані, проводитися в певній послідовності, як передбачено заздалегідь розробленим планом ---------- ☐
3.4) Істотною ознакою тактичної операції є її мета ---------- ☐
3.5) Керівником тактичної операції є керівник оперативного підрозділу ------- ☐
3.6) Тактична операція здійснюється під одноособовим керівництвом слідчого ---------- ☐
3.7) У ході реалізації тактичної операції виконуються такі тактичні завдання розслідування, які не можуть бути виконані шляхом проведення одиничних слідчих і інших дій ---------- ☐
3.8) Тактична операція обумовлена слідчою ситуацією ---------- ☐
3.9) Тактична операція проводиться з дотриманням принципу законності ----- ☐
3.10) Кожна тактична операція припускає певну сукупність дій програмно-алгоритмічного характеру, тому є типовою ---------- ☐
3.11) Тактична операція спрямована на виконання певних тактичних завдань розслідування ---------- ☐

4. Які із запропонованих визначень тактичної операції найбільш точно відображають її сутність та зміст:

4.1) Сукупність скоординованих слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, зазвичай, програмно-алгоритмічного характеру, здійснюваних під керівництвом слідчого із залученням інших осіб для виконання самостійних завдань на певному етапі досудового розслідування ---------- ☐

4.2) Система погоджених дій (слідчих, оперативно-розшукових та ін.), які здійснюють, дотримуючись режиму законності, правочинні посадові особи органів слідства й оперативних підрозділів Служби безпеки України, для виконання порівняно автономних тактичних завдань, підлеглих загальній меті розслідування кримінального правопорушення ---------- ☐

4.3) Певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що переслідує мету виконання конкретного завдання розслідування й обумовлене цією метою й слідчою ситуацією ---------- ☐

4.4) Сукупність слідчих, оперативних, ревізійних і інших дій, які розробляються і проводяться в процесі розслідування за єдиним планом, під керівництвом слідчого, з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути виконане проведенням у справі окремих слідчих дій---------- ☐

4.5) Систему процесуальних і інших юридично регламентованих дій органів слідства й оперативних підрозділів, спрямованих на виконання тактичних завдань, які припускають з'ясування питань, що входять до предмету доказування---------- ☐

5. Чи доцільно законодавчо регламентувати проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень?

5.1) так---------- ☐
5.2) ні ---------- ☐
5.3) я про це не знаю ---------- ☐

6. До загальної структури тактичної операції доцільно включити такі елементи:

6.1) мета---------- ☐
6.2) час проведення ---------- ☐
6.3) суб'єкт ---------- ☐
6.4) об'єкт впливу при розслідуванні кримінальних правопорушень---------- ☐
6.5) умови---------- ☐
6.6) програма дій учасників операцій ---------- ☐
6.7) засоби ---------- ☐
6.8) процес організації та реалізації операції ---------- ☐
6.9) результат ---------- ☐

7. Серед принципів проведення тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню доцільно виділяти:

7.1) індивідуальність у розробленні ---------- ☐
7.2) законність проведення ---------- ☐
7.3) проведення криміналістичного аналізу кримінального правопорушення - ☐
7.4) комплексність тактичної операції ---------- ☐
7.5) підвищена організованість тактичної операції ---------- ☐
7.6) повне використання можливостей учасників ---------- ☐
7.7) динамічність ---------- ☐
7.8) перспективність ---------- ☐
7.9) колегіальність у прийнятті рішень ---------- ☐
7.10) поєднання колегіальності і єдиноначальності в ході реалізації операції - ☐
7.11) завершення операції процесуальною фіксацією її результатів ---------- ☐
7.12) використання вимог і рекомендацій наукової організації діяльності ----- ☐
7.13) дотримання етичних норм---------- ☐

8. Вкажіть на найбільш значимі елементи доцільного порядку проведення тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності:

8.1) ухвалення рішення про проведення тактичної операції ---------- ☐
8.2) погодження з вищестоящими підрозділами---------- ☐
8.3) моделювання тактичної операції ---------- ☐
8.4) підготовка тактичної операції---------- ☐
8.5) реалізація комплексу дій, які входять до складу тактичної операції-------- ☐
8.6) складання плану проведення тактичної операції ---------- ☐
8.7) перевірка готовності сил та засобів ---------- ☐
8.8) координування діяльності задіяних підрозділів---------- ☐
8.9) процесуальне оформлення тактичної операції ---------- ☐
8.10) ухвалення рішення про проведення тактичної операції---------- ☐
8.11) оцінка ходу й результатів проведеної тактичної операції ---------- ☐

9. Які із запропонованих тактичних операцій доцільно проводити по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності:

9.1) по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного---------- ☐
9.2) по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків ---------- ☐
9.3) по нейтралізації протидії розслідуванню з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів---------- ☐
9.4) по нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа---------- ☐
9.5) по нейтралізації неправдивих показань (обмови та самообмови) ---------- ☐

Додаток Б

Результати статистичного оброблення анкет для опитування слідчих та працівників оперативних підрозділів, щодо проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності

При проведенні даного дисертаційного дослідження за анкетою, наведеною у Додатку А, було опитано 360 слідчих та працівників оперативних підрозділів Служби безпеки України. У табл. В.1 наведено підсумкові результати статистичного оброблення даних, одержаних за використаною анкетою.

Таблиця В.1. Підсумкова таблиця результатів статистичного оброблення відповідей на запитання анкети для опитування слідчих та працівників оперативних підрозділів Служби безпеки України

Запитання анкети та варіанти відповідей	Статистичний показник	
	N	%
1. Підпорядкованість підрозділу в якому Ви працюєте:		
1.1) районна ланка;	268	74,44
1.2) обласна (міська) ланка;	74	20,56
1.3) центральний апарат.	18	05,00
2. Ваш стаж служби:		
середній стаж 4,96 роки; мінімальний стаж: 0,7 роки максимальний стаж: 11 років	360	—
3. Які із запропонованих ознак найбільш притаманні поняттю «тактична операція»:		
3.1) тактична операція – це сукупність (система) дій: слідчих, оперативно-розшукових і організаційно-підготовчих;	358	99,44
3.2) тактичну операцію проводять уповноважені посадові особи правоохоронних органів;	360	100,00
3.3) дії, що утворять тактичну операцію, повинні бути погоджені й скоординовані, проводитися в певній послідовності, як передбачено заздалегідь розробленим планом;	349	94,94
3.4) істотною ознакою тактичної операції є її мета;	359	99,72
3.5) Керівником тактичної операції є керівник оперативного підрозділу.	68	18,89
3.6) тактична операція здійснюється під одноособовим керівництвом слідчого;	323	89,72
3.7) у ході реалізації тактичної операції виконуються такі завдання розслідування, які не можуть бути виконані шляхом проведення одиничних слідчих і інших дій;	338	93,89
3.8) тактична операція обумовлена слідчою ситуацією;	246	68,33
3.9) тактична операція проводиться з дотриманням принципу законності;	258	71,67
3.10) кожна тактична операція припускає певну сукупність дій програмно-алгоритмічного характеру, тому є типовою;	343	95,28

Запитання анкети та варіанти відповідей	Статистичний показник	
	N	%
3.11) тактична операція спрямована на виконання певних тактичних завдань розслідування.	338	93,89
4. Які із запропонованих визначень тактичної операції найбільш точно відображають її сутність та зміст:		
4.1) сукупність скоординованих слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, зазвичай, програмно-алгоритмічного характеру, здійснюваних під керівництвом слідчого із залученням інших осіб для виконання самостійних завдань на певному етапі досудового розслідування;	324	90,00
4.2) система погоджених дій (слідчих, оперативно-розшукових та ін.), які здійснюють, дотримуючись режиму законності, правочинні посадові особи органів слідства й оперативних підрозділів Служби безпеки України, для виконання порівняно автономних тактичних завдань, підлеглих загальній меті розслідування злочину;	303	84,17
4.3) певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що переслідує мету виконання конкретного завдання розслідування й обумовлене цією метою й слідчою ситуацією;	33	09,17
4.4) сукупність слідчих, оперативних, ревізійних і інших дій, які розробляються і проводяться в процесі розслідування за єдиним планом, під керівництвом слідчого, з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути виконане проведенням у справі окремих слідчих дій;	78	21,67
4.5) систему процесуальних і інших юридично регламентованих дій органів слідства й оперативних підрозділів, спрямованих на виконання тактичних завдань, які припускають з'ясування питань, що входять до предмету доказування.	98	27,22
5. Чи доцільно законодавчо регламентувати проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень:		
5.1) так;	18	05,00
5.2) ні;	309	85,83
5.3) я про це не знаю.	33	09,17
6. До загальної структури тактичної операції доцільно включити такі елементи:		
6.1) мета;	358	99,44
6.2) час проведення;	360	100,00
6.3) суб'єкт;	360	100,00
6.4) об'єкт впливу при розслідуванні кримінальних правопорушень;	44	12,22
6.5) умови;	343	95,28
6.6) програма дій учасника операції;	246	68,33
6.7) засоби;	357	99,17
6.8) процес організації і реалізації операції;	337	93,61
6.9) результат.	358	99,44
7. Серед принципів проведення тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню доцільно виділяти:		
7.1) індивідуальність у розробленні;	328	91,11

Запитання анкети та варіанти відповідей	Статистичний показник	
	N	%
7.2) законність проведення;	143	39,72
7.3) проведення криміналістичного аналізу кримінального правопорушення;	244	67,78
7.4) комплексність тактичної операції;	301	83,61
7.5) підвищена організованість тактичної операції;	294	81,67
7.6) повне використання можливостей учасників;	102	28,33
7.7) динамічність;	327	90,83
7.8) перспективність;	102	28,33
7.9) колегіальність у прийнятті рішень;	71	19,72
7.10) поєднання колегіальності і єдиноначальності в ході реалізації операції;	278	77,22
7.11) завершення операції процесуальною фіксацією її результатів;	360	100,00
7.12) використання вимог і рекомендацій наукової організації діяльності;	79	21,94
7.13) дотримання етичних норм.	69	19,17
8. Вкажіть на найбільш значимі елементи доцільного порядку проведення тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності:		
8.1) ухвалення рішення про проведення тактичної операції;	360	100,00
8.2) погодження з вищестоящими підрозділами;	246	68,33
8.3) моделювання тактичної операції;	258	71,67
8.4) підготовка тактичної операції;	360	100,00
8.5) реалізація комплексу дій, які входять до складу тактичної операції;	360	100,00
8.6) складання плану проведення тактичної операції;	344	95,56
8.7) перевірка готовності сил та засобів;	358	99,44
8.8) координування діяльності задіяних підрозділів;	356	98,89
8.9) процесуальне оформлення тактичної операції;	343	95,28
8.10) ухвалення рішення про проведення тактичної операції;	341	94,72
8.11) оцінка ходу й результатів проведеної тактичної операції.	359	99,72
9. Які із запропонованих тактичних операцій доцільно проводити по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності:		
9.1) по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного;	246	68,33
9.2) по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків;	328	91,11
9.3) по нейтралізації протидії розслідуванню з боку корумпованих посадових осіб органів влади, управління та правоохоронних органів;	323	89,72
9.4) по нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа;	244	67,78
9.5) по нейтралізації неправдивих показань (обмови та самообмови).	184	51,11

Додаток В

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Національної академії
Служби безпеки України
полковник Анатолій ЧЕРНИЙ
«20» листопада 2024 року

АКТ
впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Гребенюк Анни Валентинівни в навчальний процес
Національної академії Служби безпеки України

Комісія у складі: першого проектора (з навчальної та наукової роботи) НА СБ України доктора юридичних наук, старшого дослідника полковника Гребенюка В.М., директора Навчально-наукового інституту державної безпеки кандидата юридичних наук полковника Денисенка М.М., заступника директора інституту (з навчальної та наукової роботи) Навчально-наукового інституту державної безпеки кандидата юридичних наук полковника Леха Р.В., завідувача спеціальної кафедри № 8 Навчально-наукового інституту державної безпеки кандидата з державного управління полковника Головка О.С., склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження Гребенюк Анни Валентинівни за темою «Тактичні операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності» використовуються під час проведення семінарських та практичних занять з курсантами та слухачами при вивчені навчальних дисциплін «Оперативно-технічна діяльність» та «Обробка аудіоінформації», де в якості джерел рекомендовано підготовлені автором дисертації публікації:

Гребенюк А.В. Особливості діяльності спеціалістів оперативно-технічних підрозділів СБ України по лінії контролю та обробки аудіоінформації в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України.* 2023. № 84. С. 3-10 (видання з обмежувальним грифом);

Моргун І.О., Гребенюк А.В. Особливості опрацювання завдань на проведення аудіо-, відеоконтролю особи. *Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України.* 2023. № 86. С. 40-46 (видання з обмежувальним грифом);

Гребенюк А.В. Оформлення зведень за результатами обробки інформації,

отриманої під час проведення НРДТ (ОТЗ «12»): методичні рекомендації. Національна академія СБ України. Київ: НАСБУ, 2022. 68 с. (видання з обмежувальним грифом);

Гребенюк А.В., Богініч І.О., Моргун І.О. Оформлення завдань на проведення негласних розшукових дій із застосуванням технічних засобів (НРДТ): методичні рекомендації. Національна академія СБ України. Київ: НАСБУ, 2023. 56 с. (видання з обмежувальним грифом);

Моргун І.О., Гребенюк А.В., Завітайло О.Л. Оперативно-технічна розвідка при проведенні негласних розшукових дій із застосуванням технічних засобів: методичні рекомендації. Національна академія СБ України. Київ: НАСБУ, 2024. 60 с. (видання з обмежувальним грифом);

Ярошенко О.С., Гребенюк А.В. Особливості організації та проведення негласних розшукових дій із застосуванням технічних засобів оперативними та оперативно-технічними підрозділами СБ України: навчальний посібник. Національна академія СБ України. Київ: НАСБУ, 2024. 112 с. (видання з обмежувальним грифом).

Члени комісії:

Завідувач спеціальної кафедри № 8
ННІ ДБ НА СБ України
полковник
«___» листопада 2024 року — Олександр ГОЛОВКО

Заступник директора інституту
(з навчальної та наукової роботи)
ННІ ДБ НА СБ України
полковник
«___» листопада 2024 року — Роман ЛЕХ

Директор ННІ ДБ
НА СБ України
полковник
«___» листопада 2024 року — Микола ДЕНИСЕНКО

Перший проректор
(з навчальної та наукової роботи)
НА СБ України
полковник
«20» листопада 2024 року — Віталій ГРЕБЕНЮК

У спеціалізовану вчену раду
по захисту дисертацій

АКТ

про впровадження результатів наукового дослідження Гребенюк А.В. «Тактичні операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності» у практичну діяльність ДОТЗ СБ України

Комісія у складі: заступника начальника ДОТЗ СБ України полковника Добровольського В.С., начальника 4 управління ДОТЗ СБ України полковника Троценка О.В., начальника 6 управління ДОТЗ СБ України підполковника Псьоти Є.В. склала цей акт з приводу того, що комісією вивчено окремі положення дисертаційного дослідження Гребенюк Анни Валентинівни «Тактичні операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності», а також підготовлені автором методичні рекомендації «Оформлення зведень за результатами обробки інформації, отриманої під час проведення НРДТ ОТЗ «12»» (Київ, 2022 р.), «Оформлення завдань на проведення негласних розшукових дій із застосуванням технічних засобів (НРДТ)» (Київ, 2023 р.), «Оперативно-технічна розвідка при проведенні негласних розшукових дій із застосуванням технічних засобів» (Київ, 2024 р.) та навчальний посібник «Особливості організації та проведення негласних розшукових дій із застосуванням технічних засобів оперативними та оперативно-технічними підрозділами СБ України» (Київ, 2024 р.) мають достатньо високу практичну значимість, і спрямовані на підвищення ефективності діяльності співробітників ДОТЗ СБ України.

У результаті вивчення, комісія дійшла висновку про доцільність використання окремих пропозицій згаданого дисертаційного дослідження і методичних рекомендацій в ДОТЗ СБ України.

Заступник начальника ДОТЗ СБ України
полковник Віталій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ
«20» лютого 2025 року

Начальник 4 управління ДОТЗ СБ України
полковник Олексій ТРОЦЕНКО
«20» лютого 2025 року

Начальник 6 управління ДОТЗ СБ України
підполковник Євген ПСЬОТА
«20» лютого 2025 року

Додаток Г

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

статті в наукових фахових виданнях України:

1. Чубенко А. В. Нагальні питання поняття взаємодії під час проведення тактичних операцій. *Міліція України. 2009. № 8. Додаток «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених»:* науково-практичний збірник. Київ : МВС України. 2009. № 84. С. 22-27.

2. Чубенко А. В. Нагальні питання щодо визначення поняття «тактична операція». *Міліція України. 2009. № 7. Додаток «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених»:* науково-практичний збірник. Київ : МВС України. 2009. № 83. С. 13-19.

3. Гребенюк А. В. Поняття, зміст та особливості проведення тактичної операції під час досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза:* міжвідомчий наук.-метод. збірник. Київ: вид-во Ліра-К, 2022. Вип. 67. С. 272-281. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Grebenyuk67.pdf (DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.28).

4. Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал:* електронне наукове фахове видання. 2024. № 9. С. 318-323. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2024/78.pdf (DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/76).

5. Чубенко А. В. Тактичні операції по нейтралізації протиправного впливу підозрюваного у злочинній діяльності на потерпілого та свідків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «ПРАВО». 2025. Вип. 92. Ч. 4. С. 483-492. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/20366/13896 (DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.66).

6. Гребенюк А. В., Старушкевич А. В. Тенденції у науковому дослідженні проблем тактичних операцій по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство:* електронне наукове видання (http://app-journal.in.ua) / Ужгородський національний університет. 2025. № 4. Ч. 3. С. 165-176. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/APP_04_2025_part-3.pdf. (DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.24).

стаття в наукових періодичних виданнях інших держав:

7. Starushkevychan A., Zhukov A., Hrebenyuk A., Bandura I., Holovko O., Hlamazda P. The use of the "roman formula" method in the investigation of criminal offenses: past and present. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research.* 2024.

№ 14/02-XLIV. P. 114-119. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140244/PDF/140244.pdf (Web of Science).

8. Starushkevych A., Hrebenyuk A., Fedchyshyna V., Stasiuk L., Bandura I., Holovko O. Criminal activity: concept and content. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research.* 2024. № 14/02-XLIII. P. 148-152. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140243/PDF/140243.pdf (Web of Science).

9. Гребенюк А. В., Старушкевич А. В. Тактичні операції по нейтралізації неправдивого алібі підозрюваного. *Moderní aspekty vědy: LIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie:* monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2025. S. 270-294. URL: https://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-59.pdf (DOI: https://doi.org/10.52058/59-2025).

праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Чубенко А. В. Типові судові експертизи при розслідуванні терористичних актів. *Актуальні проблеми та узагальнення національного і світового наукового досвіду в напрямку бачення шляхів реформування правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції / Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна». Луцьк: ПП Іванюк, 2008. С. 201-205.

11. Чубенко А. Тактична операція: погляд на поняття. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених:* збірник наук. праць Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 23-24 квітн. 2009 р.). Київ: Юрид. факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2009, Ч. VI. С. 173-174.

12. Чубенко А. В. Особливості тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про терористичний акт». *Наукові здобутки на шляху до удосконалення правової системи:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 8 травн. 2009 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2009, Ч. II. С. 89-91 URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=475

13. Чубенко А. Проблеми тактичної комбінації. *Українська наука XXI століття:* матеріали п'ятої Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 17-19 червн. 2009 р.). Київ: Інститут наук. прогнозування, 2009. Ч. 5. С. 41-43. URL: http://www.intkonf.org.

14. Чубенко А. Перспективні напрями дослідження проблем методики розслідування терористичного акту. *Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку:* матеріали п'ятої Всеукр. науков-практ. конференції (м. Київ, 20-22 травн. 2009 р.). Київ: Інститут наук. прогнозування, 2009. Ч. 3. С. 55-57.

15. Чубенко А. Особливості тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про терористичний акт». *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи*: матеріали XI Всеукраїнської науково-практич. конференції (м. Тернопіль, 24 квітн. 2009 р.). Тернопіль: Тернопіль. нац. економ. ун-т, 2009. С. 348-351.

16. Гребенюк А. В. Сучасні методи пошуку вибухових пристроїв при попередженні вчинення терористичного акту. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності:* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 26-27 лист. 2009 р.). Київ: КНУВС, 2009. С. 86-87.

17. Гребенюк А. В. Ситуаційна обумовленість тактичної операції по викриттю особи, яка вчинила терористичний акт. *Науковий потенціал сучасної юриспруденції:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 15 грудн. 2009 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2009, Ч. III. С. 14-15 URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=651

18. Гребенюк А. В. Нейтралізація протидії обвинуваченого (підозрюваного) у вчиненні терористичного акту. *Державно-правовий розвиток України в умовах політичних змін:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 9 квіт. 2010 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2010, Ч. 2. С. 14-16 URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=811

19. Гребенюк А. В. Класифікація тактичних операцій. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 14 липн. 2021 р.) / ГО «Наукова спільнота», WSSG w Przeworsku. Тернопіль: Юридична лінія, 2021. Вип. 34. С. 48-50. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3236

20. Гребенюк А. В. Поняття та ознаки тактичної операції. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практич. конференції (м. Тернопіль, 14 липн. 2021 р.) / ГО «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku (Польща). Тернопіль: Юридична лінія, 2021. Вип. 34. С. 50-52 https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3237

21. Гребенюк А. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у структурі тактичної операції по нейтралізації протидії розслідуванню злочинної діяльності. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Тернопіль – м. Переворськ (Польща), 9-10 черв. 2022 р.) / ГО «Наукова спільнота», WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2022. Вип. 42. С. 29-32.

22. Гребенюк А. В. Сучасні моделі навчання спеціалістів у США щодо протидії злочинам у сфері державної безпеки. *Scientific and pedagogical internship «Formation of a competitive specialist as the central aim of modem legal education»:*

Internship proceedings. (Wloclawek, September 26 – November 6, 2022). Wloclawek, 2022. С. 16-21.

23. Гребенюк А. В. Перевірка алібі як тактична операція. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:* матер. IV Міжнар. науков.-практ. конференції (м. Київ, 16 грудн. 2022 р.) / Київ. НДІ суд. експерт. МЮ України. Київ: Університет «Україна», 2022. С. 131-140.

24. Гребенюк А. В. Розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії в умовах протидії. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:* матер. IV Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 16 грудн. 2022 р.) / Київ. НДІ суд. експерт. МЮ України. Київ: Університет «Україна», 2022. С. 126-131. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/konf_4_kndise_2022.pdf

25. Гребенюк А. Засоби криміналістичної тактики при викритті протидії розслідуванню злочинів в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану:* тези Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 16 берез. 2023 р.). Хмельницький: вид-во НАДПСУ, 2023. С. 565-568 URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1488/1/%D0%9D%D0%90%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A3_16.03.2023.pdf

26. Гребенюк А. В. Неінструментальні методи детекції брехні у криміналістиці: сучасні можливості. *The 28th International scientific and practical conference "Trends and perspectives of the development of science and education in globalization"* (Valencia, July 16-19, 2024). Valencia, Spain. International Science Group. 2024. С. 98-101. URL: https://isg-konf.com/uk/trends-and-perspectives-of-the-development-of-science-and-education-in-globalization/
(DOI: 10.46299/ISG.2024.1.28).

27. Гребенюк А. В. Розслідування терористичних та диверсійних проявів: окремі проблеми. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* (Краків, Польща, 7 серпн., 2024): матеріали XLVII-ої Міжнар. наук.-практ. конференції. Краків: ВАДНД, 2024. С. 43-46. URL: http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-47.pdf (DOI: https://doi.org/10.52058/47).

28. Чубенко А. В. Окремі питання поняття протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матеріали міжнар. наукової Інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна - м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р.) (www.lex-line.com.ua) / Громадська організація «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu (Польща).

Тернопіль: ФОП Шпак В.Б., 2025. Вип. 78. С. 79-81. URL: https://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5520/

29. Чубенко А. В. Проблеми протидії діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Сто треті економіко-правові дискусії.* Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнар. науково-практич. Інтернет-конференції (www.spilnota.net.ua) (м. Львів, Україна - м. Ополе, Польща, 18-19 грудня 2025 р.) / Громадська організація «Наукова спільнота» (Україна) та Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu (Польща). Львів: ФОП Шпак В.Б., 2025. С. 49-51. URL: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5520/

30. Чубенко А. В. Тактична операція як комплексний криміналістичний засіб нейтралізації протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. *Trends in the development of science through the creation of new technologies* (Seville, Spain, 16-19 December, 2025): The 16th International scientific and practical conference. Seville: International Science Group (isg-konf.com), 2025. P. 182-186. URL: https://isg-konf.com/trends-in-the-development-of-science-through-the-creation-of-new-technologies/ (DOI: https://doi.org/10.46299/ISG.2025.2.16).

які засвідчують впровадження результатів дисертації:

31. Чубенко А. В. Криміналістичне наукове забезпечення розслідування терористичного акту. *Право і суспільство.* 2009. № 1. С. 139-146.

32. Гребенюк А., Головко О. Тактичні операції з нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа. *Національна безпека: право та економіка:* електронне видання (https://security-journal.nasbu.edu.ua) / Національна академія Служби безпеки України. 2025. № 2. С. 19-37. URL: https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe/article/view/28/15. (DOI http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2-2).